

Verkenning arbeidsmarkt cultuursector

Inhoudsopgave

Samenvatting en conclusies 5

1.	Inleiding	13
1.1	Aanleiding tot de verkenning	13
1.2	Beleidscontext	13
1.3	Karakter van de verkenning.....	14
1.4	Afbakening en omschrijving cultuursector	14
1.5	Leeswijzer	15
2.	Sociaal-economische context	17
2.1	Inleiding	17
2.2	Economische crisis en bezuinigingen	17
2.3	Enkele beleidsontwikkelingen.....	20
2.4	Conclusies	22
3.	De arbeidsmarkt van de cultuursector	23
3.1	Inleiding	23
3.2	Werkgelegenheid	23
3.2.1	Omvang en samenstelling werkgelegenheid	23
3.2.2	Ontwikkeling werkgelegenheid	25
3.2.3	Flexibilisering	27
3.2.4	Combibanen.....	34
3.3	Aanbod van arbeid	35
3.3.1	Kunstvakonderwijs	36
3.3.2	Werkloosheid	38
3.4	Functioneren arbeidsmarkt	39
3.4.1	Arbeidsmarktdynamiek in gesubsidieerde cultuursector	39
3.4.2	Inkomenspositie	40
3.4.3	Onderhandelingspositie.....	44
3.4.4	Afspraken in cao's m.b.t. zzp'ers, vrijwilligers en stagiairs.....	46
3.4.5	Arbeidsmarktbeleid	48
3.5	Conclusies	52
4.	Literatuur	55

Bijlagen

1. Brief minister Bussemaker aan de Raad voor Cultuur d.d. 16 april 2015
2. Brief minister Bussemaker aan de Sociaal-Economische Raad d.d. 7 juli 2015
3. Geraadpleegde personen en organisaties
4. CBS-afbakening creatieve industrie
5. Afbakening creatieve industrie in 'Monitor creatieve industrie 2014'
6. Samenstelling Commissie Arbeidsmarktverkenning Cultuursector

Samenvatting en conclusies

De Raad voor Cultuur (RvC) en de Sociaal-Economische Raad (SER) hebben het initiatief genomen om gezamenlijk de arbeidsmarkt van de cultuursector te verkennen. De minister van OCW heeft dit initiatief ondersteund en de raden gevraagd om in de verkenning in elk geval de gevolgen van de bezuinigingen voor het aantal vaste krachten, zzp'ers, stagiairs en vrijwilligers in de cultuursector mee te nemen.

De RvC en de SER hebben een gezamenlijke adviescommissie aangesteld. Deze commissie heeft voor de arbeidsmarktverkenning gebruik gemaakt van beschikbare onderzoeksgegevens en literatuur. Daarnaast is een viertal rondetafelgesprekken gevoerd met personen en organisaties uit of met betrokkenheid bij de cultuursector.

In deze samenvatting worden de belangrijkste bevindingen en conclusies van de verkenning op een rij gezet. Ook zijn maatschappelijke en beleidsrelevante thema's benoemd die uit de verkenning naar voren zijn gekomen.

Economische crisis en bezuinigingen

De cultuursector is sterk geraakt door de economische crisis. Met name de creatieve zakelijke dienstverlening kreeg in de eerste jaren van de crisis direct te maken met de gevolgen van verminderende consumentenbestedingen, vraaguitval en financiële krapte. Een deel van de culturele en creatieve instellingen in de sector ontvangt overheidssubsidie. Dit deel werd hierdoor enigszins beschermd toen de eerste gevolgen van de economische crisis zich aandienen.

Voor de gesubsidieerde instellingen vormen de *afgenomen overheidsbestedingen* een belangrijke ontwikkeling. De totale omvang van overheidsbezuinigingen – Rijk, provincies en gemeenten – is moeilijk vast te stellen. Zo is de totale bezuiniging op cultuur wel in kaart gebracht, maar de provincies en gemeenten publiceren geen meerjarige overzichten van cultuurbestedingen, waardoor cijfers beperkt zijn tot totaalbedragen.

De rijksoverheid heeft vanaf 2013 200 miljoen euro bezuinigd op cultuur, waarvan 125 miljoen euro op uitgaven aan de Culturele Basisinfrastructuur (BIS). Provincies hebben gezamenlijk 23 procent op cultuur bezuinigd en besteden in 2015 nog 254 miljoen euro aan cultuur, 74 miljoen minder dan in 2011. Gemeenten hebben in de periode 2011 tot en met 2014 circa 250 miljoen euro bezuinigd op cultuur. Die bezuinigingen hebben vooral betrekking op muziekscholen, bibliotheken en kunstencentra. Een deel van de gemeentelijke bezuinigingen moet nog zijn beslag krijgen. Overigens zijn er tussen provincies en tussen gemeenten grote verschillen in de mate waarin zij op cultuur bezuinigen.

Arbeidsmarkt cultuursector

Sterke stijging zelfstandigen

De cultuursector is een relatief kleine sector. In 2013 telde de sector 143 duizend banen van werknemers en 106 duizend zelfstandigen. Dat is circa 3 procent van de werkende beroepsbevolking.

Het aantal zelfstandigen in de cultuursector is in de periode 2009 tot en met 2013 sterk gestegen. Met een groei van 20,4 procent is die stijging veel sterker dan in de economie als geheel, waar het aantal zelfstandigen met 9,6 procent is toegenomen. Tegelijkertijd

is het aantal banen van werknemers in deze periode verhoudingsgewijs sterk gedaald. Het aantal banen daalde met 12,3 procent tegen 2,5 procent in de economie als geheel.

20 duizend banen van werknemers minder

In de periode 2009 tot en met 2013 zijn in de cultuursector circa 20 duizend banen van werknemers verloren gegaan, waarvan de helft in 2013. De daling van het aantal banen van werknemers in de cultuursector geldt voor elk van de drie domeinen die het CBS onderscheidt: kunsten en erfgoed (-12,3 procent); media & entertainment (-11,1 procent); creatieve zakelijke dienstverlening (-13,6 procent).

Bij de *culturele instellingen met rijkssubsidie* werkten eind 2013 ruim 13 procent minder mensen in loondienst dan in 2010. In arbeidsjaren (fte's) daalde de werkgelegenheid nog iets sterker, namelijk met bijna 15 procent. Ook het aandeel voltijdbanen is in genoemde periode afgenomen. Tijdens de rondetafelgesprekken is hierover naar voren gebracht dat sommige instellingen op hun kosten besparen door voltijdbanen om te zetten in deeltijdbanen met een omvang van bijv. 0,8 fte, waarbij de omvang van de werkzaamheden gehandhaafd blijft.

Door de economische crisis en de bezuinigingen is het aantal lopende WW-uitkeringen van werklozen afkomstig uit culturele instellingen in de periode 2009 tot en met 2014 met een derde toegenomen. In 2014 daalt de werkloosheid in de sector weer licht. De werkloosheid in de sector is verhoudingsgewijs hoog. Het aantal nieuwe en lopende WW-uitkeringen per 100 verzekerden ligt ongeveer twee keer zo hoog als in de economie als geheel.

Aandeel tijdelijke banen neemt toe

Behalve dat het aantal banen is gedaald, hebben werknemers in de cultuursector ook relatief vaak en in toenemende mate een tijdelijk dienstverband. Zo nam het aandeel werknemers van gesubsidieerde instellingen met een tijdelijk dienstverband toe van 34 procent in 2010 tot 37 procent in 2013. Dit is hoog vergeleken met Nederland als geheel, waar in 2013 25 procent van de werknemers een tijdelijk dienstverband heeft dan wel op uitzend- of oproepbasis werkt.

Tijdens de rondetafelgesprekken kwam onder meer naar voren dat culturele instellingen terughoudend zijn om mensen in vaste dienst te nemen. Dit heeft te maken met het feit dat vaak sprake is van projectgebonden en/of projectspecialistische werkzaamheden en/of met de (gepercipieerde) kosten die zijn verbonden aan de arbeidsovereenkomst.

60 procent van de kunstenaars is zelfstandige

De cultuursector kent een groot aandeel zelfstandigen. Deels heeft dit te maken met de aard van bepaalde beroepen in de sector. Het aandeel van zelfstandigen neemt ook toe. In de periode 2009-2013 is het aandeel zelfstandigen in de cultuursector gestegen van 35 procent naar 42 procent. In de economie als geheel lag het aandeel in 2013 met 16 procent een stuk lager.

De sterkste stijging van zelfstandigen in de cultuursector vond plaats in het domein kunsten en erfgoed (22,8 procent). In de creatieve zakelijke dienstverlening nam het aantal zelfstandigen toe met 21,4 procent. In het domein media & entertainment steeg het aantal zelfstandigen in genoemde periode met 14,6 procent.

Met name in de cultuureducatie is duidelijk een omschakeling zichtbaar van arbeid in loondienst naar zelfstandige beroepsuitoefening: als gevolg van gemeentelijke bezuinigingen zijn veel muziekscholen opgeheven en oefenen muziekdocenten die eerder in loondienst werkzaam waren, hun beroep nu uit als zelfstandige. Een vergelijkbare ontwikkeling is ook zichtbaar bij orkesten en koren.

Vooral kunstenaars werken vaak als zelfstandige. Uit CBS-cijfers blijkt dat in de periode 2010-2012 circa 60 procent van de kunstenaars zelfstandige was. Bij de andere creatieve beroepen lag dat op ongeveer 40 procent. Van de beeldende kunstenaars was zelfs 90 procent zelfstandige, van de ontwerpende kunstenaars de helft, van de uitvoerende kunstenaars ruim tweederde en van de schrijvers en overige kunstenaars 63 procent.

ZZP'ers: bewuste keuze of noodzaak?

De motieven om zelfstandig werkzaam te zijn verschillen. Er zijn zelfstandigen in de sector voor wie zelfstandigheid een bewuste keuze is, die vooral is ingegeven door de behoefte om zo veel mogelijk vrij en onafhankelijk hun beroep te kunnen uitoefenen. Er zijn daarnaast ook zelfstandigen die zich genoodzaakt zien hun beroep als zelfstandige uit te oefenen, omdat zij niet – of niet meer – de mogelijkheid hebben dit in loondienst te doen. Sommige beroepen komen overigens niet of nauwelijks in loondienst voor.

Instellingen in de sector hebben uiteenlopende (zakelijke) motieven om al dan niet met zelfstandigen te werken. Voor een deel komt dit omdat in de sector in toenemende mate projectmatig wordt gewerkt. Ook zijn er instellingen die aangeven dat zij het zich financieel niet (meer) kunnen permitteren om vaste dienstverbanden aan te gaan en daarom zelfstandigen inschakelen. Op die manier besparen zij kosten en verschaffen zij zich de flexibiliteit waartoe zij zich met name onder druk van financiële beperkingen genoodzaakt voelen.

Kunstenaars hebben vaker meer dan één werkkring

In de cultuursector zijn hybride arbeidsrelaties, waarbij een zelfstandige tevens werkzaamheden in loondienst verricht, veel voorkomend. Soms gebeurt dat binnen het vakgebied, een beeldend kunstenaar is bijvoorbeeld tevens docent op een kunstvakopleiding), maar ook regelmatig daarbuiten.

In de cultuursector komt het combineren van banen of werkkringen vaker voor dan in de economie als geheel. Van de kunstenaars had 17 procent in de periode 2010-2012 meer dan één werkkring tegen 7 procent van alle werkzame personen in Nederland. Het combineren van banen is vaak nodig vanwege de kwetsbare inkomenspositie.

Aantal vrijwilligers neemt toe

De cultuursector is een aantrekkelijk werkdomain voor vrijwilligers. Omgekeerd zijn vrijwilligers van groot belang voor culturele instellingen. Bezuinigingen en een meer projectmatige werkwijze maken het gebruik van vrijwilligers in toenemende mate nodig. Een aantal deelsectoren maakt daarom veel en steeds meer gebruik van vrijwilligers. Dit geldt bijvoorbeeld voor openbare bibliotheken en musea, maar ook voor theaters en podia. In openbare bibliotheken bestaat inmiddels de helft van de medewerkers uit vrijwilligers en in musea is de inzet van onbetaalde krachten (vrijwilligers en stagiairs) tussen 2005 en 2013 met 82 procent gestegen. Bij de theaters en podia is het aantal vrijwilligers in de periode 2005-2014 met 78 procent gegroeid en zijn er in 2014 meer vrijwilligers dan werknemers actief.

Voor de grote, en in sommige deelsectoren groeiende inzet van vrijwilligers in de cultuursector worden onder meer als verklaringen genoemd: meer gepensioneerden en werklozen om dit werk te doen, toenemende belangstelling voor vrijwilligerswerk in de cultuursector, de introductie van werkzaamheden/diensten die daarvoor niet plaatsvonden en lagere budgetten van cultuurinstellingen. De groei van het aantal vrijwilligers kan erop wijzen dat zij betaalde krachten verdringen. Anderzijds kan de toename ook het gevolg zijn van het introduceren van nieuwe werkzaamheden die er

vroeger niet waren. Ook is het juist mede dankzij de inzet van vrijwilligers mogelijk bijvoorbeeld festivals (met bijbehorende werkgelegenheid) te houden.

Stages en werkervaringsplaatsen als springplank naar de arbeidsmarkt

Over het aantal stagiairs in de sector en op de Nederlandse arbeidsmarkt in zijn geheel zijn beperkt statistische gegevens beschikbaar; deze hebben betrekking op stagiairs die in het kader van een opleiding tewerk zijn gesteld en daarvoor minder dan een marktconforme beloning ontvangen. Volgens het CBS is deze groep in de cultuursector in de periode 2009–2013 gestegen van 3750 naar 4100 en werken de meeste stagiairs in de creatieve zakelijke dienstverlening.

Bij deze cijfers moet worden bedacht dat daarnaast sprake kan zijn van onbetaalde stages, en dat betekent dat deze statistisch niet in beeld komen. Er zijn signalen dat met name startende kunstenaars zich genoodzaakt voelen een stage of werkervaringsplaats als springplank naar de arbeidsmarkt te gebruiken. Het afschaffen van de Wet werk en inkomen kunstenaars (WWIK) kan hierbij een rol spelen. Deelnemers aan de rondetafelgesprekken hebben de indruk dat voor sommige, specifieke activiteiten meer gebruik wordt gemaakt van stagiairs dan voorheen.

Maatschappelijke en beleidsrelevante thema's

Uit de gepleegde verkenning is een aantal vraagstukken of thema's af te leiden met relevantie voor de maatschappij en beleid.

Veel lage inkomens

Mensen die in de cultuursector werkzaam zijn, hebben over het geheel genomen een laag persoonlijk inkomen. Dat geldt in het bijzonder voor de zelfstandigen. Afgestudeerden van het kunstvakonderwijs verdienen bij hun start op de arbeidsmarkt minder dan andere afgestudeerden van hun opleidingsniveau en halen die achterstand niet in. Ook zijn ze vaker afhankelijk van een uitkering. De helft van de mensen met een creatief beroep heeft een jaarinkomen van minder dan 30 duizend euro. Bij andere beroepen van vergelijkbaar niveau is dat nog geen 20 procent. WW- en bijstandsuitkeringen komen onder kunstenaars vaker voor dan onder de gehele beroepsbevolking. Vaak is het inkomen van een partner nodig om een gemiddeld huishoudinkomen te verdienen.

De zwakke inkomenspositie is ook naar voren gebracht tijdens de rondetafelgesprekken en via schriftelijk geleverde inbreng vanuit het veld. In die gesprekken geven zzp'ers aan dat hun inkomen in de afgelopen jaren is gedaald doordat er minder geld beschikbaar is, in combinatie met een sterke concurrentie tussen aanbieders.

Op grote delen van de arbeidsmarkt van de cultuursector is te zien dat het aanbod van arbeid slechts beperkt reageert op de prijsdaling. Een van de verklaringen hiervoor is dat aanbieders dermate gespecialiseerd opgeleid zijn dat zij zich niet of nauwelijks op een andere markt kunnen begeven (bijvoorbeeld een klassiek geschoolde zanger). Andere verklaringen zijn dat aanbieders een lage prijs accepteren omdat zij: a) het acteren op deze markt beschouwen als een investering in zichzelf; b) de opbrengsten maar een deel van hun inkomsten vormen en c) zij zo gepassioneerd zijn voor hun vak dat zij de lage prijs voor lief nemen. Tijdens de rondetafelgesprekken is naar voren gebracht dat ook nogal eens zonder honorarium wordt gewerkt om toch maar het eigen beroep te kunnen uitoefenen en zo ook de kansen op de arbeidsmarkt te vergroten.

Zwakke onderhandelingspositie

Over het algemeen hebben zowel werknemers als zelfstandigen een zwakke onderhandelingspositie in de cultuursector. Niet alleen is de sociale dialoog op sectorniveau over het algemeen zwak ontwikkeld, ook hebben individuele werknemers en zelfstandigen ten opzichte van werkgevers en opdrachtgevers beperkte onderhandelingsmacht. Het maakt uit of iemand tot de top behoort. In diverse onderdelen van de sector zijn echter veel aanbieders op de markt, dus al snel geldt het adagium 'voor jou tien anderen'.

Omdat zelfstandigen met opdrachtgevers in gesprek gaan over de inhoud van hun werk/diensten, ervaren zij in de praktijk vaak ongemak wanneer stevig over hun honorarium onderhandeld moet worden.

Minimum tariefafspraken

Tijdens de rondetafelgesprekken kwam aan de orde dat in bepaalde deelsectoren en bij sommige zelfstandigen er behoefte is aan collectieve (minimum)tariefafspraken (over honorarium en intellectueel eigendom). Het mededingingsrecht is hierin een belemmering. Dat verbiedt immers tariefafspraken voor 'echte' zelfstandigen. Volgens recente jurisprudentie van het Europese Hof van Justitie is het echter toegestaan in bepaalde gevallen een uitzondering te maken¹.

Opvallend is dat juist in de cultuursector enkele voorbeelden zijn te vinden van cao's met afspraken over tarieven en honorering van zelfstandigen (remplaçanten, architecten).

Exploatievergoeding onder druk

Om de contractuele positie van auteurs en uitvoerend kunstenaars ten opzichte van de exploitanten van hun werken te verbeteren, is medio 2015 de Wet auteurscontractenrecht in werking getreden. Tijdens de rondetafelgesprekken kwam aan de orde dat in de praktijk echter vaak sprake is van een inkomstendaling doordat de honoraria omlaag gaan en/of de exploitatievergoeding niet of onvoldoende terecht komt bij de maker.

Meestal niet verzekerd

Zelfstandigen hebben zich vaak niet verzekerd tegen inkomensverlies door ziekte of arbeidsongeschiktheid. Tijdens de rondetafelgesprekken werd aangegeven dat men het ontbreken van een dergelijke verzekering als een gemis ervaart, maar dat men een private arbeidsongeschiktheidsverzekering te duur vindt. Om zich enigermate in te dekken tegen inkomensverlies door ziekte/arbeitsongeschiktheid, kiezen sommige zzp'ers voor deelname aan een broodfonds.

Omdat zzp'ers vaak onvoldoende financiële ruimte hebben, krijgt pensioenopbouw in de praktijk weinig prioriteit.

Ervaren belemmeringen bij tijdelijke contracten

In delen van de cultuursector bestaat behoefte aan verruiming van de wettelijke 'ketenbepaling' met betrekking tot arbeidsovereenkomsten voor bepaalde tijd. Met de Wet werk en zekerheid en het einde van de overgangsregeling per 1 juli 2016 is de mogelijkheid om meerdere arbeidsovereenkomsten voor bepaalde tijd af te sluiten echter aanzienlijk beperkt. Uit de rondetafelgesprekken komt naar voren dat werkgevers vanwege de onzekere financiële situatie en projectmatige werkzaamheden hierdoor terughoudend zijn geworden om mensen een contract aan te bieden. Er geldt nu een uitzondering voor onder meer de functies van remplaçant, danser en acteur, waarbij met name het feit dat veelal of uitsluitend projectgebonden wordt gewerkt gewicht in de

¹ Ministerie van Buitenlandse Zaken (4 december 2014) *Cao voor schijnzelfstandigen is geen kartelafpraak*, <http://www.minbuza.nl/ecer/nieuws/2014/12/cao-voor-schijnzelfstandigen-is-geen-kartelafpraak.html>

schaal heeft gelegd. Nu is er vanuit het kunstvakonderwijs en de ontwerpsector een roep om meer ruimte voor het aangaan van tijdelijke contracten.

Zelfstandigenaftrek belangrijk voor cultuursector

Naar aanleiding van de politieke discussie over mogelijke afschaffing of beperking van de zelfstandigenaftrek, bestaat er onder zelfstandigen zorg over de gevolgen hiervan. Gezien het al eerder afschaffen van de WWIK en de zwakke inkomenspositie van veel zzp'ers draagt de zelfstandigenaftrek er in belangrijke mate aan bij dat zelfstandigen kunnen voorzien in hun kosten voor levensonderhoud. Afschaffing van de zelfstandigenaftrek zou met name voor deze groep tot relatief grote negatieve inkomenseffecten leiden. Bijna de helft van de zzp'ers zegt te stoppen als de zelfstandigen aftrek wordt afgeschaft.

Onzekerheid over effecten DBA

Behalve over de zelfstandigenaftrek zijn er bij zelfstandigen zorgen en onzekerheid over de effecten van de voorgenomen afschaffing van de VAR zoals voorzien in het wetsvoorstel Deregulering beoordeling arbeidsrelaties (DBA).

Belang van scholing

Onder meer uit een aantal sectorplannen komt naar voren dat het belang van scholing in de cultuursector wordt onderkend. Ook in de rondetafelgesprekken is het belang van bijscholing genoemd. In delen van de cultuursector heeft men te maken met trends waardoor bijvoorbeeld docenten zich moeten blijven bijscholen. Tijdens rondetafelgesprekken is naar voren gebracht dat er in onderdelen van de sector geen ruimte is om mensen 'op scholing te sturen' of te werken aan duurzame inzetbaarheid. Dat heeft zowel met (te weinig) geld als met (te hoge) werkdruk te maken. Daarnaast is scholing in de cultuursector doorgaans weinig in de bedrijfsvoering verankerd.

Het Sectorplan Cultuur dat werkgevers- en werknemersorganisaties en sociale fondsen in de sector in 2014 gezamenlijk hebben opgesteld, bevat uiteenlopende maatregelen gericht op duurzame inzetbaarheid en mobiliteit. Een deel van de scholingsmaatregelen heeft ook expliciet betrekking op zzp'ers. Ook is het de bedoeling dat het HRM-beleid binnen de sector een impuls krijgt.

Podiumkunstenaars zoals acteurs en musici kunnen vaak niet hun beroep gedurende hun hele loopbaan blijven uitoefenen. Met name dansers hebben een korte professionele carrière. Voor deze beroepsgroep bestaat reeds enige decennia een omscholingsregeling, zodat dansers hulp en financiële ondersteuning krijgen bij het kiezen van een tweede loopbaan. Daarnaast hebben sociale partners in het kader van het sectorplan Cultuur afgesproken een transitiefonds in te richten om dansers en podiumkunstenaars aan het einde van hun carrière om te scholen.

Conclusies

De algemene conclusie op grond van deze verkenning is dat de arbeidsmarktsituatie van veel werkenden in de cultuursector zorgelijk is door de combinatie van een relatief hoge kans op werkloosheid, lage inkomens, een slechte onderhandelingspositie, het vaak niet verzekerd zijn voor arbeidsongeschiktheid en geringe pensioenopbouw. Hierna worden de meest in het oog springende conclusies opgesomd:

- het al hoge aandeel zelfstandigen in de cultuursector is tussen 2009 en 2013 nog verder gestegen; een stijging die aanmerkelijk sterker is dan in de economie als geheel;
- er zijn tussen 2009 en 2013 ca. 20 duizend banen van werknemers verloren gegaan; het banenverlies is verhoudingsgewijs veel sterker dan in de economie als geheel;

- vanwege de financiële risico's en projectmatige werkzaamheden bestaat er terughoudendheid bij het aangaan van vaste contracten; het aandeel werknemers met een tijdelijk contract neemt toe;
- in bepaalde deelsectoren zoals musea, bibliotheken en theaters en podia neemt het aantal vrijwilligers toe; enerzijds kan dit te maken hebben met nieuwe, nog onbetaalde werkzaamheden waarvoor vrijwilligers worden ingezet; anderzijds kan dit een aanwijzing zijn dat in sommige deelsectoren verdringing van betaalde krachten plaatsvindt;
- er zijn signalen dat voor een aantal specifieke activiteiten meer dan voorheen gebruik wordt gemaakt van stagiairs en dat pas afgestudeerden via onbetaalde stages en werkervaringsplaatsen hun kansen op de arbeidsmarkt proberen te vergroten;
- bij de ontwikkelingen in werkgelegenheid en arbeidsrelaties is er een relatie met de economische crisis en deels ook met de bezuinigingen op cultuur;
- over het algemeen hebben mensen die werkzaam zijn in de cultuursector een laag en vaak ook onregelmatig inkomen;
- daarbij komt dat de al lage inkomens in de sector onder druk staan, zowel in gesubsidieerde als niet-gesubsidieerde delen van de sector;
- de onderhandelingspositie van werknemers en zelfstandigen in de cultuursector is over het algemeen zwak, onder meer vanwege beperkte onderhandelingsmacht, maar ook omdat veelal inhoudelijke gedrevenheid voorop wordt gesteld en onderhandelingsvaardigheden zwak ontwikkeld zijn; dit geldt zowel voor de sociale dialoog op sectorniveau als voor de onderhandelingen tussen individuele werknemers en werkgevers en tussen opdrachtgevers en opdrachtnemers;
- in de sector, met verhoudingsgewijs veel zelfstandigen met lage inkomens, zijn zzp'ers bezorgd dat zij na de voorgenomen afschaffing van de VAR in het kader van het wetsvoorstel DBA en eventuele afschaffing/beperking van de zelfstandigenaftrek moeten stoppen als zzp'er; de zelfstandigenaftrek wordt beschouwd als een belangrijke inkomensondersteuning;
- in sommige deelsectoren is er behoefte aan het maken van (minimum)tariefafspraken en vormen de beperkingen die het mededingingsrecht daaraan stelt een belemmering;
- aannemelijk is dat de overgrote meerderheid van de zelfstandigen in de cultuursector zich niet verzekert tegen inkomensverlies als gevolg van ziekte en arbeidsongeschiktheid; uit rondetafelgesprekken komt naar voren dat men een private verzekering te duur vindt;
- ook is er vaak onvoldoende financiële ruimte voor het opbouwen van een oudedagsvoorziening;
- in de cultuursector wordt het belang van omscholing en bijscholing erkend. Er zijn bijvoorbeeld positieve ervaringen met de omscholingsregeling voor dansers, die het einde van hun danscarrière hebben bereikt.
- via het sectorplan Cultuur werken sociale partners en overheid gezamenlijk aan het verduurzamen van de arbeidsmarkt in de cultuursector.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding tot de verkenning

De Raad voor Cultuur (RvC) en de Sociaal-Economische Raad (SER) hebben het initiatief genomen om gezamenlijk een analyse op te stellen van de arbeidsmarkt van de cultuursector.

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) heeft dit initiatief ondersteund en beide raden verzocht in de analyse in elk geval de gevolgen van de bezuinigingen voor het aantal vaste krachten, zzp'ers, stagiairs en vrijwilligers in de cultuursector mee te nemen².

1.2 Beleidscontext

In het advies *Agenda Cultuur 2017-2020 en verder* stond de RvC al kort stil bij de arbeidsmarkt in de cultuursector, mede in relatie tot recente en voorgenomen beleidswijzigingen³. De RvC kondigde in dit advies aan dat hij in samenwerking met de SER – vanwege zijn specifieke kennis op sociaal-economisch gebied – een nadere verkenning zal doen naar de arbeidsmarkt in de sector.

De stand van zaken op de arbeidsmarkt van de cultuursector is in de Tweede Kamer ook verschillende malen aan de orde geweest⁴. De minister van OCW vraagt in haar Uitgangspuntenbrief cultuurbeleid (d.d. 8 juni 2015) aandacht voor de arbeidsmarktpositie van kunstenaars en maakt daarbij melding van haar verzoek aan de RvC en SER hierover eind 2015 een verkenning uit te brengen⁵.

Een belangrijke aanleiding voor de behoefte aan een arbeidsmarktverkenning ligt in de bezuinigingen waarmee de sector de afgelopen jaren te maken heeft gehad. Zowel op rijksniveau als op gemeentelijk niveau hebben bezuinigingen plaatsgevonden, die ook hun doorwerking hebben (gehad) op de arbeidsmarkt in de sector. Tegen die achtergrond heeft de minister de raden ook verzocht in de analyse in elk geval de gevolgen van de bezuinigingen voor het aantal vaste krachten, zzp'ers, stagiairs en vrijwilligers in de cultuursector mee te nemen.

In de politieke discussie over arbeidsverhoudingen is er meer in het algemeen veel aandacht voor zzp'ers, een groep die in de cultuursector van oudsher sterk vertegenwoordigd is. Op 2 oktober 2015 heeft het kabinet het Interdepartementale Beleidsonderzoek (IBO) over zzp'ers met zijn reactie op dit onderzoek aangeboden aan de Tweede Kamer. Het verwacht dat de maatschappelijke en politieke discussie over zzp'ers voortgaat⁶.

² Brieven van de minister van OCW aan de Raad voor Cultuur en de Sociaal-Economische Raad van 16 april respectievelijk 7 juli 2015. Deze brieven zijn als bijlagen 1 en 2 bij de verkenning gevoegd.

³ Raad voor Cultuur (2015) *Advies Agenda Cultuur 2017-2020 en verder*, april 2015, Den Haag : RvC.

⁴ Zie onder meer: Verslag algemeen overleg met de Tweede Kamer d.d. 15 januari 2015 (Tweede Kamer (vergaderjaar 2014-2015) 32 820, nr. 130).

⁵ In een brief aan de Eerste Kamer kondigt de minister voorts aan dat zij het CBS laat rapporteren over de positie van zzp'ers in de cultuursector (Kamerbrief van de minister van OCW aan de Eerste Kamer d.d. 24 augustus 2015 in reactie op de brief van de Kamer over de 'Uitgangspunten cultuurbeleid 2017-2020').

⁶ Aanbieding kabinetsreactie IBO ZZP, brief van de ministers van SZW en van EZ van 2 oktober 2015 aan de Tweede Kamer.

1.3 Karakter van de verkenning

De RvC en SER hebben de voorbereiding van de verkenning opgedragen aan een gezamenlijke commissie: de Commissie Arbeidsmarktverkenning Cultuursector⁷. De commissie heeft zijn werkzaamheden verricht in de periode september 2015 tot en met januari 2016. De RvC heeft de verkenning vastgesteld in zijn raadsvergadering van [datum]. De SER heeft de verkenning vastgesteld in zijn raadsvergadering van [datum]⁸.

De voorliggende verkenning heeft vooral een beschrijvend karakter. Beoogd is een beeld te schetsen van de arbeidsmarkt in de sector en deelsectoren op basis van onderzoeken en literatuur en gegevensbestanden van het CBS⁹.

Rekening houdend met het verzoek van de minister om zicht te krijgen op gevolgen van de bezuinigingen voor de werkgelegenheid en arbeidsverhoudingen in de sector, is de blik voornamelijk gericht op de periode vanaf 2009. Er is gebruikgemaakt van de meest recente statistische gegevens en literatuur. Met het CBS heeft overleg plaatsgehad om op basis van beschikbare gegevens op onderdelen een meer toegesneden analyse te maken.

Om het beeld van de arbeidsmarkt van de sector aan te vullen en in te kleuren, heeft de commissie van voorbereiding op 5 en 30 november 2015 vier rondetafelgesprekken gehouden met personen en organisaties uit het veld en externe deskundigen. Een overzicht van de geraadpleegde personen en organisaties is opgenomen in bijlage 3. De aldus verkregen informatie heeft de commissie benut bij de opstelling van de analyse.

Gezien de beperkte tijd voor de voorbereiding van de verkenning heeft de commissie bij haar werkzaamheden voorrang verleend aan het zorgvuldig opstellen van een analyse van de sector, waarbij ze gebruik heeft gemaakt van vele uiteenlopende bronnen. Door deze prioriteitsstelling heeft zij geen internationale vergelijking uitgevoerd om de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt van de Nederlandse cultuursector in het perspectief te plaatsen van ontwikkelingen in andere landen. Ook heeft de commissie gezien de aard van haar opdracht geen adviezen opgesteld over beleidsopties die een oplossing zouden kunnen bieden voor de gesignaleerde aandachts- en knelpunten op de arbeidsmarkt van de cultuursector.

1.4 Afbakening en omschrijving cultuursector

De cultuursector is op verschillende manieren af te bakenen en er zijn dan ook meerdere omschrijvingen in omloop.

Het ministerie van OCW duidt de sector veelal aan als 'de culturele en creatieve sector'. In het kader van de Culturele basisinfrastructuur (BIS) onderscheidt het ministerie van OCW een aantal grote deelsectoren:

- Podiumkunsten en erfgoed;
- Beeldende kunst, film en letteren;

⁷ De samenstelling van de commissie is opgenomen in bijlage 6.

⁸ Het verslag van de raadsvergadering van de SER is te vinden op de website van de raad (www.ser.nl).

⁹ Een complicatie hierbij vormt het gebrek aan eenduidige gegevens en cijferreeksen in de tijd, zoals eerder al is geconstateerd in de inleiding van Berenschot bij *Cultuurindex 2014* (De Staat van Cultuur).

Een ander punt is dat waar in het verleden ook gegevens via gemeenten beschikbaar waren, dit thans in veel mindere mate het geval is. Bezuinigingen en reorganisaties bij gemeenten hebben er in een aantal gevallen toe geleid dat statistieken versoberen en lopend onderzoek is beëindigd.

- Architectuur, vormgeving en nieuwe media;
- Cultuureducatie, amateurkunst en bibliotheken¹⁰.

Binnen deze deelsectoren zijn zowel gesubsidieerde als niet-gesubsidieerde instellingen en organisaties actief. In de voorliggende arbeidsmarktverkenning wordt aangesloten bij deze brede afbakening van de cultuursector, dus met inbegrip van de niet-gesubsidieerde instellingen.

Met betrekking tot de kwantitatieve informatie over de arbeidsmarkt van de sector is relevant dat de jaarlijkse OCW-publicatie *Cultuur in Beeld* veel cijfermateriaal bevat over de cultuursector en onderdelen daarvan¹¹. Hierin wordt met name gebruikgemaakt van de door het CBS bijgehouden cultuurstatistieken. Daarnaast wordt in genoemde publicatie – bijvoorbeeld voor de cultuureducatie – gebruikgemaakt van andere bronnen.

Ook in de voorliggende verkenning wordt zo veel mogelijk van CBS-gegevens gebruikgemaakt. Het CBS spreekt in haar cultuurstatistieken van 'de creatieve industrie' en hanteert daarbij de volgende indeling, die ook in deze verkenning wordt aangehouden:

- Kunsten en erfgoed;
- Media & entertainment;
- Creatieve zakelijke dienstverlening¹².

De cultuureducatie maakt geen deel uit van bovenstaande indeling, maar is wel een relevant onderdeel van de arbeidsmarkt van de cultuursector. Waar mogelijk is daarom ook informatie over deze deelsector in de verkenning verwerkt.

Hier zij verder vermeld dat de cultuursector een grote diversiteit vertoont aan beroepen en functies. Naast kunstenaars, restauratoren, architecten en journalisten horen ook bijvoorbeeld officemanagers, ICT-medewerkers en zakelijk leiders tot de sector.

1.5 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 schetst de sociaal-economische context waarbinnen de arbeidsmarkt van de cultuursector functioneert. Hoofdstuk 3 gaat in op de arbeidsmarkt van de cultuursector, waarbij achtereenvolgens wordt ingegaan op: de werkgelegenheid, het aanbod van arbeid en het functioneren van de arbeidsmarkt. Ieder hoofdstuk besluit met enkele conclusies.

¹⁰ De RvC hanteert een brede definitie van cultuur en richt zich op de kunsten, media, archieven, letteren en bibliotheken. Een belangrijk onderdeel van het advieswerk van de RvC heeft betrekking op de vierjaarlijkse cultuurnota ten behoeve van de BIS.

¹¹ Ministerie van OCW (2015) *Cultuur in Beeld 2015*, Den Haag : Ministerie van OCW.

¹² Bijlage 4 bevat een overzicht van de daarbij gehanteerde SBI-indeling (indeling van bedrijfseenheden naar economische activiteiten).

2. Sociaal-economische context

2.1 Inleiding

De cultuursector vormt een waardevol onderdeel van de Nederlandse samenleving en economie. De sector vertegenwoordigt behalve een intrinsieke, ook een economische en maatschappelijke waarde. De directe bijdrage aan het bruto binnenlands product (bbp) bedraagt rond de 2,25 procent in de afgelopen 20 jaar. De beschikbaarheid van een goed cultuuraanbod levert indirect een bijdrage aan het vestigingsklimaat. Daarnaast vormt cultuur een belangrijke factor voor het toerisme, een sector die zelfs tijdens de economische crisis is blijven groeien. Vermelding verdient ook dat de Nederlandse cultuurproductie (van Dutch Design tot het Koninklijk Concertgebouworkest) positief bijdraagt aan de reputatie van ons land. De cultuursector draagt tot slot bij aan maatschappelijke samenhang, het bij elkaar brengen van mensen en groepen met uiteenlopende achtergronden en posities.

In dit hoofdstuk wordt kort stilgestaan bij de voor de cultuursector relevante sociaal-economische context in de afgelopen jaren. Paragraaf 2.2 gaat in op de economische crisis en de overheidsbezuinigingen op cultuur. Vervolgens schetst paragraaf 2.3 een aantal beleidsmatige ontwikkelingen die impact hebben op (delen van) de cultuursector. Paragraaf 2.4 besluit met enkele conclusies.

2.2 Economische crisis en bezuinigingen

Economisch zwaar weer

De economische ontwikkelingen in de afgelopen jaren hebben grote invloed gehad op de Nederlandse arbeidsmarkt. In de periode 2008 tot en met 2013 was er sprake van economisch zwaar weer met 12 kwartalen krimp. Hierdoor zijn in deze periode 132 duizend banen verloren gegaan¹³ en is de werkloosheid opgelopen van 3,7 procent in 2008 naar 7,3 procent in 2013¹⁴.

De arbeidsmarkt van de cultuursector heeft veel last gehad van de economische crisis en de daarop volgende overheidsbezuinigingen. In de creatieve zakelijke dienstverlening bijvoorbeeld kregen architectenbureaus te maken met een forse vraaguitval, waardoor de omzet en de werkgelegenheid tussen 2008 en 2011 halveerden¹⁵. Daarnaast liepen de consumentenbestedingen aan cultuur terug. De crisis heeft er ook toe geleid dat de overheid op een groot aantal terreinen heeft bezuinigd, waaronder op de cultuursector. Het Rijk bezuinigde met name op de Culturele Basisinfrastructuur (BIS). Ook gemeenten en provincies bezuinigden op hun cultuurbudget.

Van de totale overheidssubsidies aan cultuur is grofweg 30 procent afkomstig van het Rijk, 60 procent van de gemeenten en 10 procent van de provincies¹⁶.

De totale omvang van de verschillende overheidsbezuinigingen valt niet precies vast te stellen. Zo is de totale bezuiniging op cultuur van de rijksoverheid door de Algemene

¹³ <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=81095NED&D1=2-4&D2=a&D3=0&D4=69-95&HD=151204-1106&HDR=G2,T,G1&STB=G3>.

¹⁴ <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=82309NED&D1=19-20&D2=a&D3=0&D4=0&D5=4,9,14,19,24,29,34,39,44,49,54,I&HD=151204-1109&HDR=G4&STB=G1,G2,G3,T>.

¹⁵ BNA (2012) *Benchmark jaarcijfers 2011: architectenbranche gehalveerd*, <http://www.bna.nl/benchmark-jaarcijfers-2011-architectenbranche-gehalveerd/>.

¹⁶ Boekmanstichting en SCP; (2015) *Cultuurindex*, <http://www.cultuurindex.nl/pijler/geldstromen>.

Rekenkamer wel in kaart gebracht¹⁷, maar de provincies en gemeenten publiceren geen meerjarige overzichten van cultuurbestedingen, waardoor cijfers beperkt zijn tot totaalbedragen¹⁸. Met onderstaande gegevens wordt beoogd een grove indicatie te geven van de omvang en aard van de overheidsbezuinigingen.

Overheidsbezuinigingen

De rijksoverheid heeft vanaf 2013 200 miljoen euro bezuinigd op cultuur – ruim 21 procent van de cultuurbegroting. Daarvan is 125 miljoen bezuinigd op uitgaven aan de BIS, inclusief het budget van de rijkscultuurfondsen¹⁹. Vanaf 2014 wordt nog 709 miljoen euro besteed aan de BIS en de cultuurfondsen²⁰.

Van de instellingen die sinds 2013 geen structurele rijkssubsidie meer ontvangen, is iets meer dan de helft gestopt (peiling begin 2015). Voor het overgrote deel betreft dit instellingen in de podiumkunsten²¹.

De gemeenten gaven in 2011 bijna 2 miljard euro uit aan kunst en cultuur. Onderzoeksbureau Berenschot verwacht dat alle gemeenten van 2011 tot en met 2014 in totaal 250 miljoen euro hebben bezuinigd op cultuur, waarvan 80 miljoen in het laatste jaar²². In 2015 hebben alle gemeenten een gezamenlijk cultuurbudget van 1733 miljoen euro²³. Er zijn verschillen in de mate waarop gemeenten op cultuur bezuinigen. De vier grote gemeenten bezuinigen minder dan kleinere gemeenten. Gemeenten bezuinigen vooral op bibliotheken, muziekscholen en kunstencentra. Vermelding verdient dat de gemeentelijke bezuinigingen op cultuur voor een deel nog hun beslag moeten krijgen en dat de effecten hiervan dus nog niet zichtbaar zijn.

Volgens Berenschot – dat op verzoek van de Boekmanstichting (studiecentrum voor kunst, cultuur en beleid) de begrotingen van de provincies voor cultuur onderzocht – besteden provincies in 2015 nog 254 miljoen aan cultuur, 74 miljoen minder dan in 2011. Daarmee besteden zij gezamenlijk 23 procent minder aan cultuur (kunsten, erfgoed en letteren samen)²⁴. Provincies kiezen vaker voor incidentele investeringen in de vorm van impuls gelden in plaats van structurele bestedingen. Erfgoed wordt ontzien, maar op kunsten wordt gemiddeld 40 procent bezuinigd²⁵. De verschillen tussen provincies onderling zijn groot.

Ontwikkelingen subsidiebeleid en private financieringsbronnen

Al voor de bezuinigingen op cultuur is het ondernemerschap van gesubsidieerde culturele instellingen gestimuleerd. De invoering van een eigen-inkomsteneis is een belangrijke prikkel om gesubsidieerde instellingen minder afhankelijk te maken van de overheid.

¹⁷ Algemene Rekenkamer (2015) *Bezuiniging op cultuur; Realisatie en effect*, http://www.rekenkamer.nl/Publicaties/Onderzoeksrapporten/Introducties/2015/02/Bezuiniging_op_cultuur

¹⁸ Zie hierover o.m.: Vinkenburg, B (2015) *De Cultuuromslag in cijfers*, in: *Boekman 103 Wie geeft er aan cultuur?*, p. 4.

¹⁹ Min. OCW (2015) *Cultuur in Beeld 2015: Deel 2. Ontwikkelingen in de cultuursector*, p. 36.

²⁰ Hier zij verder vermeld dat de Tweede Kamer in december 2015 heeft besloten extra gelden (10 miljoen euro) toe te voegen aan de cultuurbegroting voor 2016. Voor het verbeteren van de positie van kunstenaars op de arbeidsmarkt wordt 2 miljoen euro gereserveerd.

²¹ Min. OCW (2015) *Cultuur in Beeld 2015: Deel 2. Ontwikkelingen in de cultuursector*. pp. 29 en 30.

²² Berenschot (2014) *Cultuur & Collegeakkoorden*, <http://www.kunsten92.nl/publicaties/overig/cultuur-collegeakkoorden/>, p. 20.

²³ Min. OCW (2015) *Cultuur in Beeld 2015: Deel 2. Ontwikkelingen in de cultuursector*, p. 37.

²⁴ Vinkenburg, B (2015) *De Cultuuromslag in cijfers*, in: *Boekman 103 Wie geeft er aan cultuur?*

²⁵ Berenschot; Boekmanstichting (2015) *Provincies bezuinigen vooral op kunsten: gemiddeld 40%*, persbericht, 13-03-2015, p. 1.

Het streven om culturele instellingen minder afhankelijk te maken van subsidies is in lijn met de ambitie van de overheid om het maatschappelijk draagvlak voor cultuur te vergroten. Instellingen worden geacht het draagvlak in de samenleving te vergroten door actief op zoek te gaan naar financiële bijdragen via: crowdfunding, de Geefwet, sponsoring, publieksinkomsten, vriendencirkels, etc.

In de bekostigingsmix groeit het belang van private bijdragen. Vooralsnog zijn met name erfgoedinstellingen als musea er daadwerkelijk in geslaagd het aandeel private bijdragen in de bekostigingsmix substantieel te laten groeien²⁶. Volgens de cijfers van de Museumvereniging is het overgrote deel van deze inkomsten afkomstig uit entreegelden²⁷.

Wat de ontwikkeling van giften aan cultuur betreft, is na een toename vanaf 2005 in 2009 een daling zichtbaar. In 2005 werd 293 miljoen euro aan giften ontvangen, in 2007 en 2009 steeg dit bedrag naar 355 respectievelijk 419 miljoen. In 2011 en 2013 daalde dit naar 261 respectievelijk 221 miljoen euro. De omslag vanaf 2009 komt grotendeels doordat veel bedrijven hun bijdrage tijdens de economische crisis hebben stopgezet.

Uit een onderzoek naar de Geefwet – van kracht sinds 2013 – blijkt dat de beoogde stijging in donateurs en giften aan culturele instellingen vooralsnog is uitgebleven. De publicatie geeft aan dat het nog te vroeg is om het effect van de nieuwe wet vast te stellen²⁸. Er is aanvankelijk ook weinig bekendheid gegeven aan de regeling omdat nog onzeker was of de Europese Commissie de regeling zou goedkeuren. De wet voorziet in een multiplier waarmee particulieren en bedrijven tot 2017 de al bestaande belastingaftrek voor giften aan culturele instellingen met respectievelijk 1,25 en 1,5 kunnen vermenigvuldigen.

Crowdfunding lijkt vooralsnog een beperkte, maar wel groeiende rol te vervullen bij het genereren van inkomsten in de cultuursector. Crowdfunding speelt tot nu toe alleen een rol bij relatief kleine projecten en instellingen²⁹. Voor creatieve projecten is in 2014 een bedrag van circa 5 miljoen euro bijeengebracht³⁰. In 2015 is dat 9,7 miljoen euro, wat bijna een verdubbeling inhoudt³¹. Daarnaast kan crowdfunding als hefboom dienen voor andere financieringsvormen³². Een deel van de inkomsten uit crowdfunding wordt overigens weer besteed aan uitgaven ten behoeve van de donateurs.

²⁶ Min. OCW (2015) *Cultuur in Beeld 2015: Deel 2*, p. 28.

²⁷ Museumvereniging (2015) *Museumcijfers 2014*, http://www.museumvereniging.nl/Portals/0/1-DeVereniging/Bestanden/MV_museumcijfers2014_LR%20web.pdf.

²⁸ Bekkers, R., Schuyt, T. en Gouwenberg, B. (red.) (2015) *Geven in Nederland 2015: Giften, Nalatenschappen, Sponsoring en Vrijwilligerswerk*, p. 104.

²⁹ OCW (2015) *Cultuur in Beeld 2015: Deel 2. Ontwikkelingen in de cultuursector*, p. 46.

³⁰ WRR (2015) *Cultuur Herwaarderen*, p. 35.

³¹ <http://www.dkcrowdfunding.nl/#!crowdfunding-in-nederland-in-2015/gz4a7>.

³² Dutch Creative Council (2015) *De Creatieve Industrie*, p. 18. Geraadpleegd op <http://www.creative-council.nl/de-creatieve-industrie>.

2.3 Enkele beleidsontwikkelingen

In deze paragraaf worden enkele meer algemene ontwikkelingen en beleidsdiscussies geschetst die relevantie hebben voor de arbeidsmarkt in de cultuursector en van invloed zijn op de positie van werknemers en zelfstandigen in de sector.

Achtereenvolgens komen aan de orde: de Wet werk en zekerheid (Wwz), het wetsvoorstel Deregulering Beoordeling arbeidsrelaties (DBA) en de zelfstandigenaftrek. *Wet werk en zekerheid (Wwz)*

In het Sociaal Akkoord uit 2013 spraken het kabinet en sociale partners af om de arbeidsmarkt aan te passen aan de veranderende arbeidsverhoudingen in de samenleving. Een en ander is onder meer uitgewerkt in de Wwz en de Werkloosheidswet (WW).

Met de Wwz (2015) worden veranderingen doorgevoerd op het gebied van flexibele contracten, ontslag en werkloosheid. Onder meer is beoogd dat werknemers met een tijdelijke arbeidsovereenkomst sneller doorstromen naar een vaste baan. Door de inwerkingtreding van de Wwz verandert de zogeheten ketenbepaling en in beginsel is afwijking hiervan in cao's niet meer mogelijk (zie onderstaand kader). In paragraaf 3.2.3 wordt nader ingegaan op hoe culturele instellingen aankijken tegen de Wwz.

Ketenbepaling

Vóór inwerkingtreding van de Wwz op 1 juli 2015 gold dat vanaf de dag dat arbeidsovereenkomsten voor bepaalde tijd elkaar met tussenpozen van niet meer dan drie maanden hadden opgevolgd en een periode van 36 maanden hadden overschreden (inclusief de tussenpozen), met ingang van die dag de laatste arbeidsovereenkomst was aangegaan voor onbepaalde tijd. Hetzelfde gold voor meer dan drie voor bepaalde tijd aangegane arbeidsovereenkomsten die elkaar hadden opgevolgd met tussenpozen van niet meer dan drie maanden (de zogenaamde ketenbepaling, 3x3x3-regel). Hiervan kon bij cao worden afgeweken. Uit de rapportage Cao-afspraken 2014 van het ministerie van SZW blijkt afwijking van de ketenbepaling (volgens het oude wettelijke regime) in 2014 in 57 cao's voor te komen³³. In de cultuursector is dit onder meer het geval voor uitvoerende podiumkunstenaren.

Door de inwerkingtreding van de Wwz verandert de ketenbepaling. Voor bestaande cao's geldt een overgangperiode. Vanaf 1 juli 2016 geldt in beginsel voor alle arbeidsovereenkomsten voor bepaalde tijd de nieuwe ketenbepaling: maximaal 3 tijdelijke contracten, totale duur niet langer dan 2 jaar, tussenpozen van niet meer dan 6 maanden (de 3x2x6-regel). Alleen voor specifieke gevallen gelden uitzonderingen.

Wetsvoorstel deregulering beoordeling arbeidsrelaties (DBA)

In het fiscale recht en in het sociale zekerheidsrecht wordt onderscheid gemaakt tussen zelfstandigen en werknemers. Dit onderscheid is in de uitvoeringspraktijk van belang voor de vraag of er sprake is van inhoudings- en premieplicht voor de loonheffingen en verzekeringsplicht voor de werknemersverzekeringen. De Belastingdienst heeft de wettelijke taak om dit te controleren en waar nodig te handhaven. Opdrachtnemers die vooraf duidelijkheid willen hebben over de aard van de arbeidsrelatie, kunnen nu bij de Belastingdienst een Verklaring Arbeidsrelatie (VAR) aanvragen.

De Tweede Kamer heeft op 2 juli 2015 het wetsvoorstel Deregulering beoordeling arbeidsrelaties (DBA) aangenomen³⁴. Het wetsvoorstel beoogt een opdrachtgever medeverantwoordelijk te maken voor de controle op de juistheid van de (fiscale) kwalificatie van de arbeidsrelatie met de opdrachtnemer³⁵.

³³ Ministerie van SZW (2015) *Cao-afspraken 2014*, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2015/11/10/rapportage-cao-afspraken-2014>.

³⁴ Tweede Kamer (vergaderjaar 2014-2015) 34 026.

³⁵ Volgens staatssecretaris Wiebes van Financiën geeft de Belastingdienst met de VAR beschikkingen af "op basis van onbekende feiten en omstandigheden voor nog niet bestaande arbeidsrelaties; het VAR-oordeel heeft daarom in veel gevallen weinig te maken met de werkelijkheid. Vervolgens

Met dit wetsvoorstel wordt de huidige Verklaring arbeidsrelatie (VAR) afgeschaft. Het voorgestelde alternatief houdt in dat belangenorganisaties van opdrachtgevers of van opdrachtnemers, en ook individuele opdrachtgevers of opdrachtnemers, (model)overeenkomsten voorleggen aan de Belastingdienst, zodat die een oordeel kan geven over de overeenkomst. Partijen kunnen hieraan zekerheid ontlelen omtrent de loonheffingen. De Belastingdienst zal beoordeelde overeenkomsten (voor zover mogelijk) openbaar maken, zodat deze door andere opdrachtgevers en opdrachtnemers kunnen worden gebruikt. Het gebruik van een beoordeelde (model)overeenkomst is facultatief.

Het lag oorspronkelijk in de bedoeling dat de wet DBA op 1 januari 2016 zou worden ingevoerd. De regeling stuit echter op veel maatschappelijk en politiek verzet. De Eerste Kamer heeft het wetsvoorstel voorlopig aangehouden³⁶.

Zelfstandigenaftrek

Op 17 juni 2013 heeft de Commissie inkomstenbelasting en toeslagen (commissie-Van Dijkhuizen) haar eindrapport *Naar een activerender belastingstelsel* uitgebracht³⁷. De commissie was ingesteld door de staatssecretaris van Financiën met als opdracht scenario's te verkennen om te komen tot een eenvoudig, solide en fraudebestendig belastingstelsel dat bijdraagt aan de verbetering van de concurrentiekracht van Nederland. De belastinghervorming zou budgettair neutraal moeten zijn. In het eindrapport adviseert de commissie onder meer de zelfstandigen- en startersaftrek voor zelfstandigen over een periode van acht jaar uit te faseren en om de btw met 2 procent te verhogen. Daarnaast zou het aantal vrijstellingen moeten worden verminderd. De structurele hervormingen leveren volgens het CPB 140 duizend nieuwe banen op, terwijl de gemiddelde inkomenseffecten beperkt zouden blijven. Naar aanleiding daarvan hebben politieke en maatschappelijke discussies plaatsgevonden, waarin ook het voorstel aan de orde is geweest om het lage btw-tarief van 6 procent in veel gevallen te verhogen tot het huidige standaardtarief van 21 procent³⁸. Die discussies hebben vooralsnog niet geleid tot wijzigingen met betrekking tot het btw-stelsel en de zelfstandigen- en startersaftrek.

Ook in het Interdepartementale Beleidsonderzoek naar zelfstandigen zonder personeel (IBO ZZP) dat het kabinet op 2 oktober 2015 heeft aangeboden aan de Tweede Kamer³⁹, komen fiscale ondernemersfaciliteiten voor zelfstandigen aan de orde. Volgens het rapport dragen fiscale ondernemersfaciliteiten nu niet allemaal effectief bij aan de doelen die met de instrumenten worden nagestreefd (zoals innovatie en creatie van werkgelegenheid) en leiden zij tot verstoringen op de arbeidsmarkt. Daarom zouden de

verhindert de VAR handhaving bij de opdrachtgever, door diens vrijwaring." Bron: www.rijksoverheid.nl/nnavv-wet-dba-19102015.pdf.

³⁶ De plenaire behandeling is nu voorzien voor 26 januari 2016 en eventuele stemmingen zijn voorzien voor 2 februari 2016.

³⁷ Commissie inkomstenbelasting en toeslagen (2013) *Naar een activerender belastingstelsel*, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2013/06/18/eindrapport-commissie-inkomstenbelasting>

³⁸ Bettendorf, L. en Cnossen, S. (2014) *Bouwstenen voor een moderne btw*, CPB-Policy Brief 2014-02. Den Haag: CPB.

³⁹ Het betreft een rapportage van een onafhankelijke ambtelijke werkgroep, die op 15 april 2015 is afgerond. Het rapport bevat diverse conclusies en beleidsopties. De ministers van SZW en EZ hebben de rapportage op 2 oktober 2015 tezamen met de kabinetsreactie hierop aangeboden aan de Tweede Kamer.

fiscale regimes voor ondernemers (IB-ondernemer en DGA⁴⁰) en werknemers dicht bij elkaar moeten worden gebracht.

Het kabinet wijst in zijn reactie op het rapport dat zzp'ers een zeer heterogene groep vormen (bijvoorbeeld qua beroep, motivatie, inkomen, achtergrond). Het deelt de analyse uit het IBO-rapport dat op langere termijn het grote verschil dat in de institutionele behandeling van zzp'ers en werknemers is ontstaan, dient te worden verkleind. Het kabinet merkt op dat de analyse van de IBO-werkgroep ruimte laat voor verschillende oplossingsrichtingen om het verschil op het gebied van bescherming en andere arbeidsmarktinstituties te verminderen. Dergelijke oplossingsrichtingen vergen een brede politieke en maatschappelijke discussie. Ook de fiscale behandeling van zzp'ers moet een plek krijgen in deze discussie en wordt op dit moment niet aangepast, aldus het kabinet in zijn reactie op het rapport⁴¹.

2.4 Conclusies

De economische ontwikkelingen in de afgelopen jaren hebben grote invloed gehad op de Nederlandse arbeidsmarkt. De economische crisis leidde tot overheidsbezuinigingen op verschillende terreinen, onder meer op cultuur. Ook de consumentenbestedingen aan cultuur gingen omlaag. Sinds 2013 bezuinigde de rijksoverheid 200 miljoen op cultuur (21 procent op de cultuurbegroting). Ook de uitgaven van provincies en gemeenten namen af.

Al vóór de overheidsbezuinigingen op cultuur was een tendens in het subsidiebeleid dat culturele instellingen worden gestimuleerd om ondernemend te zijn. Het belang van private financieringsbronnen groeit ook. Het bedrag aan giften is, na een stijging vanaf 2005, in 2009 echter weer gedaald, met name doordat veel bedrijven hun bijdrage vanwege de economische crisis hebben stopgezet.

Voor de (arbeidsmarkt van de) cultuursector zijn daarnaast ook meer algemene beleidsontwikkelingen van belang. Onder meer betreft dit het kabinetsbeleid ten aanzien van arbeidsrelaties. Zo leidt de Wwz, in werking getreden op 1 januari 2015, onder meer tot aanpassingen op het terrein van flexibele contracten. Deze wet beïnvloedt de beslissing van culturele instellingen om mensen in dienst te nemen. Het wetsvoorstel DBA beoogt de opdrachtgever van een zzp'er verantwoordelijk te maken voor de juistheid van de kwalificatie van de arbeidsrelatie en daarmee ook de VAR af te schaffen. Daarnaast is er de beleidsdiscussie over de zelfstandigenaftrek, waarover binnen de cultuursector zorgen bestaan. Beide ontwikkelingen zijn van betekenis voor de cultuursector, omdat in deze sector veel zzp'ers werkzaam zijn.

In hoofdstuk 3 zullen de gevolgen van deze algemene beleidsontwikkelingen voor de arbeidsmarkt van de cultuursector nader worden besproken.

⁴⁰ Een IB-ondernemer is een ondernemer voor de inkomstenbelasting. Een DGA is een directeur-grotaandeelhouder en is in loondienst van een bv of nv. DGA's zijn in de gesubsidieerde cultuursector nauwelijks actief omdat gesubsidieerde instellingen een stichtingsvorm moeten hebben.

⁴¹ SZW (2015) Aanbiedingsbrief kabinetsreactie IBO ZZP aan de Voorzitter van de Tweede Kamer d.d. 2 oktober 2015 (ref: 2015-0000263520), p. 5.

3. De arbeidsmarkt van de cultuursector

3.1 Inleiding

Economische, wettelijke en beleidsmatige ontwikkelingen, naast ontwikkelingen in de cultuursector zelf zijn van invloed op de arbeidsmarkt van creatieve professionals. In dit hoofdstuk komen de ontwikkelingen in vraag en aanbod en het functioneren van de arbeidsmarkt van de cultuursector aan de orde. In paragraaf 3.2 staat de vraag naar arbeid centraal, met daarbij aandacht voor de ontwikkeling en samenstelling van de werkgelegenheid in de cultuursector en de inzet van zelfstandigen, vrijwilligers en stagiairs. Paragraaf 3.3 is gewijd aan het aanbod van arbeid. In deze paragraaf wordt ingegaan op de deelname aan het kunstvakonderwijs, de arbeidsmarktpositie van recent gediplomeerden en de werkloosheid in de cultuursector. Vervolgens komt in paragraaf 3.4 de arbeidsmarktdynamiek bij gesubsidieerde culturele instellingen aan de orde, evenals de inkomens- en onderhandelingspositie van werknemers en zelfstandigen en het arbeidsmarktbeleid in de cultuursector. Het hoofdstuk wordt afgesloten met enkele conclusies (paragraaf 3.5).

3.2 Werkgelegenheid

3.2.1 Omvang en samenstelling werkgelegenheid

Omvang werkgelegenheid

In 2013 telde de cultuursector in totaal 143 duizend banen van werknemers en 106 duizend zelfstandigen (zie tabel 3.1)⁴². Dat is circa 3,0 procent van de werkzame beroepsbevolking in Nederland⁴³. Er werkten in dat jaar inclusief zelfstandigen 87 duizend personen in kunsten & erfgoed, 79 duizend in media & entertainment en 83 duizend in de creatieve zakelijke dienstverlening⁴⁴.

Tabel 3.1 Aantal banen, zelfstandigen en arbeidsjaren in de cultuursector in 2013⁴⁵

	Aantal banen	Aantal zelfstandigen	Banen naar arbeidsjaren	Zelfstandigen naar arbeidsjaren	Arbeidsjaren totaal
Totaal cultuursector	143.400	105.910	109.920	73.520	183.440
Kunsten & erfgoed	42.700	44.820	29.010	31.450	60.460
Media & entertainment	55.130	23.830	43.940	16.190	60.130
CZD	45.570	37.260	36.960	25.890	62.850

CBS StatLine, Maatwerktable t.b.v. *Cultuur in Beeld 2015*, 13 november 2015.

In de cultuursector zijn naar verhouding veel zelfstandigen werkzaam. Terwijl in 2013 in Nederland 16 procent van de werkzame beroepsbevolking als zelfstandige werkt, is in de

⁴² Het betreft zelfstandigen die aangifte hebben gedaan van inkomen in de vorm van 'belastbare winst uit eigen onderneming'.

⁴³ <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=82809NED&D1=2-10,19&D2=0&D3=0&D4=0&D5=54,I&HD=151216-1206&HDR=G3,G4,G1&STB=T,G2>

⁴⁴ Hierbij is een baan van een werknemer gelijkgesteld aan één werknemer. Dat is niet helemaal juist, aangezien een werknemer meerdere banen kan hebben. Het feitelijk aantal werkzame personen zal daardoor iets lager liggen.

⁴⁵ Het aantal arbeidsjaren van zelfstandigen is bepaald conform de rekenregels die in *Cultuur in Beeld 2013* zijn gehanteerd. Een zelfstandige die zelfstandigenaftrek heeft gekregen telt voor 0,875 arbeidsjaar mee. Een zelfstandige zonder zelfstandigenaftrek telt voor 0,375 arbeidsjaar mee.

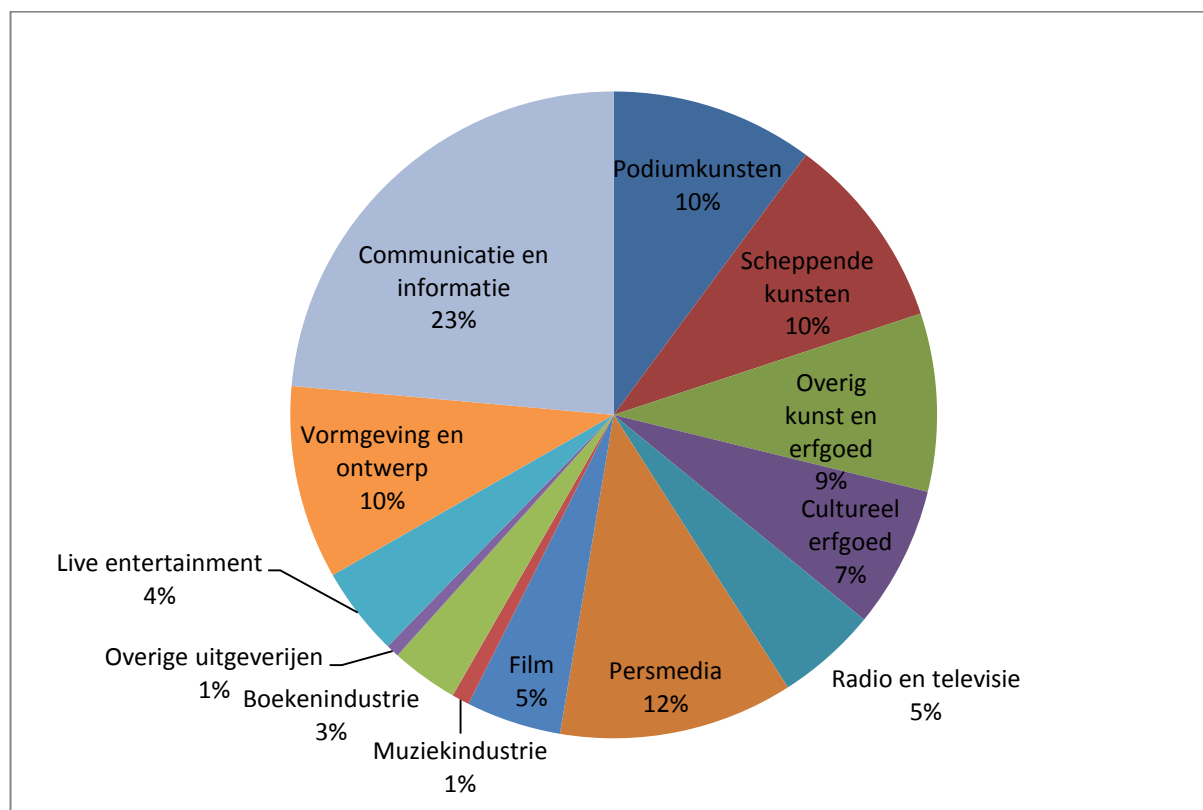
cultuursector 42 procent als zelfstandige actief⁴⁶. Het aandeel zelfstandigen is vooral groot binnen kunsten & erfgoed (51 procent). In de creatieve zakelijke dienstverlening werkt 45 procent als zelfstandige en bij media & entertainment is dat 30 procent.

Veel mensen in de cultuursector werken in deeltijd. Gemiddeld staat 1 baan van een werknemer in de cultuursector voor 0,77 fulltime-equivalenten (fte). Werknemers in kunsten & erfgoed werken vaker in kleinere banen (0,67 fte) dan werknemers in media & entertainment en in de creatieve zakelijke dienstverlening (0,8 fte).

Samenstelling werkgelegenheid

De Monitor creatieve industrie⁴⁷ biedt een gedetailleerder beeld van de samenstelling van de werkgelegenheid naar deelsector⁴⁸. Figuur 3.1 laat zien dat bijna een kwart van de werkzame personen in de cultuursector werkzaam is binnen het domein creatieve zakelijke dienstverlening op het gebied van communicatie en informatie. Het gaat om pr-, reclame- en congressbureaus en om organisaties die handelen in advertenties.

Figuur 3.1 Samenstelling van het aantal werkzame personen in de cultuursector naar deelsector (2013)⁴⁹

Bron: Bewerking van tabel 2.2 van de Monitor creatieve industrie 2014 (zie voetnoot 48)

⁴⁶ Daarbij past de kanttekening dat zelfstandigen in de werkzame beroepsbevolking personen zijn die de meeste tijd besteden aan hun eigen onderneming. Er wordt hierbij uitgegaan van een sociaal-economische definitie in plaats van een fiscale definitie.

⁴⁷ Zie bijlage 5 voor de afbakening van de creatieve industrie in deze monitor.

⁴⁸ Rutten, P. en O. Koops (2014) *Monitor Creatieve Industrie 2014*, www.immovator.nl

⁴⁹ De gegevens in deze figuur zijn gebaseerd op gegevens van Lisa (www.lisa.nl/home). LISA is een databestand met gegevens over alle vestigingen in Nederland waar betaald werk wordt verricht. De kerngegevens per vestiging hebben een ruimtelijke component (adresgegevens) en een sociaal-economische component (werkgelegenheid en economische activiteit).

In het domein media & entertainment is de werkgelegenheid het grootst bij de persmedia (onder andere uitgeverijen van kranten en tijdschriften, persagentschappen), goed voor in totaal 12 procent van het aantal werkzame personen in de cultuursector. Binnen het domein kunsten & erfgoed zijn de podiumkunsten en scheppende kunsten vrijwel even groot. Beide beslaan ze 10 procent van het totaal aantal werkzame personen.

Cultuureducatie

Hoewel cultuureducatie in de vorm van amateurkunst, buitenschoolse cultuureducatie en cultuureducatie strikt genomen tot de onderwijssector wordt gerekend en daarom niet in bovenstaande overzichten is meegenomen, zijn creatieve beroepsbeoefenaren van oudsher wel in deze deelsector actief. Het is echter lastig dit deel van de arbeidsmarkt goed in beeld te brengen⁵⁰. Amateurkunst en andere buitenschoolse cultuureducatie vinden plaats via gesubsidieerde culturele centra, muziekscholen en velerlei particuliere organisaties en instituten. Cijfers over dit deel van de arbeidsmarkt komen van het Fonds Cultuurparticipatie. De totale omvang van buitenschoolse kunstdocenten en artistiek begeleiders in de amateurkunst is echter niet precies bekend. Ruw geschat gaat het om 8000 à 10.000 docenten⁵¹. Een groot deel van hen heeft een hbo-kunstopleiding tot docent of kunstenaar gedaan.

Naast amateurkunst en buitenschoolse cultuureducatie is er ook cultuureducatie in het primair en voortgezet onderwijs. In het primair onderwijs zijn professionals actief met een onderwijsbevoegdheid, alsmede kunstenaars vanuit culturele instellingen. Het is niet bekend om hoeveel professionals het gaat. Leerlingen in het voortgezet onderwijs (vmbo, havo, vwo) krijgen voornamelijk te maken met kunst en cultuur bij Culturele en Kunstzinnige Vorming (CKV), bij de kunstvakken en bij culturele activiteiten. In het voortgezet onderwijs werkten in 2011 3500 docenten met een eerstegraads en 7900 personen met een tweedegraads bevoegdheid in het vakkencluster Kunst⁵².

3.2.2 Ontwikkeling werkgelegenheid

In de afgelopen jaren heeft de arbeidsmarkt zwaar te lijden gehad van de economische crisis. In de periode 2009-2013 zijn er in Nederland 67 duizend banen verdwenen, een krimp van 0,7 procent⁵³. De krimp kwam volledig op rekening van werknemers. Er verdwenen 194 duizend banen van werknemers (-2,5 procent), terwijl er 127 duizend zelfstandigen bij kwamen (9,6 procent)⁵⁴. Het aandeel van zelfstandigen nam daardoor toe van 14 procent naar 16 procent.

De economische recessie heeft ook negatieve gevolgen gehad voor de werkgelegenheid in de cultuursector. Tussen 2009 en 2013 zijn ongeveer 20 duizend banen verdwenen, waarvan de helft in 2013. Dat is een krimp van 12,3 procent (zie tabel 3.2). Tegelijkertijd nam het aantal zelfstandigen in die periode met 20,4 procent toe. Het toch

⁵⁰ Het CBS legt de laatste hand aan een overzicht van de werkgelegenheid in de buitenschoolse cultuureducatie.

⁵¹ LCKA; IJdens, T. (2014) *Zicht op actieve cultuurparticipatie 2014*. Geraadpleegd op http://www.lkca.nl/~media/downloads/lkca/zicht_op_ac/ac_2015_onderzoek_zicht_op_actieve_cultuurparticipatie_tij.pdf

⁵² <http://www.stamos.nl/index.rfx?verb=showitem&item=5.72.10>

⁵³ <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=81095NED&D1=2-4&D2=a&D3=0&D4=69-95&HD=151204-1106&HDR=G2,T,G1&STB=G3>

⁵⁴ Daarbij past de kanttekening dat in 2008 de nieuwe Wet op het Handelsregister van kracht is gegaan, waarin onder meer is bepaald dat zzp'ers ingeschreven moeten staan bij de Kamer van Koophandel. Voorheen was dat niet verplicht. De toename van het aantal zzp'ers, ook in de cultuursector, kan daardoor deels veroorzaakt zijn door een registratie-effect.

al hoge aandeel zelfstandigen in de cultuursector is hierdoor verder gestegen van 35 procent naar 42 procent⁵⁵.

Tabel 3.2 Ontwikkeling banen en aantal zelfstandigen in de cultuursector in de periode 2009-2013

	Groei 2004-2008	Groei 2009-2013	Groei 2013
Banen totaal	8,2%	-12,3%	-6,5%
Kunsten & erfgoed	17,3%	-12,3%	-6,0%
Media & entertainment	-4,9%	-11,1%	-7,4%
CZD	23,6%	-13,6%	-5,9%
Zelfstandigen totaal	37,2%	20,4%	1,2%
Kunsten & erfgoed	39,6%	22,8%	4,4%
Media & entertainment	42,4%	14,6%	1,2%
CZD	30,7%	21,4%	-0,7%

Bron: *Cultuur in Beeld 2012* en diverse maatwerktabellen voor *Cultuur in Beeld*

Bij de rijksgesubsidieerde culturele instellingen en rijkscultuurfondsen is in de periode 2010-2013 het aantal werknemers met 13 procent en het arbeidsvolume met bijna 15 procent gedaald⁵⁶. Dit betekent dat bij de instellingen in de basisinfrastructuur sprake was van een groter werkgelegenheidsverlies dan in de cultuursector als geheel⁵⁷. In 2013 daalde de werkgelegenheid bij deze instellingen met 6,5 procent, evenveel als in de gehele sector. Dat het arbeidsvolume sterker is gedaald dan het aantal werknemers duidt erop dat de gemiddelde aanstellingsomvang is afgenomen. Tijdens de rondetafelgesprekken is hierover naar voren gebracht dat sommige instellingen op hun kosten besparen door voltijdbanen om te zetten in deeltijdbanen met een omvang van bijvoorbeeld 0,8 fte, waarbij de omvang van de werkzaamheden is gehandhaafd.

Ontwikkelingen vanaf 2014

Sinds 2014 is er weer sprake van economisch herstel. De economie is in 2014 met 1,0 procent gegroeid en zal naar verwachting in 2015 en 2016 met ruim 2 procent per jaar groeien⁵⁸. Met de aantrekkende economie begint ook de arbeidsmarkt voorzichtig te herstellen. Sinds 2014 zijn er tot en met het 3^e kwartaal van 2015 in Nederland 128 duizend banen bijgekomen⁵⁹, waarvan 92 duizend banen voor werknemers en 36 duizend zelfstandigen⁶⁰. Het is onduidelijk wat dit zal betekenen voor de cultuursector. De bezuinigingen op gemeentelijk niveau zullen vaak nog hun (verdere) beslag krijgen. Tegelijkertijd zal de groei van de economie ook weer een impuls geven aan de creatieve zakelijke dienstverlening, waardoor daar de werkgelegenheid weer zal kunnen groeien.

Het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA) van de Universiteit Maastricht publiceert om het jaar het rapport *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep*, waarin zij een beeld schetsen van de huidige en op de middellange termijn te

⁵⁵ Deze percentages zijn berekend op basis van de maatwerktabellen die het CBS aan OCW heeft geleverd ten behoeve van de jaarlijkse publicatie *Cultuur in Beeld*. Daarbij zijn het aantal banen en zelfstandigen samengenomen om een schatting te krijgen van het totaal aantal werkzame personen.

⁵⁶ CBS (2015) *Werkgelegenheid culturele instellingen met rijks subsidie daalt met 15 procent*, persbericht, 13-11-2015, www.cbs.nl.

⁵⁷ In de periode 2010-2013 is het aantal banen van werknemers volgens *Cultuur in Beeld 2015* met 11,9% gedaald.

⁵⁸ CPB (2015) *Decemberraming 2015: Economische vooruitzichten 2016*, Policy Brief 2015/17, www.cpb.nl.

⁵⁹ CBS (2015) *Opnieuw meer banen en vacatures*, persbericht 13-11-2015, Den Haag : CBS.

⁶⁰ CBS (2015) *Totaalbeeld arbeidsmarkt*, 13-11-2015, <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/publicaties/arbeidsmarkt-vogelvlucht/korte-termijn-ontw/2006-arbeidsmarkt-vv-totaal-art.htm>

verwachten arbeidsmarktontwikkelingen. Hiervoor wordt aangesloten bij de ramingen over de economische groei, de werkgelegenheid en de participatiegraden van het CPB. Het ROA verwacht dat de werkgelegenheid voor de creatieve en taalkundige beroepen in de periode 2015-2020 ondanks de bezuinigingen in de cultuursector gemiddeld 0,9 procent per jaar zal groeien⁶¹. Dit komt doordat veel personen met een creatief of taalkundig beroep werkzaam zijn in sectoren waar de werkgelegenheid naar verwachting sterk zal stijgen, zoals de specialistische zakelijke dienstverlening⁶². Overigens zijn de verwachte ontwikkelingen niet voor alle creatieve en taalkundige beroepen positief. Zo voorspelt het ROA dat de werkgelegenheid voor bibliothecarissen en conservatoren met 1,2 procent zal krimpen.

Naast uitbreiding van de werkgelegenheid is er voor ieder beroep of sector ook sprake van vervangingsvraag vanwege uitstroom van medewerkers. De gemiddelde jaarlijkse vervangingsvraag voor de creatieve en taalkundige beroepen is volgens het ROA 2,5 procent, hetgeen 0,4 procentpunt lager is dan voor alle beroepen tezamen. Wel zijn er tussen de creatieve en taalkundige beroepen aanzienlijke verschillen. Zo wordt voor grafisch vormgevers en productontwerpers slechts een vervangingsvraag van 1 procent verwacht, terwijl voor bibliothecarissen en conservatoren de vervangingsvraag relatief hoog is. Dit heeft voor een deel te maken met verschillen in de leeftijdsopbouw tussen beroepen. Omdat grafisch vormgevers en productontwerpers veel jonger zijn dan bibliothecarissen en conservatoren, is de uitstroom uit de eerstgenoemde beroepsgroep veel kleiner⁶³.

3.2.3 Flexibilisering

Door economische ontwikkelingen en veranderende preferenties van werkgevers neemt de diversiteit van arbeidsrelaties toe. Het aandeel van werknemers in loondienst in de werkzame beroepsbevolking daalt, terwijl het aandeel zelfstandigen stijgt. Werknemers hebben minder vaak een vaste baan en vaker een tijdelijk dienstverband of een arbeidscontract op oproep- of uitzendbasis. In deze subparagraaf gaan we nader in op deze flexibilisering en hoe deze vorm krijgt in de cultuursector. We kijken daarbij ook naar de rol van stagiairs en vrijwilligers.

Arbeidsrelaties van werknemers

Het aandeel werknemers in Nederland met een flexibele arbeidsrelatie is toegenomen van 17 procent in 2003 naar 28 procent in het 3^e kwartaal van 2015. Figuur 3.2 laat zien dat er in 2015 voor het eerst iets minder dan 5 miljoen werknemers een vaste arbeidsrelatie hebben⁶⁴. Het aantal werknemers met een flexibele arbeidsrelatie is sinds 2003 met 66 procent gestegen naar 1,9 miljoen.

De toename van flexibele contracten is volgens het UWV het duidelijkst zichtbaar bij jongeren⁶⁵. Het aandeel werknemers tot 25 jaar met een flexibele arbeidsrelatie is tussen 2003 en 2014 toegenomen van 43 procent tot 65 procent. Bij ouderen van 55

⁶¹ ROA (2015) *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2020*, Maastricht : ROA.

⁶² De creatieve en taalkundige beroepen bestaan ten eerste uit auteurs en kunstenaars. Hieronder vallen bibliothecarissen en conservatoren, auteurs en taalkundigen, journalisten, beeldend kunstenaars en uitvoerend kunstenaars. Daarnaast zijn er vakspecialisten op artistiek en cultureel gebied. Hieronder vallen grafisch vormgevers en productontwerpers en fotografen en interieurontwerpers.

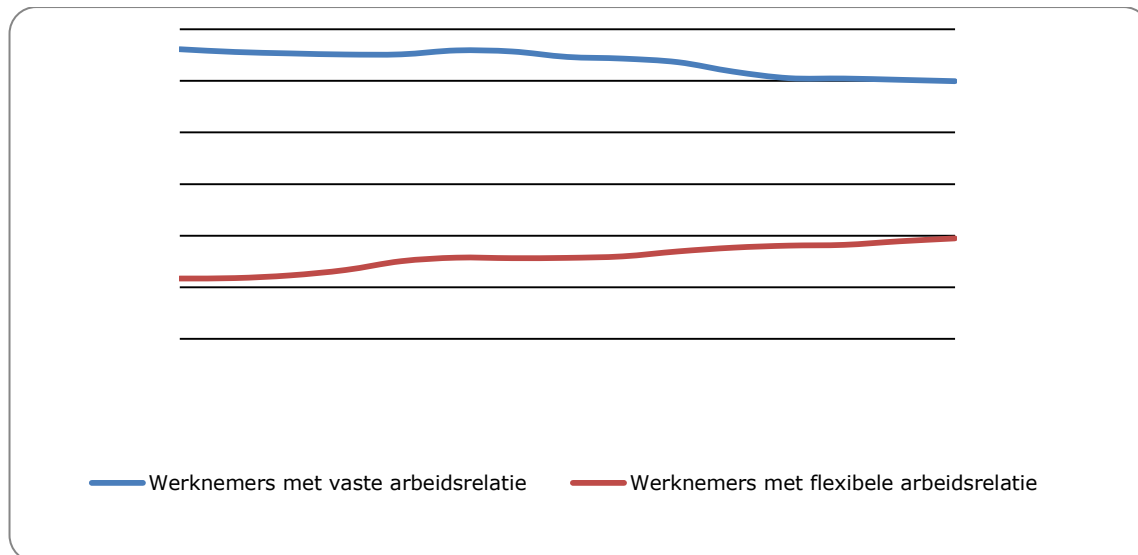
⁶³ ROA (2015) *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2020*, p. 36.

⁶⁴ <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=82309ned&D1=3-7&D2=0&D3=0&D4=0&D5=4,9,14,19,24,29,34,39,44,49,54,59-62&HD=151204-1300&HDR=G4&STB=G1,G2,G3,T&CHARTTYPE=1>

⁶⁵ UWV (2015) *UWV Arbeidsmarktprognose 2015-2016*, www.uwv.nl.

jaar en ouder is dat aandeel met ruim 20 procent vrij constant gebleven. Dat komt vooral omdat ouderen vaker lange dienstverbanden hebben, minder mobiel zijn en daardoor minder te maken hebben met een nieuwe baan met een flexibele arbeidsrelatie.

Figuur 3.2 Ontwikkeling werknemers naar arbeidsrelatie in de periode 2003-2015 (eerste drie kwartalen)

Bron: CBS StatLine, 22 december 2015.

Ten aanzien van de cultuursector is er alleen statistische informatie over flexibele arbeidsrelaties van werknemers bij gesubsidieerde instellingen en rijkscultuurfondsen⁶⁶. Tabel 3.3 laat zien dat werknemers in de rijksgesubsidieerde cultuursector naar verhouding vaak een tijdelijk dienstverband hebben en dat dit aandeel oploopt. In 2013 had 37 procent van hen een tijdelijk dienstverband. Daarmee ligt het aandeel werknemers in tijdelijke dienst al bijna de helft hoger dan het aandeel werknemers met een flexibele arbeidsrelatie in de totale economie (25 procent in 2013). Contracten met een flexibel aantal uren komen in de cultuursector minder vaak voor. Eén op de 20 werknemers heeft zo'n contract en dat is in de periode 2010-2013 ook niet veranderd.

Tabel 3.3 Ontwikkeling van flexibele contracten in de gesubsidieerde cultuursector tussen 2010-2013

	2010	2011	2012	2013
Totaal aantal werknemers	8110	8030	7540	7050
Aard dienstverband				
- Vast	66%	65%	65%	63%
- Tijdelijk	34%	35%	35%	37%
Aantal uren				
- Vast	95%	95%	95%	95%
- Flexibel	5%	5%	5%	5%

Bron: CBS StatLine, Maatwerktabellen, 13 november 2015.

Bij de rondetafelgesprekken kwam naar voren dat culturele instellingen terughoudend zijn om mensen in vaste dienst te nemen. Dit heeft te maken met het feit dat er vaak

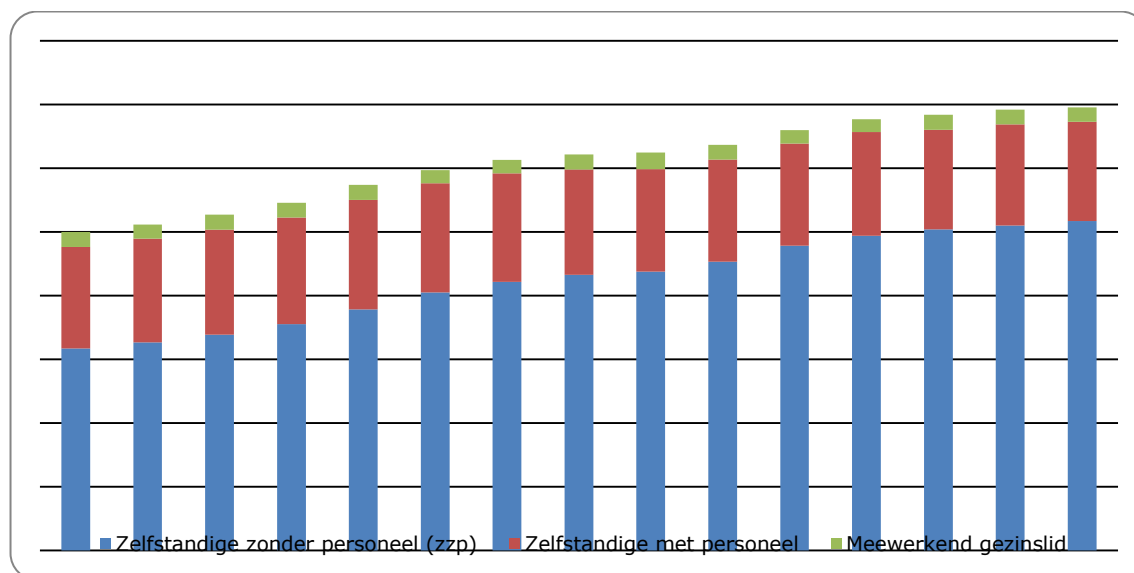
⁶⁶ CBS (2015) *Werkgelegenheid culturele instellingen met rijkssubsidie daalt met 15 procent*, persbericht, 13-11-2015, www.cbs.nl.

sprake is van projectgebonden financiering en/of projectspecialistische werkzaamheden en/of met de (gepercipieerde) kosten die zijn verbonden aan een vast dienstverband. Vanuit de instellingen in de theatersector is naar voren gebracht dat de Wwz er tot werkonzekerheid leidt. Instellingen schrikken ervoor terug mensen met wie zij al tijdelijke contracten hadden een nieuw contract aan te bieden. Dit zouden zij zich niet kunnen permitteren omdat zij niet weten wat zij over een half jaar aan werk hebben. Daardoor voelen zij zich in artistieke zin beperkt. Ook vanuit de ontwerpsector is naar voren gebracht dat de flexibele schil in de sector groeit en dat dit te maken heeft met sterk wisselende werkvoorraden, veel projectmatig werk en dynamische projectteams.

Zelfstandigen

Het aantal zelfstandigen in Nederland is tussen 2003 en 2015 met bijna 40 procent gestegen van 1 miljoen in 2003 naar 1,4 miljoen in 2015 (zie figuur 3.3)⁶⁷. Het aandeel zelfstandigen in de werkzame beroepsbevolking is in deze periode toegenomen van 13 procent in 2003 naar 16 procent in 2013 en 17 procent in 2015. Van hen is drie kwart zelfstandige zonder personeel.

Figuur 3.3 Ontwikkeling aantal zelfstandigen in de periode 2003-2015 (eerste drie kwartalen)⁶⁸

Bron: CBS StatLine, 17 december 2015.

In het in oktober 2015 gepubliceerde IBO-rapport komen uiteenlopende factoren aan de orde die een rol spelen bij het besluit zzp'er te worden of een zzp'er in te huren⁶⁹. De kosten van arbeid in relatie tot de veelal lagere tarieven van zzp'ers, institutionele factoren, eigenschappen van een bepaalde sector en de sociale omgeving lopen door elkaar heen en kunnen per subgroep verschillen. De groei van het aandeel zzp'ers in Nederland heeft volgens dit rapport onder meer te maken met technologische ontwikkelingen en veranderingen in de sectorstructuur en productiewijze, die weer leiden tot productie in kleinschalige netwerken en behoefte aan meer flexibiliteit. Ook

⁶⁷ Het betreft zelfstandigen volgens de sociaal-economische definitie, dat wil zeggen de baan of werkkring waaraan de meeste tijd wordt besteed.

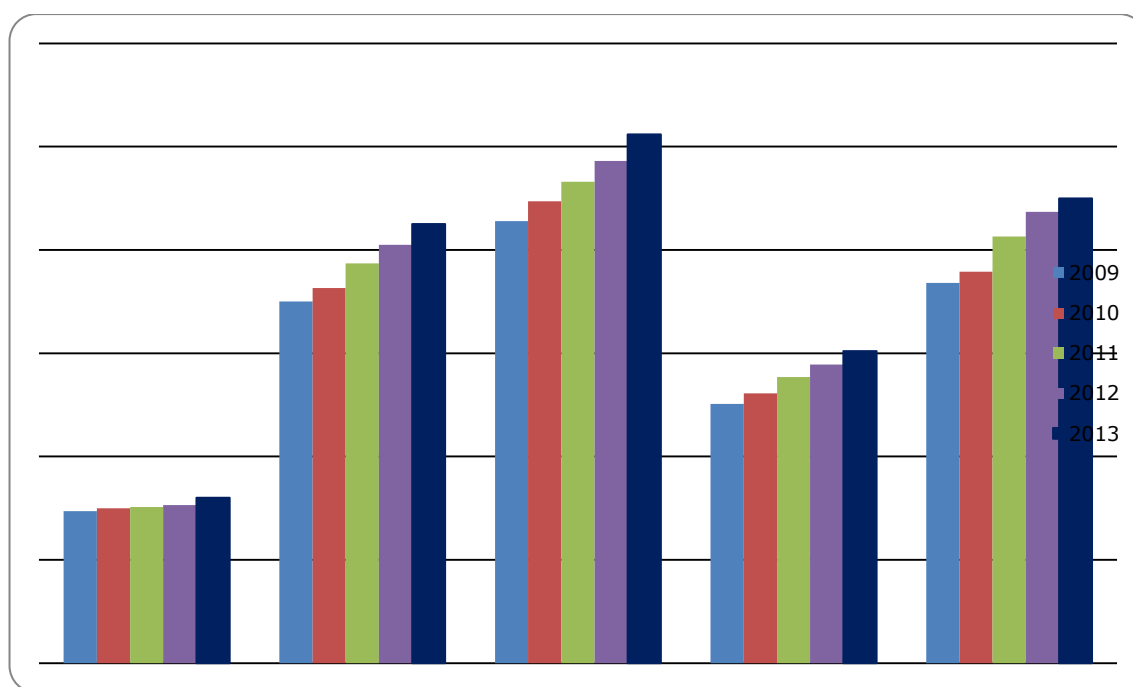
⁶⁸ <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=82309ned&D1=3-7&D2=0&D3=0&D4=0&D5=4,9,14,19,24,29,34,39,44,49,54,59-62&HD=151204-1300&HDR=G4&STB=G1,G2,G3,T&CHARTTYPE=1>

⁶⁹ Ministerie van Financiën (2015) *Eindrapport IBO Zelfstandigen zonder personeel*, Den Haag, p.viii.

een demografische ontwikkeling als vergrijzing speelt een rol: ouderen kiezen er relatief vaak voor om zzp'er, mede gezien de voor hen lastige arbeidsmarkt.

In de cultuursector zijn veel zelfstandigen actief en aanzienlijk meer dan in andere sectoren. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van cijfers van het CBS (zie figuur 3.4). Het aandeel zelfstandigen is tussen 2009 en 2013 gestegen van 35 naar 42 procent⁷⁰. In alle drie de domeinen van de cultuursector is sprake van een sterke groei. Er zijn vooral veel zelfstandigen actief in het domein van de kunsten & erfgoed, waar in 2013 ruim de helft van de werkzame personen een zelfstandige was, gevolgd door de creatieve zakelijke dienstverlening waar 45 procent als zelfstandige werkt. In media & entertainment ligt het aandeel zelfstandigen op 30 procent, nog steeds bijna twee keer zo veel als in de economie als geheel.

Figuur 3.4 Ontwikkeling aandeel zelfstandigen in Nederland en in de cultuursector tussen 2009 en 2013

Bron: CBS StatLine, Diverse maatwerktabellen, 18 december 2015.

Ook de *Monitor kunstenaars en afgestudeerden van creatieve opleidingen* bevestigt het beeld dat professionals met een creatief beroep vaak als zelfstandige werkzaam zijn⁷¹. Het aandeel zelfstandigen onder kunstenaars lag in de periode 2010-2012 op gemiddeld 60 procent en bij de overige creatieve beroepen op 40 procent⁷², terwijl van alle werkzame personen in dat jaar maar 14 procent zelfstandig was. Bij de beeldende beroepen was 90 procent zelfstandig, bij de ontwerpende beroepen 50 procent, bij de uitvoerende beroepen 69 procent en bij de schrijvers en overige kunstenaarsberoepen 63 procent.

⁷⁰ Het betreft zelfstandigen die aangifte hebben gedaan van inkomen in de vorm van 'belastbare winst uit eigen onderneming'.

⁷¹ CBS (2014) *Monitor kunstenaars en afgestudeerden aan creatieve opleidingen*, Den Haag: CBS.

⁷² Deze percentages wijken af van de percentages in figuur 3.4. In deze figuur gaat het om alle zelfstandigen, ongeacht beroep, die werkzaam zijn in de cultuursector. In de CBS-monitor gaat het om zelfstandigen met een creatief beroep, ongeacht de sector waarin zij werken.

Onderzoek bij twee specifieke beroepsgroepen laat zien dat van de acteurs die lid zijn van belangenvereniging ACT in 2015 bijna 60 procent (een deel van hun) inkomsten verdient als zelfstandige⁷³. Bij buitenschoolse kunstdocenten en artistiek begeleiders is dat in 2014 ruim 80 procent⁷⁴.

Van deze laatste groep is een kwart uit overtuiging zelfstandig geworden, maar de helft is dat vermoedelijk niet. Hiervan is bijna 40 procent zzp'er geworden vanwege een gebrek aan vacatures of vaste banen in het eigen vakgebied en ruim 10 procent vanwege gedwongen ontslag.

Kenmerken van zelfstandigen

Wie zijn de zelfstandigen die actief zijn in de cultuursector? Een indruk hiervan krijgen we uit een in 2015 gehouden enquête van de Universiteit van Tilburg onder zelfstandig ondernemers in de cultuursector⁷⁵. De ruim 3.800 respondenten die hieraan hebben meegedaan zijn hoogopgeleid. Terwijl in de werkzame beroepsbevolking in 2014 37 procent hoger onderwijs heeft genoten⁷⁶, is dit onder de respondenten 80 procent. Slechts 20 procent heeft mbo-niveau of lager. Van de responderende ondernemers is 56 procent man, de gemiddelde leeftijd ligt op 46 jaar en de gemiddelde werkweek bedraagt 44 uur, waarvan 46 procent besteed wordt aan betaald werk en 72 procent één inkomstenbron heeft.

Het grote aandeel zelfstandigen in de cultuursector heeft voor een belangrijk deel met de aard van de beroepen te maken. Er is een groot aantal creatieve beroepen die nauwelijks in loondienst worden uitgeoefend. Van den Born heeft in 2013 onderzoek gedaan naar zzp'ers in de creatieve industrie; hierin geeft ruim drie kwart van de zzp'ers aan dat zij functies vervullen die in loondienst niet bestaan. In dit onderzoek is een overzicht gemaakt van beroepen en de mate waarin deze wel of niet in loondienst worden uitgevoerd⁷⁷.

In enige mate in loondienst: onder andere: journalist, grafisch ontwerper, CKV-docent, softwareontwikkelaar, industrieel ontwerper, art director, copywriter, marketeer.

Zeer beperkt in loondienst: onder andere: acteur, modeontwerper, AV-technicus, vertaler.

Bijna niet in loondienst: onder andere: beeldend kunstenaar, componist, scenarioschrijver, meubelmaker, galeriehouder, illustrator, fotograaf, cameraman, interieurarchitect.

In aanvulling daarop is in de rondetafelgesprekken aangegeven dat voor zelfstandigen in weer andere beroepen, bijvoorbeeld muziekdocenten, geldt dat de instellingen waar zij voorheen in loondienst werkzaam waren, sterk moesten bezuinigen of hun deuren moesten sluiten, waardoor betrokkenen zich genoodzaakt zagen als zelfstandig hun beroep uit te oefenen. Een ander voorbeeld betreft een aantal klassiek geschoolde zangers die oude en moderne muziek en a capella-koormuziek op hoog niveau brengen, maar die vanwege bezuinigingen niet langer in loondienst konden blijven. Zij worden sinds enkele jaren per repetitie en concert ingehuurd. Dit heeft geleid tot een

⁷³ Vinken, H., IJdens, T. en Mariën, H. (2015) *ACT Monitor 2015*, www.acteursbelangen.nl

⁷⁴ Vinken, H. en IJdens, T. (2015) Hoog opgeleid, laag inkomen: De situatie van buitenschoolse kunstdocenten en artistiek begeleiders, in: M. Berentsen, R. van den Berg, J. Ensink [et al.] *Zicht op actieve cultuurparticipatie 2014: Thema's en trends in praktijk en beleid*, pp. 102-109, Utrecht : LKCA.

⁷⁵ Witteloostuijn, A. van, Born, A. van den, Leeuw, T. de, Cnossen B., Haans R. en Spanjer, A. (2015) *Creatief Ondernemerschaplab: Jaarlijkse vragenlijst 2015*, Universiteit van Tilburg, www.creatiefondernerschaplab.nl.

⁷⁶ <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=71802NED&D1=1&D2=a&D3=62-71&HD=151218-1802&HDR=T,G2&STB=G1>

⁷⁷ Born, A. van den (2013) *Het einde van de zelfstandigenaftrek: De impact op de creatieve zelfstandige*, Universiteit van Tilburg: Creatief Ondernemerslab.

inkomensdaling van 40 procent, nog afgezien van beëindiging van de pensioenopbouw en arbeidsongeschiktheidsverzekering. Een vergelijkbare situatie zou zich voordoen bij andere ensembles die vanuit het Fonds Podiumkunsten worden betaald.

In overeenstemming daarmee geven instellingen aan dat zij het zich financieel niet (meer) kunnen permitteren om vaste dienstverbanden aan te gaan en daarom zelfstandigen inschakelen. Op die manier besparen zij kosten en verkrijgen zij de flexibiliteit waaraan zij behoefte zeggen te hebben. Deze trend wordt versterkt doordat de creatieve industrie in toenemende mate een projecteneconomie is waar creatieve zelfstandigen op basis van informele netwerken van opdracht tot opdracht gaan⁷⁸.

Vrijwilligers

In de huidige participatiemaatschappij wordt in toenemende mate een beroep op burgers gedaan om zelf betrokken te zijn bij en mede-eigenaar te zijn van publieke voorzieningen. Er wordt dan ook een groter beroep gedaan op vrijwilligers om publieke voorzieningen beschikbaar te houden voor het publiek, ook in de cultuursector.

Er zijn naar schatting 5,5 miljoen mensen in Nederland die vrijwilligerswerk verrichten. Exacte gegevens over het aantal vrijwilligers zijn echter lastig te geven omdat de cijfers per onderzoek wisselen. Volgens het CBS schommelt het aandeel mensen van 15 jaar en ouder dat minimaal één keer per jaar vrijwilligerswerk doet in de periode 2012-2014 rond de 50 procent⁷⁹, maar in het tweejaarlijkse onderzoek *Geven in Nederland* ligt dit aandeel in 2014 flink lager (37 procent) en daalt het sinds 2010⁸⁰. Ook het aantal uren dat mensen aan vrijwilligerswerk besteden neemt volgens dit onderzoek af. Volgens het SCP verricht in 2012 en 2014 10 procent van de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder vrijwilligerswerk in de cultuursector⁸¹.

De cultuursector is een aantrekkelijk werkdomein voor vrijwilligers. Omgekeerd zijn vrijwilligers van groot belang voor culturele instellingen. In feite kunnen grote delen van de cultuursector zonder vrijwilligers ook niet functioneren. Bezuinigingen en een meer projectmatige werkwijze maken het gebruik van vrijwilligers in toenemende mate noodzakelijk. Een aantal deelsectoren maakt daarom veel en steeds meer gebruik van vrijwilligers. In *openbare bibliotheken* bestaat inmiddels de helft van de medewerkers uit vrijwilligers, al maken zij maar een klein deel (4 procent) uit van het totale arbeidsvolume. De verwachting is dat bij nieuwe bezuinigingen dit aandeel zal groeien⁸². In *musea* is het aantal fte's onbetaalde krachten (vrijwilligers en stagiairs) tussen 2005 en 2013 met 82 procent gestegen⁸³. In 2014 bedraagt hun aandeel in het arbeidsvolume 39 procent⁸⁴. Bij de *theaters en podia* is het aantal vrijwilligers in de periode 2005-2014 met 78 procent gegroeid. In 2014 zijn er in deze deelsector voor het eerst meer vrijwilligers actief dan werknemers: 9100 versus 8300⁸⁵.

⁷⁸ Born, A. van den (2013) *Het einde van de zelfstandigenaftrek: De impact op de creatieve zelfstandige*, Universiteit van Tilburg: Creatief Ondernemerslab.

⁷⁹ CBS (2015) *Sociale samenhang 2015: Wat ons bindt en verdeelt*, Den Haag : CBS.

⁸⁰ Movisie (2015) *Feiten en cijfers vrijwillige inzet*, Utrecht : Movisie.

⁸¹ Min. OCW (2015) *Cultuur in Beeld 2015: Deel 2. Ontwikkelingen in de cultuursector*, www.minocw.nl.

⁸² Gaisbauer, I. en J. Wilschut (2015) *Minder personeel en andere taken: Arbeidsmarktanalyse Openbare Bibliotheken 2015*, Stichting Bibliotheekwerk.

⁸³ Boekmanstichting; Lahaut, D. en Aart, K. van (2015) *Staat van cultuur 2: Cultuurindex Nederland 2005-2013*, www.cultuurindex.nl.

⁸⁴ Stichting MusEAna (2015) *Museumcijfers 2014*, <http://www.museumvereniging.nl/Home.aspx>.

⁸⁵ CBS (2015) *Meer omzet voor theaters en poppodia*, persbericht, 31-12-2015.

De groei van het aantal vrijwilligers roept de vraag op in hoeverre zij betaalde krachten verdringen. Volgens het ministerie van OCW is dat vooralsnog niet duidelijk⁸⁶. Lahaut (2015) veronderstelt dat de verdringing kan worden vastgesteld wanneer gelijktijdig sprake is van een daling van het aandeel loonkosten gecombineerd met de stijging van de inzet van vrijwilligers⁸⁷. Dat zou volgens het ministerie een indicatie kunnen zijn, maar er kan ook (al dan niet gelijktijdig) nog iets anders aan de hand zijn. Zo kan de daling van het aandeel loonkosten in de totale kosten ook duiden op efficiënter werken. De toename van het aantal vrijwilligers kan ook het gevolg zijn van het introduceren van werkzaamheden of dienstverlening die er vroeger niet waren. Daarbij komt dat in een aantal sectoren de trend naar meer vrijwilligers al lang voor de bezuinigingen zichtbaar is – zoals bij musea – terwijl in de theaters en schouwburgen van de VSCD het aandeel vrijwillige fte's juist is afgenomen⁸⁸.

Stagiairs

Met de inzet van stagiairs leveren culturele instellingen een maatschappelijke bijdrage aan het opleiden van toekomstige creatieve professionals. Tegelijkertijd bestaat er ook zorg dat stagiaires worden ingezet als goedkope of onbetaalde arbeidskrachten om de bezuinigingen op te vangen en de personeelskosten beheersbaar te houden.

Tabel 3.4 laat zien dat het aantal stagiairs in de cultuursector tussen 2009 en 2013 met 9,3 procent is gegroeid van 3750 naar 4100. Deze toename blijft ver achter bij de groei van het totaal aantal stagiairs in Nederland. De sterkste stijging in de cultuursector vond plaats in het domein van creatieve zakelijke dienstverlening. Dit is ook het domein waar de meeste stagiairs in de cultuursector actief zijn. Minder dan 10 procent van de stagiairs loopt stage bij een gesubsidieerde culturele instelling of rijkscultuurfonds. Ook was hier maar een beperkte stijging van het aantal stagiairs.

Tabel 3.4 *Ontwikkeling aantal stagiairs in Nederland en in de cultuursector tussen 2009 en 2013*

	2009	2010	2011	2012	2013	Groei '09-'13
Aantal stagiairs in NL	84.480	90.360	98.790	99.780	102.290	21,1%
Aantal stagiairs cultuursector	3.750	4.020	4.160	4.070	4.100	9,3%
Kunsten & erfgoed	940	1.010	1.020	1.020	1.010	7,4%
Media & entertainment	1.130	1.070	1.260	1.300	1.170	3,5%
CZD	1.680	1.950	1.880	1.750	1.930	14,9%
Aantal stagiairs BIS-instellingen	-	300	290	320	310	3,3%

Bron: CBS, Maatwerktabel, november 2015.

De stagiairs in tabel 3.4 zijn stagiairs die in het kader van een opleiding tewerk zijn gesteld en daarvoor minder dan een marktconforme beloning ontvangen. Er kan echter ook sprake zijn van onbetaalde stages. Het is niet bekend in welke mate die voorkomen en of dat de laatste jaren is toegenomen.

Er zijn signalen dat startende kunstenaars zich genoodzaakt voelen een stage of werkervaringsplaats als springplank naar de arbeidsmarkt te gebruiken. Voor jonge mensen zou het bijvoorbeeld lastig zijn om aan de slag te komen bij musea. Bij de rondetafelgesprekken is vanuit de museale wereld de situatie geschetst waarin een talentvolle kandidaat zich aanbood voor een werkervaringsplek met een beperkte

⁸⁶ Min. OCW (2015) *Cultuur in Beeld 2015: Deel 2. Ontwikkelingen in de cultuursector*, www.minocw.nl.

⁸⁷ Lahaut, D. (2015) Vrijwilligers in de cultuursector in opmars, in: *Boekman 103*, pp. 44-47.

⁸⁸ Min. OCW (2015) *Cultuur in Beeld 2015: Deel 2. Ontwikkelingen in de cultuursector*, pp. 73-74.

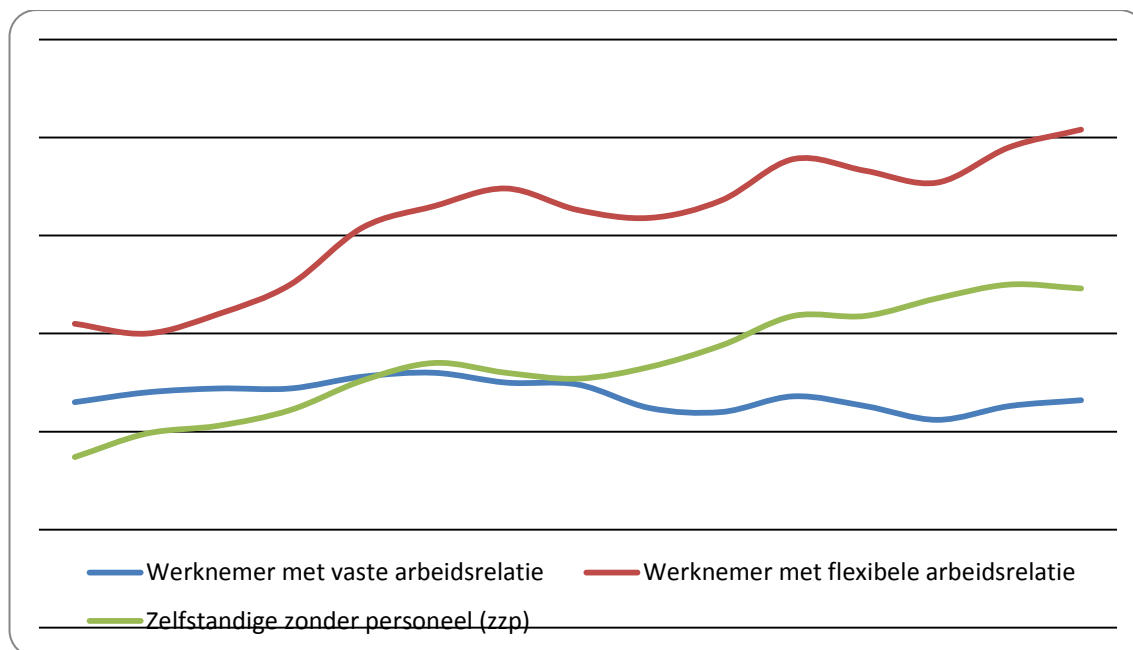
vergoeding. Hierbij werd opgemerkt dat wanneer kwaliteit zich op deze wijze aanbiedt, er voor de instelling een lastig dilemma ontstaat. Betrokkene heeft c.q. na een jaar wel een tijdelijke aanstelling gekregen.

Deelnemers aan de rondetafelgesprekken hadden de indruk dat voor sommige, specifieke activiteiten meer gebruik wordt gemaakt van stagiairs dan voorheen. Nader onderzoek moet uitwijzen of het daarbij vooral om onbetaalde stages of werkervaringsplaatsen gaat.

3.2.4 Combibanen

Het aantal mensen dat verschillende banen combineert neemt in Nederland geleidelijk toe (zie figuur 3.5). Het gaat daarbij zowel om het hebben van meerdere banen in loondienst (combinatiebanen), als het combineren van een baan in loondienst met werkzaamheden als zelfstandige (hybride arbeidsrelaties)⁸⁹. Hadden in 2003 nog 366 duizend werknemers een tweede baan (5,4 procent), in het 3^e kwartaal van 2015 is dat gestegen naar 553 duizend (8,0 procent)⁹⁰. De tweede werkring is in 2015 in bijna 80 procent van de gevallen flexibel: van die 80 procent gaat het bij 46 procent van de werknemers om een flexibele baan in loondienst en bij 33 procent om werk als zelfstandige.

Figuur 3.5 Ontwikkeling van het aantal werknemers met combinatiebanen en hybride arbeidsrelaties in de periode 2003-2015 (eerste drie kwartalen)

Bron: CBS StatLine, 22 december 2015.

In de cultuursector komt het combineren van banen of werkkringen vaker voor dan in de economie als geheel. Dit heeft vaak te maken met de kwetsbare inkomenspositie van de mensen die in deze sector werkzaam zijn⁹¹. Zo heeft van de werknemers die in

⁸⁹ Met banen worden allerlei soorten dienstbetrekkingen bedoeld: vaste banen, tijdelijke banen en banen op basis van een oproep- of uitzendcontract.

⁹⁰ <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=82920ned&D1=0&D2=0&D3=a&D4=a&D5=0&D6=4,9,14,19,24,29,34,39,44,49,54,5962&HD=1511191717&HDR=T,G5&STB=G1,G4,G2,G3>

⁹¹ Zie NEA Benchmarktool, *Redenen meerdere banen*, op: <http://www.monitorarbeid.tno.nl/cijfers/nea>.

loondienst werken bij gesubsidieerde culturele instellingen en rijkscultuurfondsen, in de periode 20010-2013 ruim 20 procent meerdere banen. Van de werknemers met meerdere banen combineert de helft deze baan met een andere baan in loondienst en werkt de andere helft erbij als zelfstandige.

Uit de *Monitor kunstenaars en afgestudeerden aan creatieve opleidingen* blijkt dat 17 procent van de kunstenaars in 2011 meer dan één werkkring had tegen 7 procent van alle werkzame personen in Nederland. Het combineren van banen gebeurde door 12 procent van de ontwerpend kunstenaars, 21 procent van de beeldend kunstenaars en 25 procent van de uitvoerend kunstenaars⁹². Het aandeel kunstenaars dat de tweede werkkring als zelfstandige uitoefent, steeg van 36 procent in 2005 naar 44 procent in 2011. Dat is vaker dan in Nederland als geheel. In Nederland was in 2011 circa 30 procent in de tweede werkkring als zelfstandige werkzaam.

Er zijn verschillende publicaties die voor specifieke beroepen informatie geven over het combineren van werkkringen. Zo geeft de ACT Monitor 2015 een beeld van de nevenwerkzaamheden van acteurs die lid zijn van belangenvereniging ACT⁹³. Deze monitor bevestigt het beeld dat in de cultuursector het hebben van meerdere banen relatief veel voor komt. Een derde van de ACT-leden doet alleen acteerwerk. Maar daarnaast verricht ruim een derde van de acteurs ander werk op het vakgebied (zoals lesgeven, regisseren, schrijven, produceren) en een derde heeft ook ander werk buiten het vakgebied (zoals horeca, lesgeven buiten het vakgebied e.d.). Ook voor buitenschoolse kunstdocenten en artistiek begeleiders is het combineren van werkkringen gebruikelijk⁹⁴. Twee derde van hen heeft meerdere werkkringen. Vaak combineren zij het werk als kunstdocent met dat van artistiek begeleider en vice versa, maar daarnaast combineren zij hun hoofdbaan ook regelmatig met werk buiten hun eigen vakgebied. Ook van beeldend kunstenaars is bekend dat zij in belangrijke mate een hybride beroepspraktijk hebben⁹⁵.

3.3 Aanbod van arbeid

Het aanbod van arbeid voor de cultuursector wordt bepaald door de instroom vanuit de kunstopleidingen, werkzoekenden en zij-instroom vanuit andere (opleidings)sectoren of arbeidsmarktposities. Die zij-instroom is voor de cultuursector niet onbelangrijk. Zo heeft volgens het CBS 40 procent van de mensen die zich kunstenaar noemen, geen creatieve opleiding genoten⁹⁶. Omdat er geen informatie beschikbaar is over de omvang van de zij-instroom, besteden we in de volgende paragraaf alleen aandacht aan de deelname aan het kunstonderwijs en de arbeidsmarktpositie van recent afgestudeerden. Daarnaast gaan we in op de ontwikkeling van het aantal WW-uitkeringen voor mensen afkomstig uit de cultuursector en op de uitstroom naar werkloosheid bij gesubsidieerde culturele instellingen.

⁹² CBS (2014) *Monitor kunstenaars en afgestudeerden aan creatieve opleidingen*, Den Haag : CBS.

⁹³ Vinken, H., IJdens, T. en Mariën, H. (2015) *ACT Monitor 2015*, www.acteursbelangen.nl.

⁹⁴ Vinken, H. en IJdens, T. (2015) Hoog opgeleid, laag inkomen: De situatie van buitenschoolse kunstdocenten en artistiek begeleiders, in: M. Berentsen, R. van den Berg, J. Ensink [et al.] *Zicht op actieve cultuurparticipatie 2014: Thema's en trends in praktijk en beleid*, pp. 102-109, Utrecht : LKCA.

⁹⁵ Winkel, C. van, Gielen, P. en Zwaan, K. (2012) *De hybride kunstenaar: De organisatie van de artistieke praktijk in het postindustriële tijdperk*, Expertisecentrum Kunst & Vormgeving, AKV|St. Joost.

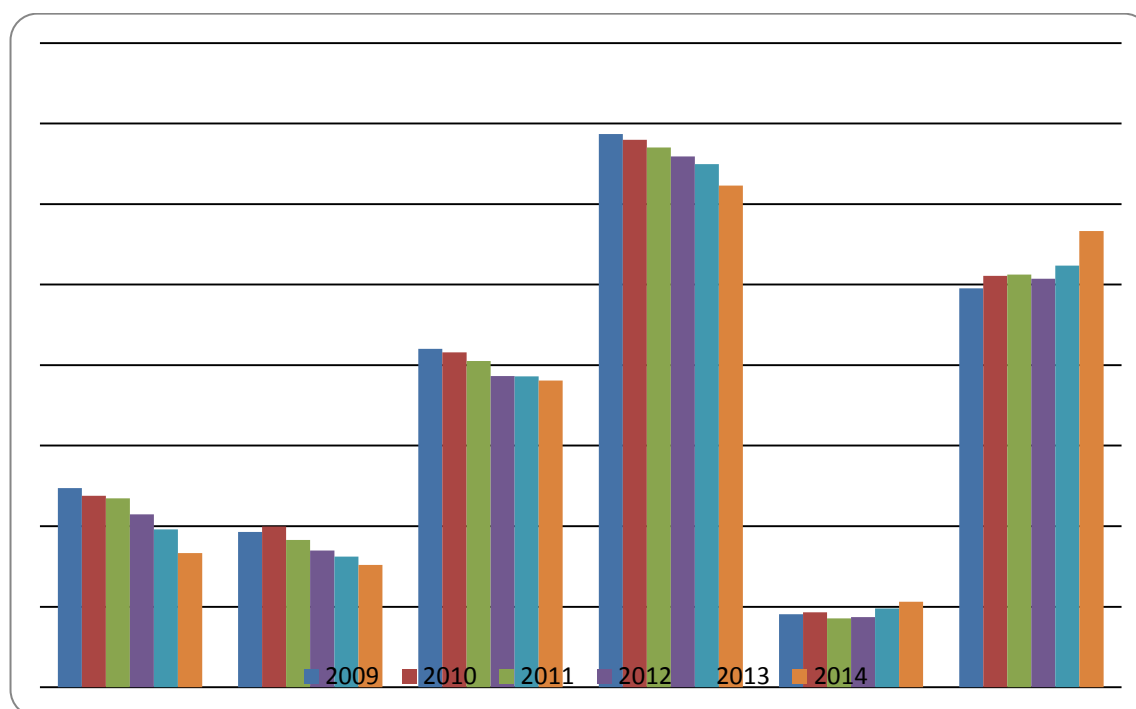
⁹⁶ CBS (2014) *Monitor kunstenaars en afgestudeerden aan creatieve opleidingen*, Den Haag : CBS.

3.3.1 Kunstvakonderwijs

De deelname aan het hbo-kunstvakonderwijs is in de afgelopen jaren gedaald. Stonden er in 2009 nog 21.332 studenten ingeschreven, in 2014 waren dat er nog 19.951 (-6,5 procent). Figuur 3.6 geeft een beeld van de ontwikkeling van het aantal studenten bij de grootste kunstvakopleidingen. Bij alle vier grote bacheloropleidingen is het aantal deelnemers van jaar op jaar gedaald. Met ruim 20 procent is de daling het sterkst bij de bacheloropleiding Autonome beeldende kunst. Bij de masteropleiding Muziek is het aantal deelnemers met 17 procent gestegen en bij de overige kunstvakopleidingen is het aantal inschrijvingen met 14 procent gegroeid.

In 2013 behaalden 4359 hbo-studenten van het kunstvakonderwijs hun diploma. Daarvan had bijna 30 procent betrekking op de bacheloropleiding Vormgeving⁹⁷.

Figuur 3.6 Ontwikkeling van het aantal inschrijvingen aan enkele grote hbo-kunstvakopleidingen in de periode 2009/2010-2014/2015.

Bron: Vereniging Hogescholen, *Feiten en cijfers*, 22 december 2015.

Als basis voor een sectorplan voor het kunstonderwijs heeft de toenmalige HBO-raad een commissie onder leiding van Robbert Dijkgraaf (KNAW) gevraagd een advies op te stellen over de toekomst van het kunstvakonderwijs⁹⁸. De commissie-Dijkgraaf constateert in haar advies een grote dynamiek in de culturele en creatieve sector die tot een steeds hechtere vervlechting leidt met de economie en maatschappij in geheel nieuwe vormen van beroepspraktijk. Dit vraagt volgens haar van creatieve professionals om nieuwe creatieve vaardigheden, expertise en ondernemerschap.

In lijn met dit advies is het sectorplan van de Vereniging Hogescholen erop gericht om hogescholen te ondersteunen bij het versterken van de kwaliteit van de opleidingen en

⁹⁷ Vereniging Hogescholen, *Feiten en cijfers*, 22 december 2015, www.vereniginghogescholen.nl/vereniging-hogescholen/feiten-en-cijfers.

⁹⁸ Commissie-Dijkgraaf (2010) *Onderscheiden, verbinden, vernieuwen: De toekomst van het kunstonderwijs*, Den Haag : Koninklijke De Swart.

om de positie van Nederland als internationaal centrum voor kunst, kennis en creativiteit te versterken⁹⁹. Als onderdeel van de afspraak om de kwaliteit van de opleidingen te verbeteren zullen de hogescholen in een periode van vier jaar het aantal studenten van de opleidingen Autonome beeldende kunst, Muziek, Vormgeving en Dans verminderen. Met de minister van OCW is afgesproken dat de hogescholen de vrijgekomen middelen inzetten voor kwaliteitsverbetering van het kunstvakonderwijs. In het sectorplan is voor de opleiding Autonome beeldende kunst een instroomreductie van gemiddeld 25 procent genoemd en voor Muziek gemiddeld 10 procent. Het eerste jaar waarin er minder studenten werden toegelaten tot het kunstvakonderwijs was 2012-2013¹⁰⁰. In dat jaar schreven zich voor de betreffende opleidingen 866 minder studenten in dan het jaar ervoor¹⁰¹.

Arbeidsmarktpositie schoolverlaters

Het CBS heeft in de *Monitor kunstenaars en afgestudeerden aan creatieve opleidingen* de arbeidsmarktpositie beschreven van studenten die in de periode 1994-2010 een diploma van een van de creatieve opleidingen hebben behaald¹⁰². De monitor laat zien dat afgestudeerden relatief vaak als zelfstandige in de creatieve industrie aan de slag gaan, weinig verdienen, hun inkomen minder snel zien groeien en vaker afhankelijk zijn van een uitkering:

- Terwijl minder dan 10 procent van de hbo-afgestudeerden als zelfstandige aan de slag gaat, ligt dat voor afgestudeerden van de creatieve opleidingen tussen de 17 en 25 procent. Afgestudeerden van een creatieve mbo-opleiding zijn twee keer zo vaak zelfstandige als andere mbo-afgestudeerden.
- Van de zelfstandigen met een diploma van een creatieve opleiding werkt 80 procent in de creatieve industrie, vergeleken met 15 tot 30 procent van de afgestudeerden die als werknemer een baan hebben in de creatieve industrie.
- Van de afgestudeerden aan creatieve opleidingen heeft 70 procent een jaar na studie een persoonlijk bruto-inkomen dat lager ligt dan 30 duizend euro per jaar en na vier jaar is dat 45 procent. Bij andere hbo-afgestudeerden is dat respectievelijk bijna 50 en 20 procent. Ook mbo-afgestudeerden van een creatieve opleiding verdienen direct na hun studie minder dan gemiddeld, maar hun inkomen stijgt daarna wel ongeveer even hard.
- Afgestudeerden van een creatieve hbo-opleiding ontvangen 2 tot 4 keer zo vaak een uitkering dan gemiddeld voor hun afstudeercohort.

De HBO-Monitor 2014 die betrekking heeft op het afstudeercohort 2012-2013 bevestigt in grote lijnen bovenstaand beeld en bevat ook signalen dat de arbeidsmarktpositie van afgestudeerden van het kunstvakonderwijs kwetsbaar is¹⁰³. Uit tabel 3.5 blijkt dat verhoudingsgewijs weinig recent gediplomeerden een baan in loondienst hebben en dat het aandeel zelfstandigen zeer hoog is. Starters afkomstig uit het kunstvakonderwijs hebben vaker een deeltijdaanstelling, minder vaak werk op hbo-niveau en minder vaak werk waarvoor de eigen opleidingsrichting vereist is. Ook zijn ze minder vaak tevreden over de aansluiting van hun functie op de opleiding en vinden ze minder vaak dat de opleiding een goede basis biedt voor een start op de arbeidsmarkt. Tot slot ligt het brutomaandinkomen en bruto-uurloon beduidend lager dan bij alle hbo-afgestudeerden.

⁹⁹ HBO-raad (2011) *Focus op toptalent: Sectorplan hbo kunstonderwijs 2012-2016*, Den Haag : HBO-raad.

¹⁰⁰ Min. OCW (2015) *Cultuur in Beeld 2015: Deel 2. Ontwikkelingen in de cultuursector*, p. 15.

¹⁰¹ Vereniging Hogescholen (2013) *Voortgangsrapportage Sectorplan hbo kunstonderwijs 2012-2016*, p. 4.

¹⁰² CBS (2014) *Monitor kunstenaars en afgestudeerden aan creatieve opleidingen*, Den Haag : CBS.

¹⁰³ Vereniging Hogescholen (2015) *Statistisch supplement HBO-Monitor 2014*. Zie Feiten en cijfers op www.vereniginghogescholen.nl.

Tabel 3.5 Arbeidsmarktpositie van hbo-gediplomeerden uit het schooljaar 2012-2013, anderhalf jaar na afstuderen

Indicatoren arbeidsmarktpositie	Hbo-kunstonderwijs	Hbo totaal
Betaald werk als zelfstandige	55%	7%
Betaald werk als werknemer	40%	80%
Vaste aanstelling	40%	45%
Voltijdse baan	46%	59%
Werkloosheid	6,5%	6,5%
Minimaal hbo-niveau vereist	65%	74%
Eigen opleidingsrichting vereist	67%	76%
Aansluiting functieopleiding voldoende/goed	67%	74%
Opleiding goede basis voor start op arbeidsmarkt	30%	49%
Brutomaandloon	€ 1.507	€ 2.099
Bruto-uurloon	€ 10,66	€ 14,37
Minder dan minimuminkomen	59%	24%

Bron: HBO-Monitor 2014

Het UWV heeft op basis van deze indicatoren een Top 10 opgesteld van opleidingen met de beste arbeidsmarktpositie in de afgelopen vijf jaar en een Top 10 van opleidingen met de zwakste arbeidsmarktpositie¹⁰⁴. In de Top 10 van hbo-opleidingen met de beste arbeidsmarktpositie komt de opleiding tot Docent drama voor. Deze opleiding scoort volgens het UWV weliswaar hoog op flexibel dienstverband en niet zo hoog op inkomen, maar compenseert dit met de scores op de andere arbeidsmarktindicatoren. De opleiding Autonome beeldende kunst staat in de Top 10 van opleidingen met een zwakke positie op de arbeidsmarkt. Zo werkt 38 procent van de recent afgestudeerden onder het eigen opleidingsniveau en hebben de werkende schoolverlaters een laag brutomaandinkomen van gemiddeld € 749,- (het gemiddelde over de afgelopen vijf jaar).

3.3.2 Werkloosheid

De werkloosheid onder afgestudeerden van het hbo-kunstonderwijs is gestegen van 3,8 procent in 2010 naar 7,3 procent in 2013 en gedaald naar 6,5 procent in 2014 (en is hiermee teruggebracht tot het gemiddelde percentage onder hbo-opleidingen in dat jaar)¹⁰⁵. Wel zijn er grote verschillen tussen de kunstvakopleidingen. De werkloosheid ligt lager onder erfgoodprofessional, film en televisie en architectuur. Daarentegen is de werkloosheid onder autonome beeldende kunst, productontwerp en ruimtelijk ontwerp twee keer zo hoog als gemiddeld¹⁰⁶.

De ontwikkeling van het werkloosheidspercentage onder recent afgestudeerden is ook terug te zien in het aantal lopende WW-uitkeringen in de sector culturele instellingen zoals geregistreerd door het UWV (zie Figuur 3.7). In de periode 2009 tot en met 2014 is het aantal uitkeringen met een derde toegenomen¹⁰⁷. Dit is de resultante van een sterkere stijging van het aantal nieuwe uitkeringen tegenover een minder grote daling van het aantal beëindigde uitkeringen. De sterkste stijging vond plaats in 2013, toen het aantal lopende uitkeringen met 18 procent steeg. In 2014 daalt de werkloosheid weer licht.

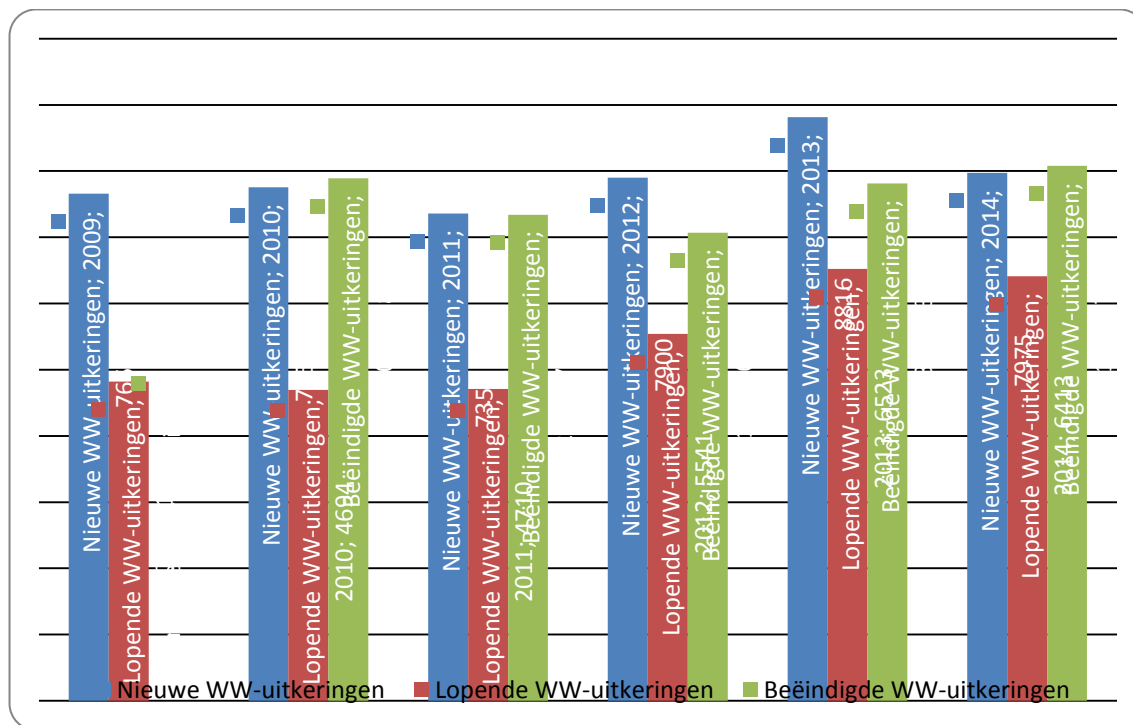
¹⁰⁴ UWV (2015) *Top 10 opleidingen beste en slechtste arbeidsmarktpositie*, https://www.werk.nl/portal/page/portal/werk_nl/arbeidsmarktinformatie/achtergrond/to p10-opleidingen-arbeidsmarktpositie.

¹⁰⁵ Zie: <http://roastatistics.maastrichtuniversity.nl/SISOnline/Sector.aspx>

¹⁰⁶ Min. OCW (2015) *Cultuur in Beeld 2015: Deel 2. Ontwikkelingen in de cultuursector*, p. 16.

¹⁰⁷ UWV, *Sociale verzekeringen naar sectoren 2010-2014*, zie: <http://www.uwv.nl/overuwv/kennis-cijfers-en-onderzoek/index.aspx>.

Figuur 3.7 Ontwikkeling aantal nieuwe, lopende en beëindigde WW-uitkeringen bij culturele instellingen in de periode 2009-2014¹⁰⁸

Bron: UWV, Informatie sociale verzekeringen naar sectoren 2010-2014

De werkloosheid in de cultuursector is verhoudingsgewijs hoog. Het aantal nieuwe en lopende WW-uitkeringen per 100 verzekerden ligt in de cultuursector ongeveer twee keer zo hoog als in de economie als geheel.

3.4 Functioneren arbeidsmarkt

Het functioneren van de arbeidsmarkt wordt bepaald door de afstemming tussen de vraag naar en het aanbod van arbeid. Die afstemming geschiedt door in-, door- en uitstroom van werkzame personen en wordt onder andere beïnvloed door collectieve regelingen en arbeidsmarktbeleid. In de volgende subparagrafen komen deze onderwerpen nader aan de orde.

3.4.1 Arbeidsmarktdynamiek in gesubsidieerde cultuursector

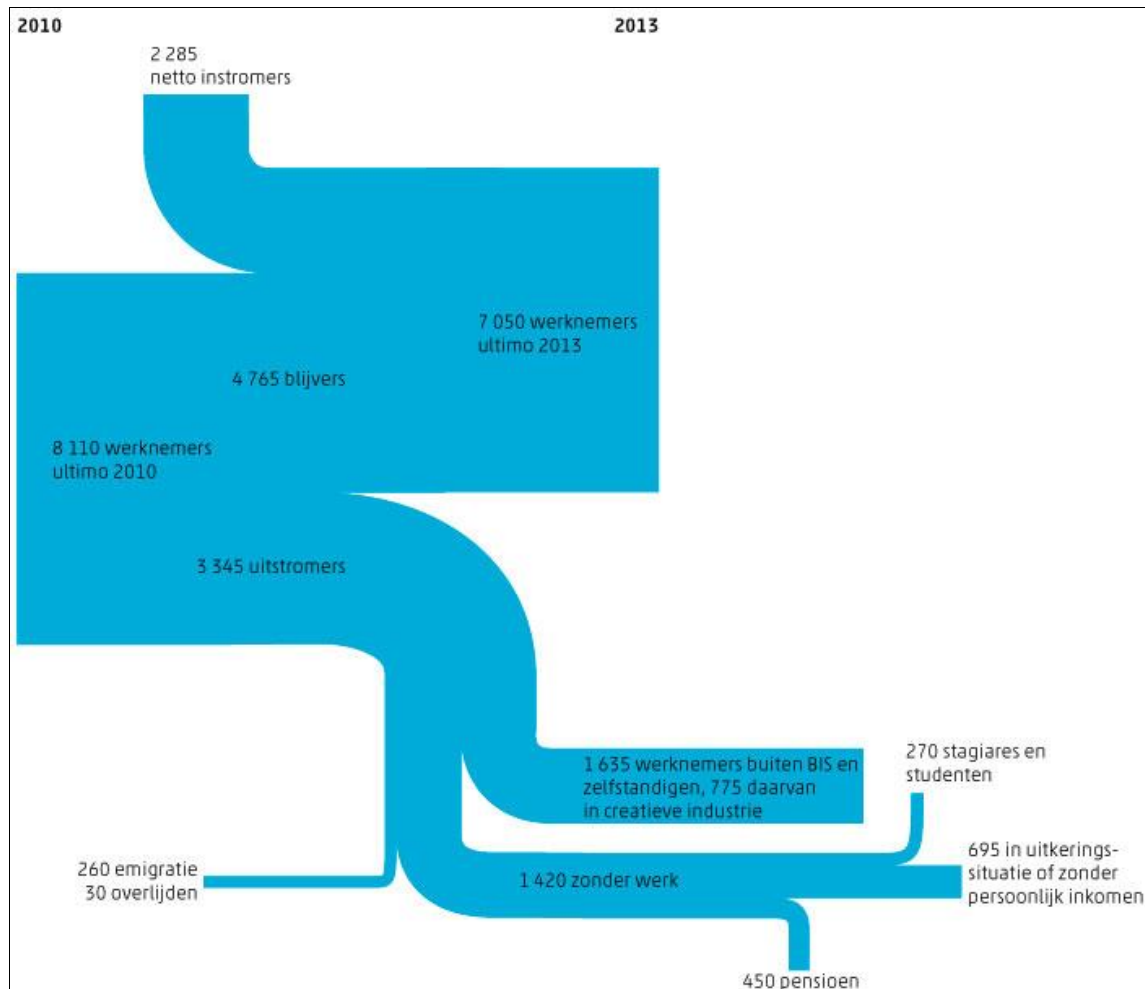
Door de bezuinigingen op de cultuursubsidies is het aantal banen van werknemers in de rijksgesubsidieerde sector met 13 procent gedaald (zie paragraaf 3.2.2). Het CBS heeft de arbeidsmarktdynamiek in dit deel van de arbeidsmarkt in kaart gebracht¹⁰⁹. Hieruit blijkt dat van de 8110 werknemers die in 2010 in de basisinfrastructuur werkten, ongeveer 60 procent dat in 2013 nog steeds deden. Van de 40 procent uitstromers heeft de helft ander werk gevonden, waarvan bijna de helft in de creatieve industrie, en

¹⁰⁸ De sector culturele instellingen zoals gedefinieerd door het UWV is beperkter afgebakend dan de cultuursector in dit rapport. Het UWV rekent tot de sector culturele instellingen: toonkunstenaars, opera- en toneelgezelschappen, variété-, circusinstellingen en kermisgezelschappen, film, beeldhouwkunst, schilderkunst, letterkundigen, musea, archieven, monumenten en bibliotheken, andere culturele instellingen, zendgemachtigden op het gebied van radio en televisie, alsmede omroepproductiebedrijven. In 2014 ging het om ruim 50 duizend verzekerde personen.

¹⁰⁹ CBS (2015) *Cultuur in beeld*, Tabellenset werknemers bij culturele instellingen, 23-11-2015, www.cbs.nl.

verricht 40 procent geen betaald werk meer. Uitgaande van de 8110 werknemers in 2010 zitten uiteindelijk 695 personen in een uitkeringssituatie of zonder persoonlijk inkomen (8,6 procent) en zijn 270 een studie gaan volgen (3,3 procent). Tegenover deze uitstroom staan 2285 nieuwe werknemers.

Figuur 3.8 Arbeidsmarktdynamiek bij rijksgesubsidieerde culturele instellingen in de periode 2010-2013

Bron: CBS (2015) *Cultuur in beeld*, Tabellenset werknemers bij culturele instellingen, 23-11-2015, www.cbs.nl

Een belangrijke kanttekening is dat de rijksgesubsidieerde instellingen en cultuurfondsen slechts een klein deel van de werkgelegenheid bieden in de cultuursector. In de hele sector zijn in de afgelopen jaren circa 20 duizend banen verloren gegaan. Een deel van de getroffen werknemers is, soms noodgedwongen, als zelfstandige aan de slag gegaan. Het is onbekend hoeveel werknemers in de cultuursector als geheel werkloos zijn geraakt en afhankelijk zijn geraakt van een uitkering.

3.4.2 Inkomenspositie

Mensen die in de cultuursector werkzaam zijn, hebben over het algemeen een laag persoonlijk inkomen. Afgestudeerden van de creatieve opleidingen verdienen bij hun start op de arbeidsmarkt minder dan andere afgestudeerden van hun opleidingsniveau en halen die achterstand niet in. Ook zijn ze vaker afhankelijk van een uitkering¹¹⁰.

¹¹⁰ CBS (2014) *Monitor kunstenaars en afgestudeerden aan creatieve opleidingen*, www.cbs.nl.

Eind 2014 verdienen starters met een diploma van het hbo-kunstvakonderwijs per maand gemiddeld 28 procent minder dan starters van andere hbo-opleidingen en 60 procent verdiende minder dan het minimuminkomen¹¹¹. De verschillen tussen de kunstopleidingen zijn echter groot. Afgestudeerden van de bacheloropleiding Autonome beeldende kunst verdienen gemiddeld € 880,- bruto per maand en personen met de bacheloropleiding Kunst en techniek € 1929,-¹¹². Afgestudeerden van een voltijdse opleiding verdienen aanmerkelijk minder dan afgestudeerden van een deeltijdopleiding. Dat komt omdat afgestudeerden van een deeltijdopleiding ouder zijn en naast de studie al langer werkzaam zijn op de arbeidsmarkt. Hun inkomenspositie is daardoor beter.

Inkomensverhoudingen in Nederland

Volgens het CBS bedraagt in 2014 het persoonlijk inkomen van werknemers in Nederland gemiddeld 39 duizend euro¹¹³. Voor zelfstandigen die hun hoofdkomen als zelfstandige verdienen, ligt dat met gemiddeld 38 duizend euro per jaar vrijwel op hetzelfde niveau. Het persoonlijk inkomen van zzp'ers ligt daarentegen met gemiddeld 34 duizend euro duidelijk lager.

Wordt het inkomen van de partner meegeteld dan lopen de gemiddelde inkomens niet ver uiteen. Het gestandaardiseerde huishoudinkomen, dat wil zeggen het huishoudinkomen gecorrigeerd voor omvang en samenstelling van het huishouden, bedraagt gemiddeld 29 duizend euro voor werknemers, 31 duizend euro voor zelfstandigen en 29 duizend euro voor zzp'ers. Dat betekent dat het lagere persoonlijke inkomen van de zzp'er grotendeels wordt gecompenseerd door het inkomen van de partner.

Sectoraal gezien verdienen zzp'ers in de financiële dienstverlening het meest. Hun gemiddelde persoonlijk inkomen ligt iets onder de 70 duizend euro per jaar. Het persoonlijk inkomen van zzp'ers in de sector cultuur, recreatie en overige diensten is met gemiddeld 19 duizend euro het laagst.

Een groot deel van de werkzame personen in de cultuursector heeft een jaarinkomen onder modaal niveau¹¹⁴. Ongeveer de helft van de mensen met een creatief beroep heeft een jaarinkomen minder dan 30 duizend euro. Bij andere beroepsbeoefenaren met een hoog vaardigheidsniveau verdient nog geen 20 procent beneden modaal. Kunstenaars hebben vaker een uitkering. Vooral bijstands- en WW-uitkeringen¹¹⁵ komen onder kunstenaars vaker voor dan onder de gehele werkzame beroepsbevolking.

Afschaffing WWIK

De doelstelling van de Wet werk en inkomen kunstenaars (WWIK) was om startende professionals voor een bepaalde periode een aanvullende uitkering te geven, opdat zij hun beroepspraktijk konden opbouwen. Met name beginnende professionals hebben in het begin van hun loopbaan een zwakke onderhandelingspositie doordat zij zich nog onvoldoende hebben kunnen bewijzen¹¹⁶. Sinds de afschaffing van de WWIK in 2012 is er geen aparte sociale inkomstenregeling meer voor kunstenaars. Dat betekent dat kunstenaars bij onvoldoende inkomsten in aanmerking komen voor een bijstandsuitkering en dus ook op zoek moeten naar ander werk – binnen of buiten de sector.

Tijdens de rondetafelgesprekken gaven meerdere deelnemers aan dat met het verdwijnen van de WWIK een effectieve inkomensaanvulling voor starters in de cultuursector is weggevallen.

¹¹¹ Vereniging Hogescholen (2015) *Statistisch supplement HBO-Monitor 2014*. Zie Feiten en cijfers op www.vereniginghogescholen.nl.

¹¹² Het UWV maakt voor het bepalen van de arbeidsmarktpositie van opleidingen gebruik van dezelfde gegevens, alleen gaan zij uit van het gemiddelde inkomen over de afgelopen vijf jaar (zie paragraaf 3.3.1).

¹¹³ CBS (2015) *Zelfstandige verdient gemiddeld 38 duizend euro*, persbericht, 27-10-2015.

¹¹⁴ CBS (2014) *Monitor kunstenaars en afgestudeerden aan creatieve opleidingen*, www.cbs.nl.

¹¹⁵ Sinds de afschaffing van de zogeheten artiestenregeling in de WW per 1 januari 2014 komen acteurs en artiesten met een onregelmatig en wisselend arbeidspatroon minder gemakkelijk in aanmerking voor een werkloosheidsuitkering.

¹¹⁶ Rijksoverheid (2011) *Eerste Kamer akkoord met aanscherping bijstand en afschaffen WWIK*, nieuwsbericht, 21-12-2011.

Het relatief lage persoonlijke inkomen van mensen met een creatief beroep in de praktijk wordt vaak gecompenseerd door inkomen van de partner. Het gestandaardiseerde huishoudinkomen wijkt niet af van dat van de werkzame bevolking. Alleen het huishoudinkomen van personen met een beroep van hoog vaardigheidsniveau is over het algemeen iets hoger.

Naast de statistische informatie van het CBS zijn ook onderzoeksresultaten beschikbaar over het inkomen van zelfstandigen in de cultuursector. Van den Born heeft in 2013 onderzoek gedaan naar het inkomen van zzp'ers¹¹⁷ die een creatief beroep uitoefenen¹¹⁸. In dit onderzoek ligt het gemiddelde brutojaarinkomen van zzp'ers in de cultuursector op € 21.908,- (zie tabel 3.6). Dit is ruim 10 duizend euro lager dan het modaal bruto-inkomen van € 32.500 in 2013¹¹⁹.

Tabel 3.6 Brutojaarinkomen van zzp'ers in de cultuursector in 2013

Sector	Respondenten	Bruto Inkomen
Cultuursector	1722	€ 21.908
Kunst & Cultuur	370	€ 18.340
Media & Entertainment	880	€ 22.350
Creatieve Zakelijke Dienstverlening	472	€ 23.880

Bron: Born, A. van den (2013) *Het einde van de zelfstandigenaftrek*.

Het onderzoek van Van den Born was vooral gericht op de impact van het afschaffen van de zelfstandigenaftrek en startersaftrek voor zzp'ers met een creatief beroep. Hij berekende dat een zzp'er met een netto-inkomen van 1250 euro per maand er 25-35 procent op achteruit zou gaan, aflopend tot 7,5 procent bij een netto-inkomen van 5000 euro. In de enquête zegt 46 procent van de zzp'ers te stoppen als de zelfstandigenaftrek wordt afgeschaft. Van de starters zegt 60 procent te stoppen als deze faciliteiten wegvallen en van de langer werkende zzp'ers denkt 40 procent dan te gaan stoppen. Het zijn vooral de minder verdienende zzp'ers die zeggen te zullen stoppen. Zij ondervinden verhoudingsgewijs de meeste gevolgen van het wegvallen van beide aftrekposten.

Cijfers van het CBS bevestigen dergelijke gedragsreacties niet¹²⁰. Het aantal zelfstandigen dat actief is in de cultuursector is in de periode 2009-2013 met ruim 20 procent toegenomen, terwijl het aandeel zelfstandigen met een zelfstandigenaftrek is gedaald. In 2009 kreeg nog bijna 75 procent van de zelfstandigen een zelfstandigenaftrek. In 2013 was dit gedaald naar 63 procent. Blijkbaar voldoen zelfstandigen minder vaak aan de criteria voor de zelfstandigenaftrek. Dat kan te maken hebben met het urencriterium of met de omstandigheid dat zelfstandigen, met uitzondering van starters, sinds 2010 geen zelfstandigenaftrek meer krijgen als zij geen winst maken.

Onder de categorie 'kunst en cultuur' worden onder andere beroepen gerekend zoals beeldend kunstenaar (gemiddeld bruto-inkomen 13.990 euro), schrijver (20.500 euro) en acteur (26.900 euro). Onder Media en Entertainment vallen beroepen zoals AV-technicus (30.200 euro), filmmaker (21.500 euro), fotograaf (23.100 euro), journalist (26.800 euro), muzikant (16.400 euro). Onder de creatieve zakelijke dienstverlening vallen verschillende vormen van design zoals architectuur, interactive design, industrial design, fashion design en graphic design. Daarnaast is er de reclamewereld met beroepen met bruto-inkomens van rond de 25.000 euro (met uitschieters tot 45.000 euro voor artdirectors).

¹¹⁷ Het gaat om zzp'ers die via de netwerken van FNV KIEM, Platform Beeldende Kunsten en Kunsten '92 zijn benaderd.

¹¹⁸ Born, A. van den (2013) *Het einde van de zelfstandigenaftrek: De impact op de creatieve zelfstandige*, Tilburg : Creatief Ondernemerschapslab.

¹¹⁹ Zie: <http://www.cpb.nl/cijfer/kerngegevens-2011-2014-voor-de-concept-mev-2014>.

¹²⁰ CBS, Maatwerktabellen diverse jaren t.b.v. de publicatie *Cultuur in Beeld* van OCW.

Uit onderzoek onder beroepsmuzikanten blijkt dat zij in 2014 11 procent meer werken, maar minder verdienen dan in 2008. Hoewel popmuzikanten gemiddeld 17.500 euro bruto per jaar verdienen, verdient de helft van de muzikanten niet meer dan 9000 euro met muziek. De helft van de professionele muzikanten verdient bij om rond te komen. Ruim 50 procent van de samenwonende muzikanten is deels of volledig afhankelijk van het inkomen van de partner¹²¹.

In 2015 heeft Beeldende Kunst Nederland (BKNL) onderzoek laten doen naar het honorarium van kunstenaars voor opdrachten van musea en presentatie-instellingen¹²². Hieruit blijkt dat het honorarium doorgaans een vast bedrag is en nauwelijks afhankelijk is van de tijd die de kunstenaar besteedt of van diens reputatie. Het honorarium in relatie tot de tijdsbesteding ligt over het algemeen onder het wettelijk minimumloon.

Inkomsten uit auteursrechten

Een veel voorkomende bron van inkomsten voor creatieve beroepen zijn inkomsten uit intellectueel eigendom. Zo bestaat ruim de helft van de inkomsten van letterkundigen, oftewel schrijvers en journalisten, uit royalty's en honoraria¹²³. Voor popmusici bestaat echter maar 17 procent van de inkomsten uit auteursrechten. Slechts 36 procent van de popmusici kan ook rondkomen van hun inkomsten uit muziek. Nieuwe regelingen met betrekking tot het Auteursrecht (zie onderstaand kader) zorgen mogelijk niet voor verandering in de profijten die kunstenaars hebben van honoraria¹²⁴. Tijdens rondetafelgesprekken die in het kader van de voorbereiding van deze verkenning zijn gehouden, is naar voren gebracht dat met name de exploitatievergoedingen onder druk staan.

Wet auteurscontractenrecht

Op 1 juli 2015 is de Wet auteurscontractenrecht (Wacr) in werking getreden. De Wacr beoogt de contractuele positie van auteurs en uitvoerend kunstenaars ten opzichte van de exploitanten van hun werken te verbeteren. De Wacr leidt tot aanpassing van de Auteurswet en de Wet Naburige Rechten. De belangrijkste wijzigingen zijn:

- Exclusieve licenties dienen voortaan op schrift te worden gesteld.
- Makers hebben recht op een billijke vergoeding voor het overdragen dan wel licentiëren van hun rechten.
- Het overdragen van rechten dan wel licentiëren van toekomstige exploitatiewijzen is toegestaan mits dit expliciet in de overeenkomst wordt vermeld. Bij daadwerkelijke exploitatie via ten tijde van de overeenkomst niet voorziene exploitatiewijzen heeft de maker recht op een aanvullende vergoeding.
- Makers hebben recht op een aanvullende vergoeding wanneer de oorspronkelijke vergoeding niet langer in verhouding staat tot de exploitatie-inkomsten.
- Makers kunnen een overdracht of licentie geheel of gedeeltelijk ontbinden wanneer de exploitant nalaat het werk binnen een redelijke termijn in voldoende mate te exploiteren.
- Makers kunnen onduidelijke of onredelijk lange aanspraken op de exploitatie van toekomstige werken en andere onredelijk bezwarende bedingen vernietigen.

Alle bepalingen uit de Wet auteurscontractenrecht zijn van dwingend recht.

Daarnaast is ook het auteursrechtregime bij filmwerken gewijzigd. De Wacr roept een nieuwe regel in het leven, namelijk dat de hoofdregisseur, scenarioschrijvers en uitvoerend kunstenaars die een hoofdrol vervullen in het filmwerk recht hebben op een proportionele vergoeding voor iedere vorm van exploitatie. Hun rechten kunnen dus niet meer in één keer worden afgekocht. Ook is nu wettelijk vastgelegd dat filmmakers geen afstand kunnen doen van hun recht op een billijke vergoeding.

¹²¹ NOS (2016) *Muziek blijft voor veel beroepsmuzikanten sappelen*, <http://nos.nl/artikel/2080781-muziek-blijft-voor-veel-beroepsmuzikanten-sappelen.html>.

¹²² Boonzaaijer, G., Geukema, R. en Goudriaan, R. (2015) *Kunstenaarshonoraria in de praktijk: Beeldende kunst in Nederland*.

¹²³ Onderzoeksbureau Veldkamp (2008) *Inkomens letterkundigen*, Amsterdam/Hoofddorp : Vereniging van Letterkundigen en Stichting Lira.

¹²⁴ Raad voor Cultuur (2014) *Agenda Cultuur*, p. 58.

Over het geheel genomen is de conclusie dat personen in creatieve beroepen minder verdienen dan personen in andere beroepen waarvoor hetzelfde opleidingsniveau is vereist. Er zijn enkele uitschieters die extreem succesvol zijn, alhoewel dit vooral van toepassing is op de niet-traditionele sectoren¹²⁵. Voorbeelden die vaak aangehaald worden, hebben daarnaast niet altijd dezelfde kenmerken als de zelfstandige creatieveling die het moeilijk heeft.

Inkomensverlies door ziekte of arbeidsongeschiktheid

In het IBO-rapport over zzp'ers wordt geconstateerd, dat ongeveer twee derde van de zzp'ers in Nederland zich niet verzekert tegen inkomensverlies als gevolg van ziekte en arbeidsongeschiktheid. Gegeven het grote aandeel zzp'ers in de cultuursector (ongeveer 42 procent, zie paragraaf 3.2.1) en het feit dat het inkomensniveau in de sector gemiddeld laag is, lijkt het aannemelijk dat ten minste twee derde van de zzp'ers in de sector geen verzekering heeft afgesloten.

Tijdens een rondetafelgesprek met zzp'ers werkzaam in de cultuursector is naar voren gebracht dat men de kosten van een arbeidsongeschiktheidverzekering te hoog vindt. Men realiseert zich dat het noodlot kan toeslaan en ziet daarvan in de directe omgeving ook schrijnende voorbeelden. Om zich enigermate in te dekken tegen inkomensverlies door ziekte/arbeitsongeschiktheid, kiezen sommige zzp'ers voor deelname aan een broodfonds. Hoewel dit voordelen biedt, wordt het toch gezien als 'een noodgreep' of 'pleister op de wond'.

Mede ook vanwege de veelal relatief lage inkomens in de sector, heeft de opbouw van een oudedagsvoorziening over het algemeen geen prioriteit.

3.4.3 Onderhandelingspositie

Kenmerkend aan de cultuursector is dat mensen vanwege hun intrinsieke motivatie bereid zijn om voor lage uurtarieven aan de slag te gaan¹²⁶. Vanwege die intrinsieke motivatie in combinatie met over het algemeen geen sterk ontwikkelde ondernemersvaardigheden en een arbeidsmarkt waarin het aanbod de vraag overtreft, hebben werkgevers en opdrachtgevers veelal een sterkere uitgangspositie in onderhandelingen dan werknemers en opdrachtnemers.

Hoewel creatief ondernemers het verdienen van geld en het verzekeren van financiële stabiliteit belangrijk vinden, ligt daar niet hun sterkste kant¹²⁷. De meeste zelfstandigen zijn sterk inhoudelijk gedreven. Ze vinden het vooral belangrijk om het artistieke werk uit te voeren en hebben er vaak moeite mee zich tevens als ondernemer op te stellen. Het onderhandelen over zowel de inhoud van een opdracht die zij graag willen binnen halen als de prijs is iets waar veel zelfstandigen problemen mee hebben. Omdat er veel concurrentie is, is een veel voorkomend gevolg dat de creatieve professional de prijs drukt om de opdracht te krijgen, wat niet past bij een ondernemende houding. Vanwege de Mededingingswet is het echter niet mogelijk voor (werkelijke) zzp'ers om een akkoord te sluiten over minimumtarieven¹²⁸.

Tijdens de rondetafelgesprekken bleek dat bijvoorbeeld een tentoonstellingsontwerper vaak eerst moet voorinvesteren om subsidie binnen te halen om vervolgens in opdracht

¹²⁵ Abbing, H. (2002) *Why are artists poor?*

¹²⁶ Abbing, H. (2002) *Why are artists poor?*,

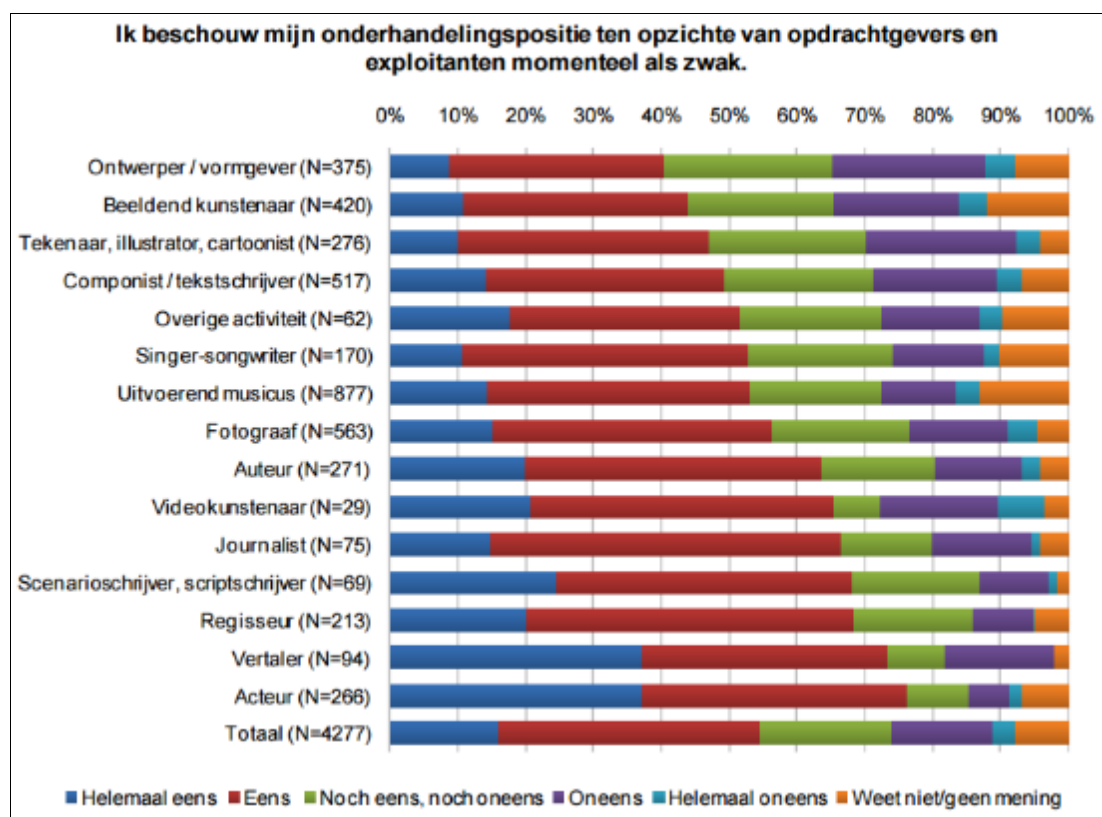
¹²⁷ Witteloostuijn, A. van, Born, A. van den, Leeuw, T. de, Cnossen, B., Haans, R. en Spanjer, A. (2015) *Creatief Ondernemerschaplab: Jaarlijkse vragenlijst 2015*, Universiteit van Tilburg, www.creatiefondernerschaplab.nl.

¹²⁸ NMa (2007) *NMa Mededingingswet staat geen tariefafspraken voor zelfstandigen toe in cao's*, geraadpleegd op <https://www.acm.nl/nl/publicaties/publicatie/6544/NMa-Mededingingswet-staat-geen-tariefafspraken-voor-zelfstandigen-toe-in-caos/>.

van een museum hetzelfde werk te verrichten maar dan tegen een sterk gereduceerd tarief in vergelijking met enkele jaren geleden.

Onderzoek van SEO en Universiteit Antwerpen geeft aan dat meer dan de helft van de zelfstandigen van mening is dat zij een zwakke onderhandelingspositie hebben ten opzichte van opdrachtgevers en exploitanten¹²⁹. Acteurs, vertalers, regisseurs en scenario- en scriptschrijvers zeggen het vaakst dat dit het geval is. De ACT Monitor 2015 bevestigt dat acteurs (zelfstandig dan wel in loondienst) lang niet altijd tevreden zijn over de uitkomsten van de onderhandelingen en op alle aspecten is hun tevredenheid in 2014¹³⁰ minder groot dan in 2009¹³¹. Acteurs zijn nog het vaakst tevreden over het salaris, de repetitieperiode, onkostenvergoedingen en het aantal voorstellingen, maar veel minder over bijscholing, rechtenvergoedingen en pensioen.

Figuur 3.9 Zwakte onderhandelingspositie per beroepsgroep

Bron: Weda e.a. (2011)

Voor ondernemende professionals gelden met name de auteursrechten als middel om 'ondernemend' te kunnen zijn, mede omdat dit het specifieke vermogensbestanddeel is dat ze te gelde kunnen maken op basis van die rechten en zouden kunnen meedelen in collectief geïncasseerde geldstromen. Maar juist over die rechten kan doorgaans niet onderhandeld worden. Voorts komt niet zelden voor dat producenten of bemiddelaars

¹²⁹ Weda, J., Akker, I., Poort, J., Risseeuw, P. en Rutten, P. (2011) *Wat er speelt. De positie van makers en uitvoerend kunstenaars in de digitale omgeving*, SEO Economisch Onderzoek: Amsterdam.

¹³⁰ Vinken, H., IJdens, T. en Mariën, H. (2015) *ACT Monitor 2015*, www.acteursbelangen.nl.

¹³¹ Fuhr, S. von der [et al.] (2010) *Spelen voor de kost: Werk en inkomsten van acteurs in Nederland*, Tilburg : IVA Beleidsadvies.

zich als auteur laten (mee)registreren en zodoende een deel van de inkomsten uit auteursrechten naar zich toe trekken¹³².

In de mediasector is nog een andere situatie van invloed op de onderhandelingspositie. Er is een groot aanbod van zzp'ers en een beperkt aantal opdrachtgevers. Bij de NPO is er wordt fors bezuinigd. De honorariumnormen van het Honorariumadviescollege waarbij kabeldoorgiftevergoedingen en herhalingsvergoedingen werden gegarandeerd, zijn afgeschaft of stopgezet. De vernieuwingen in het auteurscontractenrecht (Auteurswet) en de Mediawet hebben geen betrekking op initiële honoraria. Bestaande subsidieregels (Mediafonds, Filmfonds, CoBo-fonds) toetsen alleen informeel of alleen op basis van maximumvergoedingen. Het gevolg is dat de omroepen nu meer rechten eisen van producenten en dat producenten dit vervolgens weer eisen van de makers. Vanwege de sterke positie van de omroep en het gebrek aan bescherming bevinden makers zich in een slechte onderhandelingspositie¹³³.

Anderzijds kan worden vermeld dat ook onder opdrachtgevers – bijvoorbeeld in de deelsector beeldende kunsten, waar de overgrote meerderheid zzp'er is – behoefte wordt gevoeld aan meer duidelijkheid op het gebied van honorering van zzp'ers, zo is tijdens een van de rondetafelgesprekken naar voren gebracht.

3.4.4 Afspraken in cao's m.b.t. zzp'ers, vrijwilligers en stagiairs

De cultuursector kent enkele tientallen cao's: op het gebied van kunsten en erfgoed (met inbegrip van cultuureducatie), media & entertainment industrie en creatieve zakelijke dienstverlening.

De cao als instrument om collectieve afspraken te maken over arbeidsvoorwaarden en verwante thema's is in de cultuursector ook gebruikt om in te spelen op nieuwe ontwikkelingen op de arbeidsmarkt¹³⁴, zoals de opkomst van zzp'ers. Ook zijn er in de sector cao's afgesloten met aandacht voor de inzet van vrijwilligers en stagiairs. Ondanks de aanwezigheid van een groot aantal cao's, constateert de commissie dat de sociale dialoog op sectoraal niveau over het algemeen nog niet sterk ontwikkeld is.

Afspraken over zzp'ers

Het mededingsrecht legt beperkingen op aan het maken van afspraken over tarieven voor zzp'ers. Artikel 6 van de Mededingingswet bevat een verbod op kartelvorming.

Een inmiddels bekend voorbeeld van een cao met afspraken over tarieven betreft de *CAO Remplaçanten Nederlandse Orkesten*. Deze in 2006 afgesloten cao had onder meer betrekking op de tarieven die musici die invallen in een orkest (remplaçanten) minimaal zouden moeten ontvangen. Zo bevatte bijlagen bij de cao de volgende bepalingen:

¹³² Kooistra, S. (2015) Wie verdienen er aan al die reclamemuziek? Money money money, maar niet voor de maker, in *de Volkskrant*, 14 november 2015.

¹³³ Hugenholtz, P.B. (2015) *De Rechtspositie van de Audiovisuele Maker binnen de Publieke Omroep* (Presentatie IViR).

¹³⁴ Het cao-instrument als zodanig is geschikt om in te spelen op nieuwe ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Voor het draagvlak van de cao is het ook van belang dat deze aansluit bij de wensen en behoeften van de mensen die in de sector werken en bedrijven/instellingen. Zie: SER (2013) *Advies Verbreiding draagvlak cao-afspraken* (2013), waarin de raad onder meer opmerkt dat het voor het draagvlak van de cao belangrijk is dat deze steeds aansluit bij de noden en wensen van werkgevers en werknemers. Dit impliceert dat de inhoud van de cao zich aanpast aan economische en maatschappelijke ontwikkelingen en aan specifieke omstandigheden van bedrijven en sectoren.

Zelfstandige remplaçanten

Aan de zelfstandige remplaçant, d.w.z. remplaçanten waarmee een overeenkomst van opdracht en geen arbeidsovereenkomst wordt aangegaan, wordt tenminste het in bijlage 2 genoemde repetitie- en concerttarief betaald plus 16%. Bedoelde zelfstandige remplaçant is geen werknemer in de zin van artikel 1 c van deze CAO. "

In bijlage 2 van de CAO zijn de minimumtarieven voor werknemersremplaçanten opgenomen. De 16% toeslag genoemd in bijlage 5 voor zelfstandige remplaçanten heeft ten doel de zelfstandige remplaçant in staat te stellen aan een pensioenverzekering bij te dragen overeenkomstig de pensioenbijdrage voor de werknemers in loondienst.

De Nederlandse Mededingingsautoriteit stelde zich op het standpunt dat de in de cao gemaakte collectieve minimumtariefafspraken een verboden prijsafpraak tussen ondernemingen was en dat daarmee het kartelverbod was geschonden¹³⁵. In een door FNV KIEM aangespannen procedure tegen de Nederlandse staat concludeerde het Hof Den Haag evenwel uiteindelijk in september 2015 dat de zelfstandige remplaçanten geen ondernemers zijn en dat de minimumtariefafpraak uit de cao daarmee geen verboden prijsafpraak is.

Ondanks het kartelverbod in de Mededingingswet hebben sociale partners betrokken bij de *CAO voor Architectenbureaus 2015 – 2017*, vanuit de optiek dat architectenbureaus zich niet alleen als goede werkgevers maar ook als goede opdrachtgevers moeten gedragen, afgesproken dat architectenbureaus oog moeten hebben "voor het feit dat zelfstandig professionals kosten moeten maken om hun beroep kwalitatief volwaardig te kunnen (blijven) uitoefenen." Architectenbureaus als opdrachtgever dienen binnen Nederland werkzame zelfstandig professionals (opdrachtnemers) die – in opdracht van het architectenbureau – werkzaamheden verrichten te honoreren conform de functies zoals beschreven in het handboek functie-indeling architectenbureaus op een niveau dat vergelijkbaar is met de daarmee corresponderende loonschalen. In de cao zijn tabellen opgenomen met minimum en maximum bruto uurtarieven (exclusief btw)¹³⁶.

Vermelding verdient verder de *Cao Theater en Dans 2014 – 2016*. In een bijlage wordt opgemerkt dat waar voor werknemers de cao een groot aantal arbeidsvoorwaarden regelt, zzp'ers zelf voorzieningen kunnen treffen op met name het gebied van arbeidsongeschiktheid en pensioen. Sociale partners bepleiten dan ook dat opdrachtgever en opdrachtnemer de elementen pensioenopbouw en arbeidsongeschiktheid expliciet betrekken bij hun afspraken over het honorarium voor de zzp'er. Als uitgangspunt hiervoor adviseren zij een bruto uurloon gebaseerd op het salaris van een werknemer met gelijkwaardige taken, vermeerderd met circa 30 procent, dan wel het benodigde percentage om kwalitatief redelijke voorzieningen voor arbeidsongeschiktheid en pensioen te kunnen financieren. Verder maken sociale partners afspraken over toegang van zzp'ers tot de loopbaanregeling theater die sinds 1 juni 2014 deel uitmaakt van het Sociaal Fonds Podiumkunsten.

Aanbevelingen in cao's over de inzet van stagiairs, vrijwilligers

In – een van de bijlagen bij – de *Cao Theater en Dans 2014 – 2016* wordt ingegaan op het stagebeleid. Cao-partijen signaleren dat naast diverse positieve aspecten van stagiairs in de podiumkunsten, het veelvuldig inzetten van stagiairs soms kan leiden tot ongewenste situaties. Deze doen zich voor wanneer stagiairs als goedkope arbeidskrachten de plaats innemen van reguliere werknemers en in het bijzonder van pas afgestudeerde beroepsbeoefenaren. Voor deze laatste groep kan het hierdoor lastig worden om de nodige ervaring op te doen en voldoende werk te (blijven) vinden. Cao-partijen adviseren het werkveld daarom dringend om naast stagiairs ook, in een goede

¹³⁵ NMa (2007) *NMa Mededingingswet staat geen tariefafspraken voor zelfstandigen toe in cao's*, [Visiedocument NMa], 5 december 2007, www.acm.nl.

¹³⁶ *CAO Architecten 2015-2017*, Hoofdstuk IIa: De opdrachtovereenkomst, p. 19.

verhouding, recent afgestudeerden en reguliere werknemers in te (blijven) zetten. Daarnaast wijzen zij zowel de opleidingen als de producenten op het belang van kwalitatief goede begeleiding voor stagiairs en adequate randvoorwaarden in het stagecontract.

De *Cao Openbare Bibliotheken 2015 – 2019* schrijft voor dat de werkgever over het vrijwilligersbeleid en over welk deel van de dienstverlening door vrijwilligers uitgevoerd kan worden, overlegt met de ondernemingsraad/personneelsvertegenwoordiging. De inzet van vrijwilligers mag volgens de cao niet ten koste gaan van de betaalde formatie van de professionele organisatie.

3.4.5 Arbeidsmarktbeleid

Arbeidsmarktbeleid is erop gericht het functioneren van de arbeidsmarkt te verbeteren en vraag en aanbod op elkaar af te stemmen. In de cultuursector zetten sociale partners en overheid hiervoor verschillende instrumenten in, zoals arbeidsmarkt- en opleidingsfondsen, servicepunten kunst & cultuur en sectorplannen. In deze paragraaf besteden we aandacht aan deze initiatieven.

Omscholingsregeling Dansers

Aan professionele dansers worden enorm hoge fysieke eisen gesteld. Om die redenen is de loopbaan van een professionele danser van korte duur. De meeste dansers beëindigen hun actieve dansloopbaan rond hun 34ste levensjaar. Daarna wacht hen nog een lange periode tot de pensioengerechtigde leeftijd. Het belang van een adequate omscholing is daarom groot.

In 1986 hebben sociale partners daarom in het kader van duurzame inzetbaarheid de Stichting Omscholingsregeling Dansers (ODN) opgericht. ODN helpt dansers die het einde van hun actieve loopbaan hebben bereikt met (loopbaan)advies en financiële steun (voor vergoeding van studiekosten, ondersteuning in inkomen tijdens de studie of het opstarten van een eigen onderneming). De bekostiging van de regeling vindt plaats door premiebijdragen van dansers, dansgezelschappen en (indirecte) subsidiëring door het ministerie van OCW. Een danser die als zelfstandige werkt of als werknemer danst bij een gezelschap dat niet verplicht is om premies te voldoen, kan zelf premies afdragen. Per 1 oktober 2015 is het voor dansers, die op basis van kortdurende contracten werkzaam zijn, mogelijk zelf extra premies te betalen om zo eerder aan de voorwaarden van de omscholingsregeling te kunnen voldoen. Het aantal maanden dat premies is afgedragen op basis van contractduur op jaarbasis, kan op vrijwillige basis worden verdubbeld tot een maximum van in totaal twaalf maanden per jaar.

Sinds 2009 wordt de subsidie van het ministerie van OCW die oorspronkelijk aan ODN werd verstrekt rechtstreeks aan de dansgezelschappen betaald, die op hun beurt de subsidie zouden moeten doorbetalen c.q. afdragen aan ODN. Niet elke werkgever draagt die subsidie ook daadwerkelijk af aan ODN.

Meer dan 75 procent van de dansers die door ODN zijn ondersteund, is binnen een jaar nadat zij zijn omgeschoold, weer aan de slag¹³⁷.

In het kader van het sectorplan Cultuur (zie verderop in deze paragraaf) hebben sociale partners afgesproken een transitiefonds in te richten om dansers en podiumkunstenaren aan het einde van hun carrière om te scholen. Uitvoerende kunstenaars kunnen gedurende hun carrière premie afdragen om aan het eind van hun carrière om- en of bijgeschoold te worden. Het is de bedoeling een faciliteit te creëren voor dansers en een faciliteit voor podiumkunstenaren (acteurs en musici). Hierbij worden de bestaande fondsen voor musici en acteurs omgevormd tot één faciliteit voor podiumkunstenaren.

¹³⁷ Dit percentage is gebaseerd op informatie van de directeur van het ODN, Paul Bronkhorst d.d. november 2015.

Talentontwikkeling binnen overheidsbeleid

Met de bezuinigingen op cultuur in 2012 werd de nadruk vanuit de overheid meer gelegd op ondernemerschap in de cultuursector. Staatssecretaris Zijlstra van OCW maakte in 2012 circa 3,5 miljoen euro vrij voor het instellen van een Makelaar cultuurmecenaat en het Programma Ondernemerschap Cultuur, met het doel om in het 4^e kwartaal van 2016 het ondernemerschap in de cultuursector versterkt te hebben. Speerpunten van het programma zijn:

- de kennis van cultuur bij private financiers vergroten;
- geef- en investeringsbereidheid vanuit de private sector laten toenemen;
- de financieringsmix van BIS-instellingen verbreden¹³⁸.

De huidige minister van OCW (Bussemaker) maakte voor de periode 2014-2016 via de cultuurfondsen 5 miljoen euro vrij om jonge talenten ondersteuning op maat te bieden en 3 miljoen euro om kunstenaars laagrentende leningen aan te bieden. Daarnaast dient er ruimte gemaakt te worden voor instellingen die meer mogelijkheden willen om talent te begeleiden¹³⁹. Als aanvulling op de visiebrief schreef Bussemaker dat niet de institutionele belangen, maar die van talentvolle kunstenaars voorop dienen te staan¹⁴⁰.

Servicepunten Kunst & Cultuur

Omdat door de bezuinigingen op de cultuursubsidies van het Rijk banen in de cultuursector verloren gaan, hebben de Federatie Werkgeversverenigingen in de Cultuur (FC), het ministerie van OCW en het UWV in 2013 besloten Servicepunten Kunst & Cultuur op te richten om werknemers die werkloos zijn of dreigen te worden extra begeleiding te geven bij het vinden van ander werk. De ondersteuning staat open vanaf vier maanden voor het ontslag tot drie maanden erna. De servicepunten bieden naast de reguliere dienstverlening van het UWV begeleiding op maat bij het vinden van een nieuwe baan. De servicepunten zijn sinds mei 2013 operationeel. Uit het jaarverslag van het UWV blijkt dat tot en met december 2014 560 mensen gebruik hebben gemaakt van korte of langdurige begeleiding. Van hen hebben 164 weer werk gevonden. Op het moment van rapportage werden 180 mensen begeleid. Van 128 klanten is een verzoek tot scholing gehonoreerd. De mensen die gebruikmaakten van het Servicepunt Kunst & Cultuur waardeerden de dienstverlening met een 7,7¹⁴¹.

Het ministerie van OCW en UWV hebben ingestemd met het verzoek van de Federatie Cultuur om het project met 2 jaar te verlengen en om de doelgroep te verbreden. Ook zzp'ers en werknemers die via een verloningsconstructie verbonden waren aan een culturele instelling kunnen nu gebruikmaken van de dienstverlening van het servicepunt.

Arbeidsmarkt- en opleidingsfondsen

Tussen 1995 en 2010 heeft het Scholingsfonds voor Kunst en Cultuur bestaan, met vanaf 2002 een apart budget voor de zelfstandigen in de sector. Dit fonds ondersteunde de bijscholing voor medewerkers van rijksgesubsidieerde instellingen. Vanwege kabinetsbeleid heeft het ministerie van OCW de subsidie aan het Scholingsfonds ingetrokken. Het budget is toen het fonds ophield te bestaan, deels herverdeeld over de gesubsidieerde instellingen die een beroep konden doen op de regeling en deels wegbezuinigd (dat laatste betreft met name het budget bestemd voor zelfstandigen).

¹³⁸ Min. OCW (2012) Kamerbrief staatssecretaris Zijlstra over programma ondernemerschap in de cultuursector, 31-05-2012.

¹³⁹ Min. OCW (2014) Visiebrief minister Bussemaker over (top)talentontwikkeling in de cultuursector, 29-08-2014.

¹⁴⁰ Min. OCW (2014) Kamerbrief minister Bussemaker over uitwerking brief talentontwikkeling, 23-10-2014.

¹⁴¹ UWV (2015) *Servicepunt Kunst & Cultuur 2014*, Zie: http://jaarverslag.uwv.nl/jaarverslag/a1033_Servicepunt-Kunst-Cultuur-2014.

Op dit moment kent de cultuursector diverse arbeidsmarkt- en opleidingsfondsen. Deze fondsen beogen alle de werking van de arbeidsmarkt en de kwaliteit van arbeid in hun sector te verbeteren. In het domein Kunsten & Erfgoed zijn de Stichting Sociaal Fonds Podiumkunsten¹⁴², de Stichting BibliotheekWerk en het Mobiliteitsfonds Kunsteducatie¹⁴³ actief. In het domein Media & entertainment zijn er het A&O-fonds Grafimedia, de Stichting Media Academie en de Stichting Audiovisueel Branche Centrum. Het domein creatieve zakelijke dienstverlening ten slotte kent de Stichting Fonds Architectenbureaus.

Arbeidsmarkt- en opleidingsfondsen in de cultuursector

Het *Sociaal Fonds Podiumkunsten* (SFPK) is opgericht om de arbeidsmarktpositie en duurzame inzetbaarheid van mensen die in de sector podiumkunsten werken te versterken. Het fonds levert bijdragen in de kosten van loopbaanontwikkelingstrajecten.

De doelstelling van *Stichting BibliotheekWerk* (SBW) is om door middel van projecten en onderzoek te werken aan behoud, bevordering en verbetering van de werkgelegenheid in de openbare bibliotheken.

Het *Mobiliteitsfonds Kunsteducatie* beoogt de arbeidsmobiliteit van werknemers in kunsteducatie te stimuleren zowel binnen als buiten de sector. Het fonds levert een bijdrage aan de kosten van individuele mobiliteitstrajecten.

Het *A&O-fonds Grafimedia* is opgericht om de scholing van (potentiële) werknemers in de grafische sector en het arbeidsaanbod te stimuleren en cofinanciert activiteiten die de arbeidsmarkt van de grafische industrie bevorderen.

De *Stichting Media Academie* biedt opleidingen en trainingen op het gebied van beeld en geluid.

De *Stichting Audiovisueel Branche Centrum* (ABC) is gericht op het bevorderen van een goed functionerende arbeidsmarkt, goed ondernemerschap, een goed stelsel van opleidingen, samenwerking binnen de branche, het ontwikkelen, initiëren en uitvoeren van (arbeidsmarkt)projecten en het aantrekken van subsidies van derden.

De *Stichting Sociaal Fonds Architectenbureaus* (SFA) ondersteunt activiteiten die gericht zijn op het in sociaal-economisch opzicht optimaal functioneren van architectenbureaus. De activiteiten zijn gericht op arbeidsmarkt, arbeidsvoorwaarden en arbeidsomstandigheden.

Voor een sector waar na-, bij- en omscholing en ontwikkeling van vaardigheden zo belangrijk zijn geworden (denk aan technologische, economische en sociaal-culturele ontwikkelingen) is de organisatie van scholing opvallend beperkt van omvang en versnipperd.

Sectorplannen

Minister Asscher van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) heeft naar aanleiding van het Sociaal Akkoord in 2013 de 'Regeling cofinanciering sectorplannen' in het leven geroepen met als doel de arbeidsmarkt op de korte- en middellangetermijn te verbeteren¹⁴⁴. De minister stelt subsidie beschikbaar aan sectoren om in 2014 en 2015 activiteiten, zoals van-werk-naar-werk-begeleiding en scholing te cofinancieren, waarbij

¹⁴² Het SFPK is in 2014 tot stand gekomen door een fusie van Stichting Sociaal Fonds Orkesten, Stichting Sociaal Fonds Theater, Stichting Loopbaanfonds Theater en het Hans Boswinkelfonds.

¹⁴³ Het Mobiliteitsfonds wordt t.z.t. opgeheven; er worden geen premies meer afgedragen door werkgevers en werknemers. Werknemers hebben op basis van de huidige CAO Kunsteducatie recht op een jaarlijks opleidingsbudget.

¹⁴⁴ Regeling van de Minister van SZW tot cofinanciering van sectorplannen, *Regeling cofinanciering sectorplannen*, 12 augustus 2013, 2013-0000110985.

maximaal 50 procent van de kosten door het ministerie van SZW wordt vergoed en de rest door sectoren zelf wordt gefinancierd. Om voor cofinanciering in aanmerking te komen moest een sector een sectorplan indienen, met een analyse van de knelpunten in de sector en voorstellen voor maatregelen om mensen aan het werk te houden of te krijgen.

Er zijn in 2014 en 2015 zes sectorplannen goedgekeurd die onder de afbakening van de cultuursector vallen, te weten het sectorplan Cultuur¹⁴⁵, het sectorplan Publieke Omroep, het sectorplan Grafimedia, het sectorplan Uitgeverijbedrijf, het sectorplan Boekhandel en het sectorplan Architectenbureaus. Sociale partners constateren dat de werkgelegenheid in deze sectoren krimpt door hetzij bezuinigingen, technologische ontwikkelingen (in het bijzonder digitalisering) of veranderend consumentengedrag. Om de gevolgen hiervan op te vangen bevatten de plannen maatregelen gericht op:

- het begeleiden van werklozen of met werkloosheid bedreigde werknemers naar ander werk (mobiliteit);
- het bevorderen van mobiliteit en duurzame inzetbaarheid;
- behoud van oudere vakkrachten;
- om- en bijscholing van zittend personeel;
- instroombevordering van jongeren;
- goed werkgever- en werknemerschap.

De plannen richten zich zowel op werknemers als op zzp'ers. Uit de 3^e quickscan eind september 2015 blijkt dat van de 19.699 geplande deelnemers in de zes sectorplannen er tot nu toe 3346 geregistreerde gerealiseerde deelnemers zijn¹⁴⁶ (zie tabel 3.7 op de volgende bladzijde). Dat is 17 procent van het aantal geplande deelnemers. Voor alle sectorplannen ligt de realisatie tot nu toe op 37 procent. Hierbij dient wel de kanttekening dat de uitvoering van de sectorplannen voor de Architectenbureaus en Publieke Omroep pas in de loop van 2015 is gestart. In de plannen ligt het accent op om- en bijscholing (inclusief loopbaanscans) en mobiliteit (begeleiding naar (ander) werk).

Verbetering arbeidsmarktpositie kunstenaars

In de Tweede Kamer is in december 2015 bij het overleg over de cultuurbegroting 2016 afgesproken om een bedrag van 2 miljoen euro beschikbaar te stellen om de positie van kunstenaars op de arbeidsmarkt te verbeteren door het stimuleren van bijscholing, het bevorderen van ondernemerschap en het ondersteunen van impresariaten¹⁴⁷.

¹⁴⁵ Binnen de sector cultuur vallen onder meer de podiumkunsten, de beeldende kunst, film, de letteren, vormgeving, maar ook bijvoorbeeld bibliotheken en cultuureducatie.

¹⁴⁶ Heyma, A., S. van der Werff, S. Vriend, H. Smulders, J. Cuppen & J. Brekelmans (2015) *Quickscan 3: Evaluatie Sectorplannen*, www.seo.nl.

¹⁴⁷ Amendement van het lid Van Veen C.S. over Cultuurbegroting 2016.

Tabel 3.7 *Gepland en gerealiseerd aantal deelnemers aan de maatregelen in de sectorplannen die relevant zijn voor de cultuursector eind september 2015*

Sector	Mobiliteit	Behoud	Scholing	Instroom	Totaal
Cultuur					
-Gepland	400	50	2.850	100	3.400
-Gerealiseerd	0	0	233	0	233
Publieke Omroep					
-Gepland			1.200		1.200
-Gerealiseerd			100		100
Grafimedia					
-Gepland	1.100		1.495		2.595
-Gerealiseerd	779		606		1.385
Uitgeverijbedrijf					
-Gepland	2.500		8.950	50	11.500
-Gerealiseerd	0		1.476	0	1.476
Boekhandel					
-Gepland	45		294		339
-Gerealiseerd	0		152		152
Architectenbureaus					
-Gepland			500	165	665
-Gerealiseerd			0	0	0
Totaal					
-Gepland	4.045	50	15.289	315	19.699
-Gerealiseerd	779	0	2.567	0	3.346

Bron: Heyma, A. [et al.] (2015) *Quickscan 3: Evaluatie sectorplannen*, Amsterdam : SEO.

3.5 Conclusies

Terwijl de werkgelegenheid in de cultuursector tot en met 2008 nog flink groeide, zijn met de economische crisis in de periode 2009 tot en met 2013 circa 20 duizend banen verloren gegaan, waarvan de helft in 2013, het jaar waarin de rijksoverheid 200 miljoen bezuinigde op de cultuursubsidies. Ondanks het banenverlies bleef de daling van het aantal werkzame personen in de sector met 0,8 procent beperkt, vergelijkbaar met de daling van het aantal werkzame personen in de totale beroepsbevolking. Dit komt door een sterke groei van het aantal zelfstandigen dat in de sector actief is, een groei die overigens ook al vóór 2009 aan de gang was. In de periode 2009 tot en met 2013 steeg het aandeel zelfstandigen in de beroepsbevolking werkzaam in de cultuursector verder van 35 naar 42 procent. Het aandeel zelfstandigen in de cultuursector, evenals de groei ervan liggen aanmerkelijk hoger dan in de economie als geheel.

Voor de periode tot 2020 wordt een kleine groei van de werkgelegenheid voor creatieve en taalkundige beroepen verwacht, maar er zijn grote verschillen tussen beroepen. Zo is de verwachting dat de werkgelegenheid voor bibliothecarissen en conservatoren zal krimpen, terwijl die van grafisch vormgevers en productontwerpers relatief sterk zal stijgen.

In de periode 2009 tot en met 2013 steeg het aantal WW-uitkeringen van werklozen afkomstig uit de cultuursector sterk, evenals de werkloosheid onder recent gediplomeerden van het hbo-kunstonderwijs. Met het herstel van de economie in 2014 zijn het aantal WW-uitkeringen en de werkloosheid onder recent gediplomeerden voor het eerst weer licht gedaald. Verhoudingsgewijs ligt het aantal WW-uitkeringen in de cultuursector twee keer zo hoog als in de economie als geheel. Ook is de

arbeidsmarktpositie van schoolverlaters van het kunstonderwijs slechter dan van alle hbo-schoolverlaters.

Meer in het algemeen is de arbeidsmarktpositie van mensen die in de cultuursector werken zwak. Werknemers hebben relatief vaak een tijdelijke aanstelling en door de bezuinigingen zijn velen van hen hun baan kwijtgeraakt. Een deel ervan ziet zich nu genoodzaakt om als zzp'er verder te gaan. Ook combineren mensen in de creatieve sector relatief vaak uit financiële overwegingen meerdere banen. Instellingen zijn door bezuinigingen en andere, meer projectgebonden financieringsvormen, ook minder vaak bereid om vaste aanstellingen aan te bieden en gaan vaker over tot tijdelijke instellingen en de inzet van zzp'ers, of maken vaker gebruik van vrijwilligers. Overigens is de trend om meer met vrijwilligers te werken al langer gaande en niet alleen een reactie op de bezuinigingen. De inzet van vrijwilligers heeft ook veel positieve kanten: vrijwilligers participeren graag in de cultuursector en door de inzet van vrijwilligers zijn culturele activiteiten mogelijk die anders niet uitgevoerd zouden kunnen worden.

De kwetsbare arbeidsmarktpositie van mensen die in de cultuursector werken is ook zichtbaar in hun inkomenspositie. Het inkomen in de cultuursector is, gezien het hoge opleidingsniveau van mensen, laag. Schoolverlaters hebben een relatief laag inkomen en hun inkomen groeit minder snel dan van andere hbo-opgeleiden. Ook mensen die al langer werkzaam zijn in de sector verdienen relatief weinig en vooral zzp'ers ervaren hun onderhandelingspositie als zwak. Ongeveer de helft van de mensen met een creatief beroep heeft een jaarinkomen lager dan 30 duizend euro. Voor andere werkenden met een hoog vaardigheidsniveau geldt dat nog geen 20 procent beneden modaal verdient. Het relatief lage persoonlijke inkomen van mensen met een creatief beroep wordt vaak gecompenseerd door het inkomen van de partner.

Aannemelijk is dat ten minste twee derde van de zzp'ers in de cultuursector zich niet heeft verzekerd tegen inkomensverlies als gevolg van ziekte en arbeidsongeschiktheid. Tijdens een rondetafelgesprek met zzp'ers werd algemeen aangegeven dat men het ontbreken van een dergelijke verzekering als een gemis ervaart, maar dat men een private verzekering te duur vindt. Om zich enigermate tegen inkomensverlies in te dekken nemen sommigen deel aan een broodfonds. Mede vanwege de over het algemeen lage inkomens in de sector, heeft opbouw van een oudedagsvoorziening in de praktijk geen prioriteit.

Tijdens de rondetafelgesprekken kwam ook aan de orde dat in bepaalde deelsectoren en bij sommige zelfstandigen behoefte bestaat aan het maken van collectieve (minimum)tariefafspraken. Opvallend is dat juist in de cultuursector enkele voorbeelden zijn te vinden van cao's met aandacht voor de inkomenspositie van zelfstandigen. De beperkingen die het mededingingsrecht stelt aan het maken van prijsafspraken vormen in de praktijk een knelpunt.

Sociale partners en overheid voeren arbeidsmarktbeleid om de arbeidsmarktpositie van mensen met een creatief beroep te verbeteren. Dit gebeurt onder andere via de activiteiten van sociale fondsen van sociale partners, het beschikbaar stellen van extra middelen voor talentontwikkeling en extra begeleiding bij het vinden van ander werk. Daarnaast lopen er in de cultuursector zes sectorplannen met de bedoeling om op korte en middellange termijn de arbeidsmarkt van de cultuursector te verbeteren.

4. Literatuur

Abbing, H. (2002) *Why are artists poor? The Exceptional Economy of the Arts*, Amsterdam : Amsterdam University Press, zie:
<http://www.hansabbing.nl/DOCEconomist/SUMMARY.pdf>.

Algemene Rekenkamer (2015) *Bezuiniging op cultuur; Realisatie en effect*,
http://www.rekenkamer.nl/Publicaties/Onderzoeksrapporten/Introducties/2015/02/Bezuiniging_op_cultuur.

Bekkers, R., Schuyt, T. en Gouwenberg, B. (red.) (2015) *Geven in Nederland 2015: Giften, Nalatenschappen, Sponsoring en Vrijwilligerswerk*, Amsterdam : Reed Elsevier.

Bekkers, R., Teunenbroek, C. van, Borst, I. Koren, G. en Keuper, M. (2015) Crowdfunding: Een nieuwe inkomstenbron voor de culturele sector?, in: Boekmanstichting; Berenschot; VU: Werkgroep Filantropische Studies *Boekman 103 Wie geeft er aan cultuur?*, juni 2015.

Berenschot (2014) *Cultuur & Collegeakkoorden*,
<http://www.kunsten92.nl/publicaties/overig/cultuur-collegeakkoorden/>.

Berenschot; Boekmanstichting (2015) *Provincies bezuinigen vooral op kunsten: gemiddeld 40%*, persbericht, 13-03-2015.

Bettendorf, L. en Cnossen, S. (2014) *Bouwstenen voor een moderne btw*, CPB-Policy Brief 2014-02, Den Haag : Centraal Planbureau.

BNA (2012) *Benchmark jaarcijfers 2011: architectenbranche gehalveerd*,
<http://www.bna.nl/benchmark-jaarcijfers-2011-architectenbranche-gehalveerd/>.

Boekmanstichting; Lahaut, D. en Aart, K. van (2015) *Staat van cultuur 2: Cultuurindex Nederland 2005-2013*, www.cultuurindex.nl.

Boekmanstichting; SCP (2015) *Cultuurindex*,
<http://www.cultuurindex.nl/pijler/geldstromen>.

Boonzaaijer, G., Geukema, R. en Goudriaan, R. (2015) *Kunstenaarshonoraria in de praktijk: Beeldende kunst in Nederland*, http://www.mondriaanfonds.nl/wp-content/uploads/2015/11/194_151027_Definitieve-eindrapportage-praktijkonderzoek-kunstenaarshonoraria.pdf.

Born, A. van den (2013) *Het einde van de zelfstandigenaftrek: De impact op de creatieve zelfstandige*, Universiteit van Tilburg: Creatief Ondernemerslab.

CAO Architecten 2015-2017, Hoofdstuk IIa: De opdrachtovereenkomst.

CBS (2011). Twee eeuwen beroepsbevolking: van 830 duizend naar 7,4 miljoen werkenden, <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/publicaties/artikelen/archief/2011/2011-beroepsbevolking-vanaf-1800-art.html>.

CBS (2014) *Monitor kunstenaars en afgestudeerden aan creatieve opleidingen*, Den Haag : Centraal Bureau Statistiek.

CBS (2015) *Zelfstandige verdient gemiddeld 38 duizend euro*, persbericht, 27-10-2015.

CBS (2015) *Totaalbeeld arbeidsmarkt*, artikel, 13-11-2015, <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/publicaties/arbeidsmarkt-vogelvlucht/korte-termijn-ontw/2006-arbeidsmarkt-vv-totaal-art.htm>.

CBS (2015) *Opnieuw meer banen en vacatures*, persbericht, 13-11-2015, Den Haag: Centraal Bureau Statistiek.

CBS (2015) *Werkgelegenheid culturele instellingen met rijkssubsidie daalt met 15 procent*, persbericht, 13-11-2015, www.cbs.nl.

CBS (2015) *Cultuur in beeld: Tabellenset werknemers bij culturele instellingen*, 23-11-2015, www.cbs.nl.

CBS (2015) *Meer omzet voor theaters en poppodia*, persbericht, 31-12-2015, www.cbs.nl.

CBS (2015) *Sociale samenhang 2015: Wat ons bindt en verdeelt*, Den Haag: Centraal Bureau Statistiek.

Commissie-Dijkgraaf (2010) *Onderscheiden, verbinden, vernieuwen: De toekomst van het kunstonderwijs*, Den Haag: Koninklijke De Swart.

Commissie inkomstenbelasting en toeslagen [Commissie-Van Dijkhuizen] (2013) *Naar een activerender belastingstelsel*, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2013/06/18/eindrapport-commissie-inkomstenbelasting>.

CPB (2015) *Decemberraming 2015: Economische vooruitzichten 2016*, Policy Brief 2015/17, www.cpb.nl. Den Haag: Centraal Planbureau.

Douw & Koren (2016). *Crowdfunding in Nederland*, <http://www.dkcrowdfunding.nl/#!crowdfunding-in-nederland-in-2015/gz4a7>.

Dutch Creative Council (2015) *De Creatieve Industrie*, <http://www.creative-council.nl/de-creatieve-industrie>.

Fuhr, S. von der, Langenberg, B.J., Sentjens, M., & IJdens, T. (2010) *Spelen voor de kost: Werk en inkomsten van acteurs in Nederland*, Tilburg: IVA Beleidsadvies.

Gaisbauer, I. en J. Wilschut (2015) *Minder personeel en andere taken: Arbeidsmarktanalyse Openbare Bibliotheken 2015*, Stichting BibliotheekWerk.

Gerdes, e.a. (2014). *Economische ontwikkelingen in de cultuursector 2009 – 2013*. Rebel en APE.

Hendriks, M. (2013). 'Mercy, mercy, mercy': Zelfstandig muziekdocent sappelt, met Plezier, in: *Boekman 103 Wie geeft er aan cultuur?*

Heyma, A., S. van der Werff, S. Vriend, H. Smulders, J. Cuppen & J. Brekelmans (2015) *Quickscan 3: Evaluatie Sectorplannen*, Amsterdam : SEO, www.seo.nl.

HBO-raad (2011) *Focus op toptalent: Sectorplan hbo kunstonderwijs 2012-2016*, Den Haag: HBO-raad.

Hugenholtz, P.B. (2015) *De Rechtspositie van de Audiovisuele Maker binnen de Publieke Omroep* (Presentatie IViR).

IJdens, T., S. von der Fuhr en J. de Rooij (2009) Pop, wat levert het op? Onderzoek naar de inkomsten van popmusici in Nederland: samenvattend rapport, Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.

Immovator (2014) Monitor Creatieve Industrie 2014.

Kooistra, S. (2015) Wie verdienen er aan al die reclamemuziek? Money money money, maar niet voor de maker, in *de Volkskrant*, 14 november 2015.

Lahaut, D. (2013) Vrijwilligers in de culturele sector in opmars, in: *Boekman 103 Wie geeft er aan cultuur?*, pp. 44-47.

Langenberg, B.J. (2010) Ledenbinding en beïnvloeding. in *Boekman 84*, p. 66-71.

LKCA; IJdens, T. (2014) *Zicht op Actieve cultuurparticipatie 2014*, http://www.lkca.nl/~media/downloads/lkca/zicht_op_ac/ac_2015 Onderzoek_zicht_op_actieve_cultuurparticipatie_tij.pdf.

Ministerie van Buitenlandse Zaken (2014) *Cao voor schijnzelfstandigen is geen kartelafpraak*, 4 december 2014, <http://www.minbuza.nl/ecer/nieuws/2014/12/cao-voor-schijnzelfstandigen-is-geen-kartelafpraak.html>.

Ministerie van Financiën (2015) *Eindrapport IBO Zelfstandigen zonder personeel*, Den Haag: Rijksoverheid.

Ministerie van OCW (2012) Kamerbrief staatssecretaris Zijlstra over programma ondernemerschap in de cultuursector, 31-05-2012.

Ministerie van OCW (2013) *Cultuur in Beeld 2013*, Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Ministerie van OCW (2014) *Cultuur in Beeld 2014*, Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Ministerie van OCW (2014) Kamerbrief minister Bussemaker over uitwerking brief talentontwikkeling, 23-10-2014.

Ministerie van OCW (2014) Visiebrief minister Bussemaker over (top)talentontwikkeling in de cultuursector, 29-08-2014.

Ministerie van OCW (2015) *Cultuur in Beeld 2015*, Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Ministerie van OCW (2015) Kamerbrief van de minister van OCW aan de Eerste Kamer d.d. 24 augustus 2015 in reactie op de brief van de Kamer over de 'Uitgangspunten cultuurbeleid 2017-2020'.

Ministerie van SZW (2013) Regeling van de Minister van SZW tot cofinanciering van sectorplannen, *Regeling cofinanciering sectorplannen*, 12 augustus 2013, 2013-0000110985.

Ministerie van SZW (2015) *CAO-afspraken 2014*,

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2015/11/10/rapportage-cao-afspraken-2014>.

Ministerie SZW en ministerie EZ (2015) Aanbieding kabinetsreactie IBO ZZP, kamerbrief van de ministers van SZW en van EZ van 2 oktober 2015 aan de Tweede Kamer.

Monitor Topsectoren (2014). Monitor Topsectoren 2014. Geraadpleegd op http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/017E1C21-8A11-4397-AEAD-5750EEA7A65B/0/2014_mtoprpub.pdf.

Movisie (2015) *Feiten en cijfers vrijwillige inzet*, Utrecht: Movisie.

Museumvereniging (2015) *Museumcijfers 2014*, http://www.museumvereniging.nl/Portals/0/1-DeVereniging/Bestanden/MV_museumcijfers2014_LR%20web.pdf.

NEA Benchmarktool - *Redenen meerdere banen*, <http://www.monitorarbeid.tno.nl/cijfers/nea>.

NMa (2007) NMa Mededingingswet staat geen tariefafspraken voor zelfstandigen toe in cao's, geraadpleegd op <https://www.acm.nl/nl/publicaties/publicatie/6544/NMa-Mededingingswet-staat-geen-tariefafspraken-voor-zelfstandigen-toe-in-caos/>.

NOS (2016) *Muziek blijft voor veel beroepsmuzikanten sappelen*, <http://nos.nl/artikel/2080781-muziek-blijft-voor-veel-beroepsmuzikanten-sappelen.html>.

Onderzoeksbureau Veldkamp (2008) *Inkomens letterkundigen*, Amsterdam/Hoofddorp: Vereniging van Letterkundigen en Stichting Lira.

Raad voor Cultuur (2012) Advies bezuinigingen cultuur 2013-2016: Noodgedwongen keuzen. Geraadpleegd op https://www.cultuur.nl/upload/documents/adviezen/RvC_advies-noodgedwongen-keuzen.pdf.

Raad voor Cultuur (2015) Advies *Agenda Cultuur: 2017 – 2020 en verder*, april 2015, Den Haag: Raad voor Cultuur.

Regeling van de Minister van SZW tot cofinanciering van sectorplannen, *Regeling cofinanciering sectorplannen*, 12 augustus 2013, 2013-0000110985.

Rijksoverheid (2011) *Eerste Kamer akkoord met aanscherping bijstand en afschaffen WWIK*, nieuwsbericht, 21-12-2011.

Rikken, K. (2010). Naar een cultureel ondernemerschap op maat. in Boekman 84, p. 33-40.

ROA (2015) *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2020*, Maastricht: ROA.

Roelofs (2013) *De toelating van zelfstandig werkende kunstenaars*, Amsterdam: Forum.

Rijksoverheid (2011) *Eerste Kamer akkoord met aanscherping bijstand en afschaffen WWIK*, nieuwsbericht, 21-12-2011.

Rutten, P. en O. Koops (2014) *Monitor Creatieve Industrie 2014: Nederland*

Media Valley Top-10 steden, iMMovator / Cross Media Netword, www.immovator.nl.

Schiphof, T. (2010). Auteursrecht in het internettijdperk. in Boekman 84, p. 72-81.

SER (2013) *Advies Verbreding draagvlak cao-afspraken* (2013), Den Haag: Sociaal-Economische Raad.

Stamos (2015). Vak informatie VO,
<http://www.stamos.nl/index.rfx?verb=showitem&item=5.72.10>.

Stichting MusEAna (2015) *Museumcijfers 2014*,
<http://www.museumvereniging.nl/Home.aspx>.

Stichting voor de kunst (2015). Geraadpleegd op
https://voordekunst.files.wordpress.com/2015/07/vdk_jaarverslag_2014_def.pdf.

TNO (2014) *Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden*,
<http://www.monitorarbeid.tno.nl/databronnen/nea>.

UWV (2013) *UWV Arbeidsmarktprognose 2014-2015*, www.uwv.nl.

UWV (2014) *UWV Arbeidsmarktprognose 2015-2016*, www.uwv.nl.

UWV (2015) *Servicepunt Kunst & Cultuur 2014*,
http://jaarverslag.uwv.nl/jaarverslag/a1033_Servicepunt-Kunst-Cultuur-2014.

UWV, *Sociale verzekeringen naar sectoren 2010-2014*, zie:
<http://www.uwv.nl/overuwv/kennis-cijfers-en-onderzoek/index.aspx>.

UWV (2015) *Top 10 opleidingen beste en slechtste arbeidsmarktpositie*,
https://www.werk.nl/portal/page/portal/werk_nl/arbeidsmarktinformatie/achtergrond/to_p10-opleidingen-arbeidsmarktpositie.

Verheggen (2011). Ondernemers tegen wil en dank? in Muziekwereld. Geraadpleegd op http://www.anqinea.com/wp_tb/wp-content/uploads/2012/05/2011.NTB_.ondernemen.pdf.

Vereniging Hogescholen (2013) *Voortgangsrapportage Sectorplan hbo kunstonderwijs 2012-2016*.

Vereniging Hogescholen (2015) *Feiten en cijfers*, 22 december 2015,
www.verenighogescholen.nl/vereniging-hogescholen/feiten-en-cijfers.

Vereniging Hogescholen (2015) *Statistisch supplement HBO-Monitor 2014*,
www.verenighogescholen.nl/vereniging-hogescholen/feiten-en-cijfers.

Verslag algemeen overleg met de Tweede Kamer d.d. 15 januari 2015, Tweede Kamer (vergaderjaar 2014-2015) 32 820, nr. 130.

Vinken, H., IJdens, T. en Mariën, H. (2015) *ACT Monitor 2015: Onderzoek werk en inkomen acteurs*, www.acteursbelangen.nl.

Vinken, H. en IJdens, T. (2015) Hoog opgeleid, laag inkomen: De situatie van buitenschoolse kunstdocenten en artistiek begeleiders, in: M. Berentsen, R. van den

Berg, J. Ensink [et al.] *Zicht op actieve cultuurparticipatie 2014: Thema's en trends in praktijk en beleid*, pp. 102-109, Utrecht: LKCA.

Vinkenburg, B (2015) De Cultuuromslag in cijfers, in: *Boekman 103 Wie geeft er aan cultuur?*, <http://www.lkca.nl/publicaties/informatiebank/boekman-tijdschrift-voor-kunst-cultuur-en-beleid>.

Visitatiecommissie Cultuurfondsen 2013-2016 (2014). *Visitatierapport Cultuurfondsen 2014*, <http://www.mondriaanfonds.nl/wp-content/uploads/2015/01/Rapport-visitatiecommissie-Cultuurfondsen-20143.pdf>.

Weda, J. Akker, I., Poort, J., Risseeuw, P. en Rutten, P. (2011) *Wat er speelt. De positie van makers en uitvoerend kunstenaars in de digitale omgeving*, Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.

Wetsvoorstel Deregulering beoordeling arbeidsrelaties (DA), Tweede Kamer (vergaderjaar 2014-2015) 34 026 en Eerste Kamer (vergaderjaar 2015-2016) 34 026 I.

Winkel, C. van, Gielen, P. en Zwaan, K. (2012) *De hybride kunstenaar: De organisatie van de artistieke praktijk in het postindustriële tijdperk*, Expertisecentrum Kunst & Vormgeving, AKV|St. Joost.

Witteloostuijn, A. van, Born, A. van den, Leeuw, T. de, Cnossen B., Haans R. en Spanjer, A. (2015) *Creatief Ondernemerschaplab: Jaarlijkse vragenlijst 2015*, Universiteit van Tilburg, www.creatiefondernerschaplabb.nl.

WRR (2015) *Cultuur Herwaarderen*, Verkenningen, Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

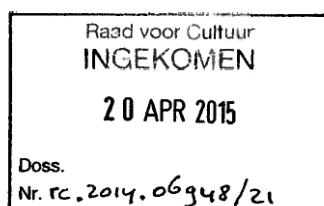
BIJLAGEN

Bijlage 1**Brief minister Bussemaker aan de Raad voor Cultuur d.d. 16 april 2015**

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

> Retouradres Postbus 16375 2500 BJ Den Haag

Raad voor Cultuur
Prins Willem Alexanderhof 20
2595 BE DEN HAAG

Erfgoed en Kunsten

Rijnstraat 50
Den Haag
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
www.rijksoverheid.nl

Contactpersoon

I. Peters
T +31 6 29 09 82 78
i.peters@minocw.nl

Onze referentie
755518

Datum **16 APR. 2015**

Betreft Arbeidsmarktanalyse Raad voor Cultuur en Sociaal-Economische Raad

Geachte Raad,

In de Agenda Cultuur 2017-2020 en verder, die ik onlangs van u heb ontvangen, geeft u onder meer aan dat u komend jaar dieper zult ingaan op de situatie van de arbeidsmarkt in de cultuursector in een gezamenlijke verkenning met de Sociaal-Economische Raad. De reikwijdte van deze verkenning ligt nog niet vast.

Ik vind het belangrijk inzicht te krijgen in de gevolgen van de bezuinigingen voor het aantal vaste krachten, zzp'ers, stagiairs en vrijwilligers in de culturele sector. Daarom verzoek ik u hierbij deze gevolgen in uw analyse mee te nemen.

Ik wens u veel succes bij het uitvoeren van de verkenning en kijk met belangstelling uit naar de uitkomsten.

Met vriendelijke groet,

de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

dr. Jet Bussemaker

Bijlage 2**Brief minister Bussemaker aan de Sociaal-Economische Raad d.d. 7 juli 2015**

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

>Retouradres Postbus 16375 2500 BJ Den Haag

Aan de voorzitter van de Sociaal-Economische Raad
Mw. M. Hamer
Postbus 90405
2509 LK DEN HAAG

Erfgoed en Kunsten
IPC 3300

Rijnstraat 50
Den Haag
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
www.rijksoverheid.nl

Contactpersoon

C.A. Schreiber
T +31 6 31 74 85 20
k.hangelbroek@minocw.nl

Onze referentie
785365

Bijlagen
Brief aan de Raad voor Cultuur
d.d. 16 april 2015 (referentie
755518)

Datum **- 7 JULI 2015**

Betreft Verzoek Arbeidsmarktanalyse Raad voor Cultuur en Sociaal-
Economische Raad

Geachte Raad,

De Raad voor Cultuur is voornemens om met u in 2015 een verkenning uit te voeren naar de arbeidsmarktsituatie van de cultuursector – zoals beschreven in haar *Agenda Cultuur 2017-2020 en verder*. Met deze brief wil ik u formeel verzoeken om deze verkenning, in gezamenlijkheid met de Raad voor Cultuur, uit te voeren.

De reikwijdte van de verkenning ligt nog niet vast, begreep ik van de Raad voor Cultuur. In een brief van 16 april 2015 heb ik de Raad voor Cultuur verzocht om in ieder geval de gevolgen van de bezuinigingen voor het aantal vaste krachten, zzp'ers, stagiairs en vrijwilligers in de culturele sector, mee te nemen in de analyse (zie bijlage met referentienummer 755518). De Tweede Kamer heeft in een debat op 15 januari jl. het belang van dit onderzoek ook benadrukt. Langs deze weg wil ik dit verzoek ook graag aan u overbrengen.

Ik wens u veel succes bij de verdere vervolgstappen en ik kijk met belangstelling uit naar de uitkomsten.

de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

dr. Jet Bussemaker

cc. Een afschrift van deze brief wordt verzonden naar de Raad voor Cultuur.

Bijlage 3

Geraadpleegde personen en organisaties

Rondetafelgesprek 1

- Hans Buurman (Adj. Directeur Gemeentemuseum Den Haag)
- Nina Folkersma (Zelfstandig curator, kunstcriticus)
- Niek Koppen (Producent, documentairemaker)
- Sophie Lambo (Directeur Internationaal Danstheater)
- Sander van Meurs (Producent bij Pupkin Film)
- Karin Post (Choreograaf en theatermaker)

Rondetafelgesprek 2

- Anne Marie 't Hart (Hoofd Beleidszaken Cultuurconnectie)
- Madeleine van Lennep (Directeur Beroepsorganisatie Nederlandse Ontwerpers)
- Yolande Melsert (Directeur Nederlandse Associatie voor Podiumkunsten)
- Jort Vlam (Directeur Vereniging Vrije Theaterproducenten)
- Lise van Zaaen (Directeur Platform Beeldende Kunst)

Rondetafelgesprek 3

- Ella Broekstra (HR Manager Stichting Omroep Muziek)
- Guus Calicher (UWV Projectleider Servicepunten Kunst en Cultuur)
- Berend Jan Langenberg (Econoom, onderzoeker en adviseur)
- Martin Verboom (FC Projectleider Servicepunten Kunst en Cultuur)
- Dorien Versloot (Coördinator Stichting Fonds Podiumkunsten)
- Teunis IJdens (Socioloog, senior beleidsmedewerker en onderzoeker LKCA)

Rondetafelgesprek 4

- Marjolijn Boterenbrood (Beeldend kunstenaar)
- Ilona Laurijsse (Creative designer: tentoonstellingen, web design)
- Elke Makowski (Afdelingshoofd Podiumkunsten Kunstbedrijf Arnhem; oprichtster van De Vloer)
- Franky Ribbens (Scenarioschrijver)
- Jasper Schweppe (Koorzanger)
- Marije Jansen (Marije Jansen Strategie & Communicatie) heeft schriftelijk inbreng geleverd omdat zij verhinderd was deel te nemen aan het rondetafelgesprek.

Bijlage 4**CBS-afbakening creatieve industrie***Kunsten en cultureel erfgoed*

7990	Reisinformatie- en reserveerbureaus
90011	Beoefening van podiumkunst
90012	Producenten van podiumkunst
9002	Dienstverlening voor uitvoerende kunst
9003	Scheppende kunst
90041	Theaters, schouwburgen en concertgebouwen
91011	Openbare bibliotheken
91012	Kunstuitleencentra
91019	Overige culturele uitleencentra en openbare archieven
91021	Musea
91022	Kunstgalerieën en -expositieruimten
9103	Monumentenzorg
94994	Vriendenkringen van cultuur

Media & entertainment

4761	Winkels in boeken
4763	Winkels in audio- en video-opnamen
5811	Uitgeverijen van boeken
5813	Uitgeverijen van kranten
5814	Uitgeverijen van tijdschriften
5819	Overige uitgeverijen (niet van software)
5821	Uitgeverijen van computerspellen
5829	Overige uitgeverijen van software
59111	Productie van films (geen televisiefilms)
59112	Productie van televisieprogramma's
5912	Facilitaire activiteiten voor film- en televisieproductie
5913	Distributie van films en televisieproducties
5914	Bioscopen
5920	Maken en uitgeven van geluidsopnamen
6010	Radio-omroepen
6020	Televisieomroepen
6321	Persagentschappen
6329	Overige informatievoorziening
74201	Fotografie
90013	Circus en variété

Creatieve zakelijke dienstverlening

7021	Public relationsbureaus
7111	Architectenbureaus
7311	Reclamebureaus
7410	Industrieel design
8230	Organiseren van congressen en beurzen

Bijlage 5

Afbakening creatieve industrie in 'Monitor creatieve industrie 2014'

Kunsten en cultureel erfgoed

Podiumkunsten

- Beoefening van podiumkunst (SBI 90011)
- Producenten van podiumkunst (SBI 90012)
- Theaters en schouwburgen (SBI 90041)

Scheppende kunsten

- Schrijven en overige scheppende kunst (SBI 9003)
- Kunstgalerieën en -expositieruimten (SBI 91022)

Overige kunst en erfgoed

- Informatieverstrekking op het gebied van toerisme (SBI 7990)
- Dienstverlening voor uitvoerende kunst (SBI 9002)
- Steunfondsen (niet op het gebied van welzijnszorg) (SBI 94993)
- Vriendenkringen op het gebied van cultuur, fanclubs (SBI 94994)

Cultureel erfgoed

- Openbare bibliotheken (SBI 91011)
- Kunstuitleencentra (SBI 91012)
- Overige culturele uitleencentra en openbare archieven (SBI 91019)
- Musea (SBI 91021)
- Monumentenzorg (SBI 9103)

Media en entertainmentindustrie

Radio en televisie

- Productie van televisieprogramma's (SBI 59112)
- Facilitaire activiteiten voor film- en televisieproductie (SBI 5912)
- Radio-omroepen (SBI 6010)
- Televisie-omroepen (SBI 6020)

Persmedia

- Uitgeverijen van kranten (SBI 5813)
- Uitgeverijen van tijdschriften (SBI 5814)
- Persagentschappen (SBI 6321)
- Overige dienstverlenende activiteiten op het gebied van info (SBI 6329)
- Fotografie (SBI 74201)

Film

- Productie van films (geen televisiefilms) (SBI 59111)
- Distributie van films en televisieproducties (SBI 5913)
- Bioscopen (SBI 5914)

Muziekindustrie

- Maken en uitgeven van geluidsopnamen (SBI 5920)

Boekenindustrie

- Uitgeverijen van boeken (SBI 5811)

Overige uitgeverijen

- Overige uitgeverijen Overige uitgeverijen (niet van software) (SBI 5819)
- Uitgeverijen van computerspellen (SBI 5821)
- Overige uitgeverijen van software (SBI 5829)

Live entertainment

- Live entertainment Circus en variété (SBI 90013)
- Pret- en themaparken (SBI 93211)
- Kermisattracties (SBI 93212)

Creatieve zakelijke dienstverlening

Vormgeving en ontwerp

- Architecten (geen interieurarchitecten) (SBI 71111)
- Interieurarchitecten (SBI 71112)
- Communicatie- en grafisch ontwerp (SBI 74101)
- Industrieel en productontwerp (SBI 74102)
- Interieur- en ruimtelijk ontwerp (SBI 74103)

Communiceren en informatie

- Public relationsbureaus (SBI 7021)
- Reclamebureaus (SBI 7311)
- Handel in advertentieruimte en -tijd (SBI 7312)
- Organiseren van congressen en beurzen (SBI 8230)

Bijlage 6

Samenstelling Commissie Arbeidsmarktverkenning Cultuursector

Leden

- Evert Verhulp (SER; Kroonlid; voorzitter)
- Erik Akkermans (SER; Federatie Cultuur)
- Josien van Breda (SER; FNV Zelfstandigen)
- Roel van Dongen (SER; PZO-ZZP)
- Jeroen van den Eijnde (RvC; Commissie BKVA)
- Wim Hupperetz (RvC; Commissie Erfgoed)
- Wim Jansen (RvC; Commissie Media)
- Caspar de Kieft (SER; FNV Kiem)
- Cees Langeveld (RvC; Raadslid)
- Anneke van der Linden (RvC; Commissie Podiumkunsten)
- Annick Schramme (RvC; Raadslid)

Secretariaat

- Mirjam Bach (SER)
- Klazien Brummel (RvC)
- Gerard van Essen (SER)
- Lotte Ravenhorst (RvC)
- Tyche Riemens (SER)
- Pieter Ros (RvC)